

**BABİL-HİTİT VE ROMA HUKUKUNA
GÖRE İLK ÇAĞ TOPLUMLARINDA
HAYVANLARLA İLGİLİ YASA MADDELERİNİN
MUKAYESELİ DEĞERLENDİRİLMESİ**

Çiğdem AKAN
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Talat KOÇAK
Temmuz, 2024
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**BABİL-HİTİT VE ROMA HUKUKUNA GÖRE İLK ÇAĞ
TOPLUMLARINDA HAYVANLARLA İLGİLİ YASA
MADDELERİNİN MUKAYESELİ DEĞERLENDİRİLMESİ**

Hazırlayan
Çiğdem AKAN

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Talat KOÇAK

AFYONKARAHİSAR 2024

ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Babil-Hitit ve Roma Hukukuna Göre İlk Çağ Topluluklarında Hayvanlarla İlgili Yasa Maddelerinin Mukayeseli Değerlendirilmesi**” adlı çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde bilimsel etik kurallara ve atıf gösterme ilkelerine riayet ettiğimi belirterek aksi bir durumun tespiti hâlinde sorumluluğun tamamen bana ait olduğunu kabul, beyan ve taahhüt ederim.

25/07/2024

İmza

Çiğdem AKAN

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Çiğdem AKAN
	Numarası	2200635513
	Anabilim Dalı	Tarih
	Programı	Tarih
	Program Düzeyi	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı	Babil-Hitit ve Roma Hukukuna Göre İlk Çağ Toplumlarında Hayvanlarla İlgili Yasa Maddelerinin Mukayeseli Değerlendirilmesi	
Tez Savunma Sınav Tarihi	25.07.2024	
Tez Savunma Sınav Saati	12.00	

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek ☐oy birliği – ☒oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. İbrahim DELİCE
MÜDÜR

Bu tez, Enstitü Müdürlüğünce kontrol edilerek, elektronik imza kullanılarak onaylanmıştır.

ÖZET

BABİL-HİTİT VE ROMA HUKUKUNA GÖRE İLK ÇAĞ TOPLUMLARINDA HAYVANLARLA İLGİLİ YASA MADDELERİNİN MUKAYESELİ DEĞERLENDİRİLMESİ

Çiğdem AKAN

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Temmuz, 2024

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Talat KOÇAK

Babil-Hitit ve Roma hukukunda hayvanların konumu, o dönemdeki toplumların yaşam tarzı, ekonomik yapısı, dinî inançları ve kültürel değerleri hakkında bilgi verir. Bu da o dönemdeki toplumların nasıl işlediğini ve hayvanların nasıl bir yerde olduğunu anlamamıza yardımcı olur. Bu bağlamda söz konusu hukuk sistemlerinde yapılan araştırmalar, hukukun zaman içinde nasıl evrildiğini ve değiştiğini anlamamıza yardımcı olabilmektedir. Özellikle hayvan hakları ve korunması konusundaki hukuki düzenlemelerin tarihsel gelişimi, günümüzdeki hayvan hakları hareketlerine ve hukuk sistemlerine nasıl yansımış olabileceğini göstermektedir. Bu çalışmanın amacı İlk Çağ'da hayvanlarla ilgili yasaların ortaya konularak, detaylı bir şekilde irdelenmesi olarak belirlenmiştir ve bu amaç doğrultusunda çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden derleme metodu ile bir tarama gerçekleştirilmiştir. Özellikle, hayvanlara kötü muamele yasaklanmış ve hayvanların sahipleri üzerinde belli sorumluluklar yüklenmiştir. Ayrıca, Roma hukukunda hayvanların belirli haklara sahip olabileceği düşüncesi de bazı tartışmalara konu olmuştur. Çalışmamızda üç hukuk sisteminde hayvanların konumu irdelenmiş, hukuk kuralları ile doğrudan desteklenmiş ve aralarındaki farklılıklar da tespit edilmiştir. Mukayeseli tarih araştırmaları noktasında da alanyazına katkı sağladığı düşünülen bu çalışma ile gelecek araştırmalara fikir verilebileceği düşünülmektedir. Çalışmanın sonunda ayrıca öneriler sunulmuştur. Hayvanların konumu üzerine yapılan bu araştırma, hukukun toplumsal düzeni nasıl şekillendirdiğini ve toplumun değerlerini nasıl yansıttığını göstermektedir ve bu da hukukun toplumdaki rolü hakkında derinlemesine bir anlayış sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Mukayeseli Tarih araştırmaları, hayvanların konumuna ilişkin hukuki düzenlemelerin etik değerlerle nasıl ilişkilendirildiğini göstermektedir. Bunun da günümüzdeki hayvan hakları hareketleri ve etik tartışmalar açısından önemli bir bakış açısı sunabileceği tahmin edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Roma Hukuku, Babil-Hitit Hukuku, İlk Çağ Toplulukları.

ABSTRACT

COMPARATIVE EVALUATION OF ANIMAL-RELATED LAW ARTICLES IN EARLY SOCIETIES ACCORDING TO BABYLON-HITITE AND ROMAN LAW

Çiğdem AKAN

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY**

July, 2024

Supervisor: Assist. Prof. Talat KOÇAK

The position of animals in Babylonian-Hittite and Roman law gives information about the lifestyle, economic structure, religious beliefs and cultural values of the societies of that period. This helps us understand how societies functioned and what animals were like at that time. In this context, research conducted in these legal systems can help us understand how law evolves and changes over time. In particular, the historical development of legal regulations on animal rights and protection shows how they may be reflected in today's animal rights movements and legal systems. The aim of this study was determined to reveal and examine in detail the laws regarding animals in the Ancient Age, and for this purpose, a survey was carried out with the compilation method, one of the qualitative research methods. In particular, ill-treatment of animals is prohibited and certain responsibilities are imposed on the owners of animals. Additionally, the idea that animals could have certain rights in Roman law has been the subject of some debate. As a result of the study, the position of animals in three legal systems was examined, directly supported by legal rules, and the differences between them were observed. It is thought that this study, which is thought to contribute to the literature in terms of comparative history research, may provide ideas for future research. At the end of the study, suggestions for future research were also presented by the researcher. This research on the position of animals shows how law shapes the social order and reflects the values of society, helping to provide an in-depth understanding of the role of law in society. Comparative History research shows how legal regulations regarding the status of animals are associated with ethical values. It is estimated that this may offer an important perspective in terms of today's animal rights movements and ethical debates.

Keywords: Roman Law, Babylonian-Hittite Law, Ancient Societies.

ÖN SÖZ

Yüksek lisansa başladığım ilk günden itibaren her zaman yanımda olan, danışmanlığımı kabul eden, bu çalışmanın ortaya çıkmasında bana yardımcı olan, her aşamasını titizlikle inceleyip ilgisini ve desteğini esirgemeyen değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Talat KOÇAK'a katkılarından dolayı teşekkür ederim. Ayrıca jürimize katılarak katkı ve yorumlarını esirgemeyen çok kıymetli hocalarıma en içten teşekkürlerimi sunarım. Ve son olarak beni yüksek lisans yapmam konusunda cesaretlendiren, desteğini esirgemeyen sevgili eşim Güray AKAN'a, yakın arkadaşım ve zümrem Zehra SAMSA'ya çok teşekkür ederim.

Çiğdem AKAN

2024, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ETİK VE BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI.....	ii
ENSTİTÜ ONAYI.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İLKÇAĞ TOPLUMLARINDA HUKUK VE HAYVANIN KONUMU

1. İLKÇAĞ TOPLUMLARI SOSYAL VE HUKUKİ YAPISI.....	4
1.1. İLK ÇAĞ TOPLUMLARINDA HAYVANLARIN İŞLEVLERİ	7
1.2. İLK ÇAĞ TOPLUMLARINDA HAYVANLARIN HUKUKİ KONUMU.....	9

İKİNCİ BÖLÜM

BABİL HUKUKU

1. BABİL HUKUKU GENEL ÇERÇEVESİ VE HAYVANLARIN KONUMU	11
1.1. BABİL HUKUKU GENEL ÇERÇEVESİ	12
1.2. BABİLLİLERDE HAYVANLARIN ÖNEMİ VE SOSYAL HAYATTAKİ YERİ .	13
1.3. HAYVAN KİRALAMASI VE SÖZLEŞMELER	14
1.4. HAYVANLARLA İLGİLİ HIRSIZLIKLAR	16
1.5. HAYVANLARA VERİLEN ZARARLAR	17
1.6. HAYVANLARIN VERDİĞİ ZARARLAR.....	18
1.7. HAYVANLARLA İLGİLİ CİNSEL SUÇLAR	19

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİTİT HUKUKU

1. HİTİT HUKUKU GENEL ÇERÇEVESİ VE HAYVANLARIN KONUMU	21
1.1. HİTİT HUKUKU GENEL ÇERÇEVESİ.....	21
1.2. HİTİTLERDE HAYVANLARIN ÖNEMİ VE SOSYAL HAYATTAKİ YERİ.....	22
1.3. HAYVAN KİRALAMASI VE SÖZLEŞMELER	26
1.4. HAYVANLARLA İLGİLİ HIRSIZLIKLAR	27
1.5. HAYVANLARA VERİLEN ZARARLAR	30
1.6. HAYVANLARIN VERDİĞİ ZARARLAR.....	32
1.7. HAYVANLARLA İLGİLİ CİNSEL SUÇLAR	34

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ROMA HUKUKU

1. ROMA HUKUKU GENEL ÇERÇEVESİ VE HAYVANLARIN KONUMU	37
1.1. ROMA HUKUKU GENEL ÇERÇEVESİ	38

1.2. ROMALILARDA HAYVANLARIN ÖNEMİ VE SOSYAL HAYATTAKİ YERİ.	39
1.3. HAYVAN KİRALAMASI VE SÖZLEŞMELER	40
1.4. HAYVANLARLA İLGİLİ HIRSIZLIKLAR	42
1.5. HAYVANLARA VERİLEN ZARARLAR	44
1.6. HAYVANLARIN VERDİĞİ ZARARLAR.....	47
1.7. HAYVANLARLA İLGİLİ CİNSEL SUÇLAR	51

BEŞİNCİ BÖLÜM

BABİL-HİTİT VE ROMA HUKUKUNA GÖRE İLK ÇAĞ TOPLUMLARINDA HAYVANLARLA İLGİLİ YASA MADDELERİNİN MUKAYESESİ

1. BABİL-HİTİT VE ROMA HUKUKUNA GÖRE İLK ÇAĞ TOPLUMLARINDA HAYVANLARLA İLGİLİ YASA MADDELERİNİN MUKAYESESİ.....	53
SONUÇ	57
KAYNAKÇA	60
EKLER DİZİNİ	69

GİRİŞ

Mukayeseli tarih farklı yer ve zamanlarda gerçekleşen benzer olayların belirli kurallar çerçevesinde incelenmesidir. Mukayeseli hukuk ise farklı devlet veya uygarlıkların hukuk sistemlerinin, kurallarının farklılık veya benzerliklerinin ortaya koyularak incelenmesidir. Mukayeseli hukuk çalışmalarının son zamanlarda ilgi gören bir araştırma alanı haline gelmeye başlamıştır. Mukayeseli hukuk alanında pek çok uygarlık ve bu uygarlıkların farklı alanlardaki hukuk kuralları ve topluma etkileri konularında araştırmalar yapılmış olup İlk Çağ uygarlıklarında hayvan hakları konusunda mukayeseli bir çalışmanın yapılmamış olması böyle bir araştırma yapma ihtiyacı doğurmuştur. İlk Çağ toplumlarından Babil ve Hitit uygarlıklarının geçim kaynağının özellikle tarım ve hayvancılığa dayanmasından dolayı hayvanlara verilen önemin yüksek olması ve onlarla ilgili kanunların varolması, ayrıca Roma uygarlığında da hayvanların kullanım yerlerine göre farklı kuralların yer alması, geçmişten günümüze temel oluşturabilecek ve örnek alınabilecek nitelikte yasalarının bulunması bu üç uygarlığın araştırılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Hayvanlar et, süt ve süt ürünlerinin yanı sıra besin kaynağı, dini ritüeller, yarışmalar gibi alanlarda da kullanılmış, tarımsal faaliyetlerle ulaşımı sağlayarak toplumların yaşamında önemli rol oynamıştır. Bu durum hayvanların insanlardan farklı özelliklerinin göz önünde bulundurularak onların da korunma ve hareket kurallarının kanunlar dâhilinde değerlendirilmesine neden olmuştur. Örnek verilmesi gerekirse İlk Çağ'da kurallar gereği, çobanların kendilerine emanet edilen hayvanlara bakmaları gerektiği ve çobanın aynı zamanda sürü hayvanlarının çoğaltılmasından da sorumlu olduğu Hammurabi Kanunlarında belirtilmektedir. Ancak burada şunu belirtmek gerekir ki; Hammurabi kanunlarında diğer kanunlarından farklı olarak üç sınıf görülmektedir. Bu sınıflar Awilum, Muşkenum ve Wardum sınıflarıdır. Bu sınıfların tespitinde kanun maddeleri önemli bir yer işgal eder. Awilum hür sınıfı, Wardum ise köle sınıfını ifade etmektedir. Muşkenum sınıfı ise iki sınıf arasında bir orta sınıfı ifade etmektedir. Ancak Muşkenum sınıfını tanımlamak için kanun maddeleri yetersizdir diyebiliriz. Kanun maddelerinde aynı suçtan dolayı Awilum ve Muşkenum sınıflarından iki kişiye farklı cezalar uygulanmasından hukukun toplumsal sınıflara eşitsiz bir şekilde uygulandığı ve Awilum sınıfının Muşkenum sınıfından daha etkin olduğu gerçeğini göstermektedir¹.

¹ Uğur Can Tutkanoğlu, "Babil Hukukunda Awilum, Muşkēnum ve Wardum" *OANNES -Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. II, S. 2, 2020, s. 2.

Babil, Hitit ve Roma hukukları, tarih boyunca farklı uygarlıkların geliştirdiği hukuk sistemleridir. Bu sistemlerde hayvanlarla ilgili yasa maddeleri de yer almaktadır. Babil hukuku, antik Mezopotamya'da uygulanan bir hukuk sistemidir. Babil yasalarının en ünlüsü, Hammurabi Yasaları'dır. Bu yasalarda hayvanlarla ilgili bazı hükümler yukarıda da belirtildiği üzere yer almaktadır. Örneğin Hammurabi Yasaları, hayvanların zarar vermesi veya öldürülmesi durumunda sahibine tazminat ödeme yükümlülüğünü düzenlemektedir². Hitit İmparatorluğu, Anadolu'da kurulan bir imparatorluktur ve kendilerine özgü bir hukuk sistemi uygulamışlardır. Hitit hukuku da hayvanlarla ilgili bazı düzenlemelere sahip olmuştur. Örneğin, hayvanların, sahiplerine ait olduğunu ve sahiplerinin hayvanlarının davranışlarından sorumlu olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Hitit Hukuku'na göre hayvanlar tarafından meydana gelen zararlar, sahipleri tarafından telafi edilmelidir³. Bu çalışma kapsamında son incelenecek hukuk sistemi olan Roma Hukuku, Roma İmparatorluğu'nda geliştirilen ve sonraki hukuk sistemlerini etkileyen bir hukuk sistemidir. Roma hukukunda da hayvanlarla ilgili bazı hükümlere bakıldığında hayvanların özgürlüğünün kısıtlandığı göze çarpmaktadır. Örneğin, bir yaban hayvanın evcil hayvana zarar vermesi durumunda sahibi tazminat talep edebilmektedir. Kölelik sistemi Roma İmparatorluğu'nda yaygın olduğu için hayvanlar ile köleler arasında benzerlikler vardır. Hayvanlar, sahiplerinin mülkiyetine tabi olarak kabul edilir ve sahipleri onların eylemlerinden sorumludur. Mukayeseli olarak, bu üç hukuk sistemi hayvanların sahiplerine ait olduğunu ve sahiplerin hayvanlarının davranışlarından sorumlu olduğunu vurgulamaktadır. Hayvanların neden olduğu zararlar genellikle tazminatla telafi edilmesini öngörürler. Ayrıca Roma Hukukunda genel olarak çiftçilik hayvanları ile ilgili yasalar mevcuttur⁴. Ancak ayrıntılar ve cezalar, her hukuk sisteminde farklılık gösterebilmektedir. Bu sistemlerin tarihi ve kültürel bağlamları da hayvanlarla ilgili yasa maddelerini etkilemiş olabileceği tahmin edilmektedir.

Bu çalışmanın amacı İlk Çağ'da hayvanlarla ilgili yasaların ortaya konularak, detaylı bir şekilde irdelenmesidir. Araştırma sonunda karşılaştırmalı tarih perspektifiyle, Babil, Hitit ve Roma Hukuku'nda bulunan hayvanlarla ilgili yasaların ilmi metotlarla bilim hayatına kazandırılması sağlanmış olacaktır. Türkiye'de karşılaştırmalı

² Selva Akyüz, "Mezopotamya'da Hukuk", *Mozaik Kültür Dergisi*, C.III, 2020, s. 8.

³ Pınar Bülbül, "Hitit Kanunlarındaki Tarım ve Tarım Arazisi ile İlgili Hükümlerin Günümüz Modern Türk Hukuku ile Kıyaslanması", *History Studies*, C.XXIII, S. 6, 2021, s. 1812; Güngör Karakaş-Arif Kumas, "Hititlerde Tarımsal Üretimde Bazı Suçlara Karşı Yaptırımların İncelenmesi ve Türk Hukukuyla Karşılaştırılması", *Journal of Academic Value Studies*, C. V, S. 2, 2019, s. 2.

⁴ Talat Koçak, "Roma Hukukunda Çiftçi Yasaları Üzerine Bir Değerlendirme", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, C. XIX, S. 31, 2021, s. 204.

(mukayeseli) tarih çalışmalarıyla ilgili tez sayısı azdır. Bununla birlikte Sosyal Bilimler bağlamında hayvanlarla ilgili çalışmalar yeni yeni hız kazanmıştır. Konu hem ilk devirlerden itibaren insanlığın hayvanlarla münasebetinin hukuka yansıması olması, hem de bir mukayese içermesi bakımından özgün bir niteliğe sahiptir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İLKÇAĞ TOPLUMLARINDA HUKUK VE HAYVANIN KONUMU

1. İLKÇAĞ TOPLUMLARI SOSYAL VE HUKUKİ YAPISI

İlk Çağ toplumlarının yaşadığı dönem, insanlık tarihinin erken dönemlerini kapsayan geniş bir zaman dilimini ifade eder. Bu dönem, genellikle MÖ 3000 ile MS 500 arasındaki zamanı içerir ve farklı kültürleri ve uygarlıkları kapsamaktadır. İlk Çağ toplumları, sosyal ve hukuki yapılar açısından çeşitlilik gösterir, ancak birçok ortak özellik de paylaşmaktadır⁵.

İlk Çağ toplumları genellikle ayrıcalıklı bir azınlığın hâkim olduğu hiyerarşik bir yapıya sahipti. Toplum, genellikle kral, soylular, rahipler, savaşçılar ve çiftçiler gibi belirli sınıflara ayrılmıştı. Bu sınıflar, kişinin doğuştan gelen statüsüne bağlı olarak belirlenmişti ve genellikle toplumsal hareketlilik sınırlıydı. Kral veya hükümdar genellikle tanrısal bir meşruiyetle yönetmektedir ve toplumun en üstünde yer almaktadır. İlk Çağ toplumlarında, çiftçiler, tarım ve hayvancılıkla uğraşan büyük bir nüfusun çoğunluğunu oluşturmuştur. Çiftçiler, toplumun ekonomik temelini oluşturmakta ve genellikle vergi ödeme yükümlülüğüne tabi tutulmuştur. Bu toplumsal düzen, genellikle o dönemin ekonomik ve tarımsal koşullarına dayanmaktadır⁶.

İlk Çağ toplumlarında hukuk genellikle geleneksel normlara ve dini doktrinlere dayanmaktadır. Hukukun temeli genellikle kutsal metinlerde ve dini liderlerin yorumlarında bulunmuştur. Bu dönemde hukukun evrensel bir yazılı formu yoktu, ancak belirli topluluklar kendi geleneksel yasalarını geliştirmişlerdi. Ceza hukuku genellikle toplumun düzenini korumaya odaklanmıştı. Ceza, suçluların toplumdan izole edilmesini, cezalandırılmasını veya tövbe etmelerini sağlamayı amaçlıyordu. Ceza sistemleri genellikle ağır ve infaz odaklıydı⁷. Medeni hukuk, özellikle mülkiyet, miras ve evlilik gibi konularda düzenlemeler içeriyordu ve bu hukuki düzenlemeler de genellikle geleneksel normlara ve aile büyüklerinin otoritesine dayanmaktadır. İlk Çağ toplumlarında hukuki sistemler genellikle sınırlıydı ve genellikle o dönemin kültürel ve dini normlarına göre şekillenmiştir. Bu toplumlar, zaman içinde gelişen ve değişen

⁵ Arnaldo Momigliano-Sally C. Humphreys, "The Social Structure of the Ancient City", *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Classe di Lettere Filosofia*, C. IV, S. 2, 1974, p. 339.

⁶ Hery Summer Maine- Dante J. Scala, *Ancient Law*, Routledge, 2017, s. 116.

⁷ Dennis Kehoe, P.-Thomas Mchinn, *Ancient Law, Ancient Society*, University of Michigan Press, 2017, p. 237.

karmaşık hukuk sistemlerine evrilmişlerdir, ancak İlk Çağ hukukunun temel prensipleri genellikle geleneksel ve dini kaynaklardan türemiştir⁸.

Hammurabi Kanunları MÖ 1792 ‘den 1750’ye kadar kadar kırk iki yıl hüküm süren Kral Hammurabi tarafından yaptırılmıştır. Hammurabi, Babil krallığının altıncı ve en büyük kralıdır. Bütün komşu şehirleri birer birer fethederek büyük bir imparatorluk kurmuştur. Hammurabi Kanunları, daha önceki kanunların ve genel hukukun bir araya getirilmesinin yanı sıra, zamanın yeni ihtiyaçları da dikkate alınarak oluşturulmuştur. Hammurabi Kanunlarının gerçekte kanun olarak adlandırılmayacağını iddia eden araştırmacılar da bulunmaktadır. Bu görüşün savunucularına göre Hammurabi hukuku, zamanla var olan bir hukuk sistemi teşkil etmemektedir⁹. Ayrıca, sonsöz yürürlükteki tüm kanunları kapsamamaktadır. Örneğin anne-babanın veya diğer akrabaların öldürülmesinin kanunla düzenlenmediğinden bahsedilmektedir. Ayrıca binlerce hukuki metin ve belge arasında kanuna atıf yapılmadığı iddiasıdır. Dolayısıyla kanunun bu hükümlerinin aslında sadece çeşitli davalara ilişkin gözlemlerden ortaya çıkan bir dizi prensip olduğu ileri sürülmektedir. Ancak Hammurabi Kanunları'nın uygulanmasına ilişkin elimizde pek çok hukuki metin ve belge bulunmaktadır. Bu kanunun çok sayıda nüshasının bulunması, kanunun uygulanmasının genelliğini göstermektedir. Mezopotamya'nın ortak ve yaygın bir örf ve âdet hukuku vardır, dolayısıyla Hammurabi Kanunlarında bazı benzerliklerin bulunması doğaldır. Sonuç olarak Hammurabi Kanunlarının, eski hukuk metinleri ve örf ve âdet hukukunun derlenmesiyle ve yeni ihtiyaçlar dikkate alınarak kısmi değişikliklerle oluşturulmuş, sistematik olarak yapılandırılmış bir hukuk metni olduğu söylenebilmektedir. Kuşkusuz, zamanına göre ideal olsa da bazı tekrarları ve çelişkileri içinde barındırmaktadır. Ayrıca ülkede yürürlükte olan tüm yasaları kapsamamaktadır. Hammurabi Kanunları bir önsöz, bir sonsöz ve yaklaşık iki yüz seksen iki kuraldan oluşur. Kanun hükümleri genel olarak “eğer” veya “tutar” kelimeleri ile başlamaktadır. Hammurabi Kanunlarını diğer kanunlardan ayıran temel özellik, sonsöz ve önsöz dâhil olmak üzere daha uzun, daha detaylı ve daha sistematik olmasıdır. Kanunlar cezalar açısından da daha etkilidir¹⁰. Kanunun önsözü ve sonsözü edebi bir üslupla yazılmıştır. Sade ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Önsözde baş tanrı Marduk'a övgüler yer alır ve onun Marduk ve adalet

⁸ Angelos Chliaoutakis-Georgios Chalkiadakis, “Agent-Based Modeling of Ancient Societies and Their Organization Structure”, *Autonomous Agents and Multi-Agent Systems*, C. XXX, 2016, p. 1109.

⁹ Arnaldo Momigliano-Sally C. Humphreys, “The Social Structure of the Ancient City”, *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Classe di Lettere Filosofia*, C. IV, S. 2, 1974, p. 352.

¹⁰ John Sassoon, *Ancient Laws and Modern Problems: the Balance between Justice and a Legal System*, Intellect Books, Bristol 2005, p. 71.

tanrısı Şamaş tarafından nasıl kral olarak seçildiğinden bahsedilmektedir. Ayrıca Hammurabi, adalet ve doğruluğu tesis ettiğinden, Babil ve komşu şehirlere huzur ve refahı getirdiğinden söz etmektedir. Söz konusu şehirlerin adlarını ve Hammurabi'nin bu şehirler üzerinde ne zaman hâkimiyet kurduğunu incelediğimizde, bu kanunun iktidarının 22 ila 23. yıllarında yapıldığı anlaşılmaktadır. Epilog kısmında ise aynı hususlar tekrarlanmakta ve ilave olarak, halkın ağzından şikayetleri sildiğinden, zenginin fakiri, güçlünün zayıfı ezmesinin engellendiğinden bahsedilmektedir. Son olarak, gelecekteki kralların ve insanların bu kanununa uyması öğütlenmekte ve kanunun yazıldığı anıtı tahrip edenin veya üzerinden Hammurabi'nin adını silenin lanetleneneceğinden bahsedilmektedir. Hammurabi Kanunu'ndaki hükümler, kanun metninde birbirleriyle ilintili olarak sıralanmışlardır. Böylece yasayı parçalara ayırmak mümkündür¹¹.

Anadolu'nun ilk merkezi siyasi devletini kuran Hititler, askerî, siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda olduğu gibi hukuk alanında da özenli bir kurumsallaşmaya gitmiş, “Eski Devlet” zamanından itibaren muhtelif konularda kanun hükümleri hazırlayıp kayıt altına almıştır. Bunlar, devletin işleyişiyle ilgili ferman, vasiyetname, talimatname ve 200 maddeden oluşan ve tarım, üretim, ceza hukuku ve aile hukuku gibi birçok alanda hükümler içeren Hitit kanunudur¹². Hitit kanunları Anadolu'da ve Mezopotamya'da yaşamış pek çok devlete göre daha insani ve ılımlı düzenlemeleri içermektedir¹³. Bu düzenlemeler incelendiğinde, bilimsel bir sistem içerisinde oluşturulmuş ve derlenmiş bir kanun niteliğinde olmayıp özel hukuktan ceza hukukuna kadar dağınık hükümlerden oluştuğu görülmektedir. Hitit hukukunun içerisinde o dönemdeki dini inançlarla doğrudan veya dolaylı olarak bağlantılı düzenlemeler olabilir. Özellikle büyü ile ilgili düzenlemeler ve büyü yapanlara verilen ağır cezalar burada hatırlanmalıdır. Hitit kanunları incelendiğinde diğer eski hukuk sistemlerinde olduğu gibi ceza hukuku ile ilgili düzenlemeler dikkati çekmektedir¹⁴. Kısas usulünün olmayışı ve ölüm cezasının

¹¹ Bruce Benson, “Legal Evolution in Primitive Societies”. In *Anarchy and the Law*, Ed: Edward P. Stringham, The Independent Institute, Newyork 2017, p. 633.

¹² Arif Kumaş, “Hitit Hukuki metinlerinde Ataerkillik ve Anaerkillik Işığında Veraset”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. XI, S. 2, 2018.

¹³ Recai G. Okandan, “Umumi Hukuk Tarihi Dersleri”, *Genel Hukuk Tarihi*, Ed: İbrahim Erol Kozak, No. 195, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul 2011, s. 174; Abdurrahman Savaş, “Hitit, Roma, İslam ve Yahudi Hukukları Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 18, 2011, s. 244.

¹⁴ Recai G. Okandan, “Umumi Hukuk Tarihi Dersleri”, *Genel Hukuk Tarihi*, Ed: İbrahim Erol Kozak, No. 195, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul 2011, s. 174; Abdurrahman Savaş, “Hitit, Roma, İslam ve Yahudi Hukukları Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 18, 2011, s. 246.

bazı özel suçlara özgülenmesi de önemli bir özelliktir¹⁵. Kral Telipinu Metni, içerdiği hükümler itibariyle, hukuk düzenine getirdiği yenilikler ve bir tür soylular meclisi olan Pankuş gibi krala dahi ölüm cezası verilebilecek bir meclisin varlığından bahseden, dünyanın ilk anayasası olarak adlandırılabilen bir metindir. Bu özelliği ile Bey'e İltimas (Kayırma) Yapmayanların Hukuku diye de tanımlanmaktadır¹⁶.

Roma hukukunun gelişiminde ve günümüze kadar ulaşmasında, hukuk kurallarının teorik temeller üzerine değil, davalar sistemi olarak da nitelendirilebilecek bir sisteme dayalı olarak oluşturulması etkili olmuştur. Romalıların hak kavramının özü ve niteliği hakkında farklı görüşlere sahip olması bu sistemin oluşmasının başlıca nedenidir. Zira Roma hukukunda hak kavramının ayrı bir yeri ve önemi vardı. Hakların korunmasının başlıca yolu olan *dava (actio)* ile *hak (ius)* kavramını ilişkilendirerek göstermişlerdir¹⁷.

Roma hukuku Batı Roma'nın yıkılış sürecine girmesi ile bir süre durgunluk yaşamış olsa Orta Çağ'da yeni yasaların oluşması ile yeniden önem kazanmıştır. Bu dönemde özellikle *glassator* adı verilen hukuk profesörleri önemli araştırmalar yapmışlardır. Glossator'ların bu başarılarının en iyi örneği ise, Doğu Roma İmparatoru I.Iustinianus tarafından, Accursius (Romalı hukukçu)'a hazırlatılan ve kapsamlı bir derleme olan *Corpus Iuris Civilis(büyük toplama eser)*'in, *Glossa Ordinaria (asıl metinde yapılan değişikliklerin toplandığı belge)* denilen daha makul boyutlardaki şerhinin başarılı bir şeklidir¹⁸.

1.1. İLK ÇAĞ TOPLUMLARINDA HAYVANLARIN İŞLEVLERİ

İlk Çağ toplumlarında, hayvanlar insanların günlük yaşamlarında önemli bir rol oynadılar ve çeşitli işlevlere hizmet ettiler. Bu dönemde, insanlar avcılık, tarım, taşıma, savunma ve dini ritüeller gibi çeşitli alanlarda hayvanları kullanıyorlardı¹⁹. Bu dönemde hayvanların bazı önemli işlevleri aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir²⁰.

¹⁵ Erdal Doğan, *Hitit Hukuku*, Güncel Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 53; Abdurrahman Savaş, "Hitit, Roma, İslam ve Yahudi Hukukları Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 18, 2011, s. 244.

¹⁶ Tamer Sağcan, "Bey'e İltimas (Kayırma) Yapmayanların Hukuku: Hitit Yasaları", *Bilimdili*, 2017.

¹⁷ Ahmet Karakocalı, *Roma Hukuku'nda Hâkim ve Sorumluluğu*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2010, s. 9.

¹⁸ Brian Tierney, *The Idea of Natural Rights: Studies on Natural Rights, Natural Law and Church Law 1150-1625*, William B. Eerdmans Publishing Company, Cambridge, U.K. 2001, s. 25; Halide Gökçe, Türkoğlu, "Glossatorlar" *Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. XXIII, S. 3, 2017, p. 65.

¹⁹ Julia Kindt, *On Gods, Humans, and Animals*, In *Animals in Ancient Greek Religion*, Routledge, 2020, p. 8.

²⁰ G. S. Myth Kirk, its meaning and functions in ancient and other cultures, University of California Press, 1973, p. 36; Kenneth J. Lymer, *Animals, Art and Society: Rock Art and Material Culture in Ancient Central Asia*, Unpublished Ph.D. Thesis, Institute of Social Sciences University of Southampton, Southampton, 2002, p. 223; Bülent Yılmaz,

• Avcılık ve beslenme: İlk Çağ toplumları, hayvanları avlamak ve bu hayvanların etlerini kullanmak suretiyle temel gıda kaynaklarını elde ediyorlardı. Av hayvanları, insanların beslenmesinde kritik bir rol oynuyordu ve birçok toplum için hayati öneme sahipti.

• Tarım ve çiftçilik: Hayvanlar, tarım işlerinde kullanılmak üzere çiftçiler tarafından çekici güç olarak kullanılıyordu. Özellikle boğa gibi hayvanlar, tarım arazilerini işlemekte ve taşıma işlemlerinde kullanılmaktaydı. Tarıma dayalı toplumlar için hayvanlar, ekonominin temelini oluşturuyordu.

• Taşıma ve yük çekme: İlkçağ toplumlarında, hayvanlar, malzemelerin taşınması ve yüklerin çekilmesi gibi ağır işlerde kullanılıyordu. Özellikle öküzler ve atlar, ticaret yollarında ve tarım arazilerinde yük taşımak amacıyla kullanılan önemli hayvanlardı.

• Savaş ve savunma: Bazı toplumlarda savaşta kullanılan savaş arabaları, atlı birlikler ve fil elemanları gibi hayvanlar, askeri güçlerin önemli bir parçasını oluşturuyordu. Bu hayvanlar, savaş stratejilerinde ve saldırı/savunma amaçlı kullanılmaktaydı.

• Dini ve ritüel işlevler: Birçok İlk Çağ toplumlarının kültüründe, hayvanlar dini ritüellerde ve ibadetlerde kullanılıyordu. Kurban adakları, tapınaklarda gerçekleştirilen dini törenlerde, çeşitli hayvanlar kullanılarak gerçekleştirilirdi. Bu ritüeller, toplumun tanrılara olan bağlılığını ifade etmek amacıyla yapıldı.

• Giysi ve malzeme üretimi: Hayvanlar, yün, deri ve diğer malzemelerin elde edilmesinde kullanılıyordu. Koyun, keçi gibi hayvanların yünleri giysi yapımında önemli bir kaynak olarak kullanılırken, derileri de kıyafet yapımında ve sığınakların yapımında kullanılıyordu.

İlk Çağ toplumlarında hayvanlar, insanların hayatta kalması, ekonomik faaliyetlerde bulunması ve kültürel ritüellerini gerçekleştirmesi için vazgeçilmez bir kaynak olarak görülmüştür. Bu dönemde hayvanların işlevleri, toplumun ihtiyaçlarına ve çevresel koşullara bağlı olarak değişiklik göstermektedir²¹.

“İlkçağ Anadolu Uygarlıklarında Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapı Bağlamında Kütüphane/Arşiv Kurumu”, *Türk Kütüphaneciliği*, C. XXII, S. 3, 2008, s. 362.

²¹ Esma Reyhan, “Hititlerde Gündelik Hayata Dair İktisadi İlişkiler”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXIX, S. 47, 2010, s. 68.

1.2. İLK ÇAĞ TOPLUMLARINDA HAYVANLARIN HUKUKİ KONUMU

İlk Çağ toplumlarında, hayvanların hukuki konumu modern hukuk sistemlerindeki gibi belirgin ve korunaklı değildi. Bu dönemde, genellikle insanlar arasındaki ilişkiler üzerinde odaklanan hukuk sistemleri, hayvanlara dair haklar ve korumalar konusunda sınırlıydı. Ancak, bazı kültürlerde hayvanlarla ilgili belirli normlar ve ritüeller bulunmaktaydı²².

Kitabi dinler öncesinde Hammurabi Kanunları, tarihte hayvan hakları ve hasta hayvan hakları üzerine hazırlanmış en eski belgedir. Hitit Kanunlarında, daha çok hayvan hırsızlığı ile ilgili cezai hükümlere rastlanır. Roma hukuku ise, hayvanlarla ilgili farklı yaklaşımlar içerir. Roma Hukukuna göre, hayvan bir eşyadır ama eğer gelir getiriyorsa, kötü davranışlara karşı korunmalıdır. Dünyadaki tüm yaşama karşı da saygı gösterilmelidir. Hayvanlar da bu yaşamın daha doğrusu çevrenin bir parçası olmaları nedeniyle hayvanlara da saygı gösterilmelidir. Bu bağlamda Roma İmparatorluğu'nda iş hayvanlarına haftada bir gün dinlenme izni verilir ve onların hak ve refahları korunmaya çalışılır. Ama buradaki yaklaşım, hayvanların birer gelir kaynağı olmalarına bağlıdır.

Antik Mısır'da, örneğin, bazı hayvanlar kutsal kabul edilirdi ve onlara zarar vermek, ciddi cezaları gerektirebilirdi. Mısır hukuku, özellikle tapınaklarda kullanılan hayvanlara karşı işlenen suçları cezalandırıyordu. Diğer taraftan, Roma hukuku genellikle hayvan haklarına pek odaklanmamıştır. Roma İmparatorluğu'nda, hayvanlar gladyatör oyunları ve hayvan avları gibi etkinliklerde sıklıkla eğlence aracı olarak kullanılırdı ve bu durum genellikle hayvanlara haklar tanınmadığını göstermektedir²³.

Hinduizm ve Budizm gibi bazı Doğu geleneklerinde ise hayvanlar, reenkarnasyon inançları nedeniyle insanlarla benzer bir değere sahip olarak görülebilirdi. Ancak, genel olarak, bu dönemde hukuki düzenlemeler, hayvan haklarına veya korumaya odaklanan kapsamlı bir yapı sunmuyordu²⁴.

İlk Çağ toplumlarında hayvanların hukuki konumu, daha çok pratik ihtiyaçlar ve kültürel inançlar doğrultusunda şekillenmiştir. Modern anlamda hayvan hakları veya koruma konseptleri, genellikle 19. ve 20. yüzyıllarda ortaya çıkmış ve evrilmeye devam etmiştir. Bugün, birçok ülkede hayvan hakları yasaları ve etik kurallar, hayvanlara daha

²² Steven M. Wise, "The Legal Thinghood of Nonhuman Animals", *Boston College Environmental Affairs Law Review*, C. XXIII, S. 3, 1995, p. 314.

²³ Martha C. Nussbaum, "The Moral Status of Animals", *Chronicle of Higher Education*, C. LII, S. 22, 2006, p. 9.

²⁴ Saul M. Olyan-Jordan D. Rosenblum, *Animals and the Law in Antiquity (Brown Judaic Studies 368)*, SBL Press, 2021, s. 146.

fazla koruma sağlamak amacıyla uygulanmaktadır. Ancak, bu konudaki hukuki gelişmeler hala devam etmekte ve farklı kùltürler arasında farklılık göstermektedir²⁵.

²⁵ Anaju Elizabeth Jacob, “Jurisprudential Status of Animals”, *International Journal of Law Management & Humanities*, C. V, no. 5, 2022, p. 114.

İKİNCİ BÖLÜM

BABİL HUKUKU

1. BABİL HUKUKU GENEL ÇERÇEVESİ VE HAYVANLARIN KONUMU

Babil Hukuku, MÖ 18. Yüzyılda Babil Kralı Hammurabi tarafından oluşturulan Hammurabi Kanunları ile bilinen bir hukuki belgeye dayanmaktadır. Bu hukuki metin, Babil toplumunun düzenini ve sosyal normlarını düzenleyen bir dizi hüküm içermektedir. Bu bağlamda, Babil Hukukunda hayvanların hukuki statüsü ve konumu da belirli düzenlemeler içinde yer almaktadır²⁶.

Hammurabi Kanunları, Babil toplumunun hukuki çerçevesini oluşturan temel belgelerden biridir. Bu hukuki çerçeve, suçlar ve cezalar, mülkiyet hakları, aile ilişkileri, ticaret, işlemler ve diğer birçok konuyu içermektedir. Kanunlar genellikle talion(kıssas) prensibine dayanmaktadır, yani zarar görenin, kendisine yapılan zararın benzeri bir zararı verme hakkına sahip olduğunu belirtmektedir. Babil toplumu, tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlayan bir toplumdur. Bu nedenle, hayvanlar ekonomik açıdan büyük bir öneme sahipti. Hammurabi Kanunları, hayvanlara dair çeşitli düzenlemeler içermekte ve özellikle hayvanların mülkiyeti, kullanımı ve satışı gibi konuları ele almaktadır. Kanunlar, hayvanlara zarar verenlerin sorumluluğunu düzenlemiştir²⁷. Eğer bir kişi başka bir kişinin hayvanına zarar verirse, bu durumda zarar görenin tazminat alma hakkı vardır. Bu, hayvanların ekonomik değerini ve toplumsal düzeni koruma amacını taşımaktadır. Hayvan hırsızlığı, Babil Hukuku'nda ciddi bir suç olarak ele alınmıştır. Hayvan çalan kişilere ağır cezalar öngörülmüştür. Çalınan hayvanın değerine ve türüne bağlı olarak çeşitli cezalar uygulanmıştır. Babil toplumunda hayvanlar, dini ritüellerde de önemli bir rol oynamıştır. Hammurabi Kanunları, bu tür ritüellerle ilgili düzenlemeler ile bazı durumlarda tanrılara adanacak hayvanların mülkiyeti ve kullanımına dair hükümler içermiştir (Trouwborst, 2007: 189).

Babil Hukuku, hayvanların ekonomik, sosyal ve dini bağlamdaki rolünü düzenleyen bir hukuki çerçeve sunmaktadır. Hammurabi Kanunları, hayvanlara dair çeşitli konuları kapsamakta ve toplumun ekonomik düzenini, sosyal adaletini ve dini uygulamalarını koruma amacını taşımaktadır. Ancak, modern hayvan hakları

²⁶ Sami Selçuk, "Eski Çağlarda Suç Hukuku", *Ankara Üniversitesi Yayınları: Prof. Dr. Nevzat Toroslu'ya Armağan*, C. II, 2015, s. 1032.

²⁷ Babil İmparatorluğu: Babil, Eski Orta Doğu Mezopotamya imparatorluğu olup M.Ö 4000 ilâ 500 yıllarına kadar sürmüş olan, merkezi bugünkü Irak'ın Bağdat şehrinin güneyine düşen bir yerde kurulmuş muhteşem ve efsanevi bir Krallığın adıdır. İbrahim Sarı, *Babil İmparatorluğu*, Noktaekitap 2016, s.76.

standartlarına kıyasla, Babil Hukuku'nun hayvanlara yönelik düzenlemeleri sınırlıdır. Genellikle ekonomik ve dini bağlamda hazırlanmıştır²⁸.

1.1. BABİL HUKUKU GENEL ÇERÇEVESİ

Babil hukuku, tarihsel olarak Mezopotamya'da bulunan Babil Uygarlığı'na ait hukuki sistemleri ifade etmiştir. Babil Uygarlığı, MÖ 18. yüzyıldan MÖ 6. yüzyıla kadar varlık gösteren önemli bir uygarlıktı. Mezopotamya'nın güney kısmında, bugünkü Irak'ın büyük bir kısmını içine almıştır. Babil hukuku, Hammurabi Kanunları ile bilinen ünlü bir hukuki belgeye sahiptir²⁹. Hammurabi Kanunları, MÖ 1870'lerde yazılan Lipit-İştar kanununun proloğu (önsöz) ve epilog'u (sonuç) ile umumi bir benzerlik göstermektedir³⁰.

Hammurabi Kanunları, hukuki düzenlemeleri içeren bir taş yazıttır ve hükümdarın adil ve tutarlı bir yönetim kurma çabasını yansıtmıştır. Kanunlar, suç ve ceza ilişkilerini düzenlemiş ve toplumsal düzenin korunması amacıyla oluşturulmuştur. Hammurabi Kanunları, belirli suçları tanımlamış ve bu suçlara karşı alınacak cezaları belirlemiştir³¹. Aynı zamanda, mülkiyet hakları, miras, evlilik ve ticaret gibi medeni hukuk konularını da içermiştir. Babil hukuku, toplumsal hiyerarşiye ve adaletin sağlanmasına büyük önem vermiştir ve Hammurabi Kanunları ile farklı sosyal sınıflar arasında adaletin sağlanmasını amaçlamaktadır³². Örneğin, bir soylu bir kişiye karşı işlenen bir suç ile bir çiftçiye karşı işlenen aynı suç arasındaki cezalar farklı olabilirdi. Bu, toplumsal sınıflar arasında denge ve düzen sağlamaya yönelik bir çaba olarak görülmüştür. Ayrıca Babil hukuku, ticaret ve sözleşme hukuku konularında da düzenlemeler içermektedir. Ticaret ve borç ilişkilerini düzenleyen kanunlar, iş dünyasında adil bir ortamın oluşturulmasını hedeflemiştir³³.

Hammurabi Kanunları, hukukun yazılı bir şekilde kodlanmış olması bakımından öne çıkan bir örnek olarak kabul edilir ve günümüz hukuk sistemlerinin evriminde etkili

²⁸ Klass R. Veenhof, "Before Hammurabi of Babylon: Law and the Laws in Early Mesopotamia" *In The Law's Beginnings*, Brill Nijhoff 2000, p. 141.

²⁹ Guido Pfeifer, "The Legal Framework of a "Marketless" Economy in the Old Babylonian Period with regard to "Sale and Community" *EUT Edizioni Università di Trieste*, 2015, p. 16.

³⁰ Emin Bilgiç, "Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Kanun Anlayışı ve An'anesi" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XXI, S. 3-4, 1963, s. 110.

³¹ Gebhard J. Selz, "Nineteen Power, Economy and Social Organisation in Babylonia" *The Babylonian World*, 2009, s. 163.

³² Andrew Schumann, "On the Babylonian Origin of Symbolic Logic", *Studia Humana*, C. VI, no. 2, 2017, p. 133.

³³ Raymand Westbrook, "Reflections on Neo-Babylonian Law", *NIN*, C. IV, no. 1, 2003, p. 138.

olmuştur. Ancak, Babil hukuku genellikle sert cezalar ve sınıf ayrımı gibi özellikleriyle eleştirilmiştir³⁴.

1.2. BABİLLİLERDE HAYVANLARIN ÖNEMİ VE SOSYAL HAYATTAKİ YERİ

Babil uygarlığı, Mezopotamya'da önemli bir medeniyet olarak bilinmiştir ve tarih boyunca pek çok alanda etkileyici bir miras bırakmıştır. Bu uygarlık içinde hayvanlar, çeşitli önemli işlevlere sahipti ve sosyal hayatın bir parçasını oluşturmuştur³⁵.

Babil toplumu, tarıma büyük bir önem vermiştir. Bu bağlamda, hayvanlar özellikle çiftçilikte kullanılmıştır. Öküzler, tarım arazilerinde sürümde ve taşıma işlerinde kullanılırken, koyunlar ve keçiler yünleri, sütleri ve etleri için yetiştirilmiştir. Tarım faaliyetleri, Babil ekonomisinin temelini oluşturuyordu ve hayvanlar, bu ekonominin sürdürülebilirliğinde önemli bir rol oynamıştır. Babil'de hayvanlar, malzeme taşıma ve inşaat işlerinde de kullanılmıştır³⁶. Yük taşıma, özellikle büyük yapıların inşası sırasında, öküz arabaları ve diğer hayvan gücüyle gerçekleştirildiği için büyük yapıların inşasında hayvan gücünün etkili bir şekilde kullanıldığı çıkarımı yapılabilmektedir. Babil kültüründe hayvanlar, dini ritüellerde ve ibadetlerde de önemli bir rol oynamaktadır. Babil uygarlığında hayvanlar, sadece ekonomik değil, aynı zamanda kültürel ve dini açılardan da önemli bir rol oynamaktadır. Bu hayvanların çeşitli işlevleri, toplumun günlük yaşamında ve kültürel ifadesinde kendini göstermiştir³⁷. Babil mitolojisinde çeşitli tanrılar hayvan formlarında temsil edilmiştir. Bu nedenle, belirli hayvanlara tapınaklarda kutsal bir statü verilmiş olabilir. Ayrıca, dini törenlerde kurban edilen hayvanlar, tanrılara sunulan adaklar aracılığıyla inançlarını ifade etmekte kullanılmıştır³⁸.

Hayvanlar, ticaret ve ekonomik faaliyetlerde de önemli bir rol oynamaktadır. Ticaret yollarında mal taşıma, kervanlarla yapılan ticarete hayvanların kullanılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu, Babil'in ekonomik canlılığını sürdürmesine katkıda bulunmaktadır. Babil şehirleri, büyük ve etkileyici yapılarıyla bilinir. Bu yapıların

³⁴ Yusuf Kılıç-Fatih Erdem, "Eski Mezopotamya Hukûku'nda Meslekî Suçlara Verilen Cezalar", Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, C. II, S. 7, 2015, s. 28.

³⁵ Engin Eroğlu, "Pers Kralı Büyük Kyros'un Siyasi ve İktisadi Politikaları", Journal Of History Studies, C. VIII, no. 1, 2016, p. 38.

³⁶ Harriet Crawford "Architecture In The Old Babylonian Period" *The Babylonian World*, Ed: Gwendolyn Leick, Routledge, London, 2009, s. 23.

³⁷ Henry William Frederick Saggs, *Babylonians*, University of California Press 2000, s. 729.

³⁸ Harriet Crawford, "Architecture In The Old Babylonian Period" *The Babylonian World*, Ed: Gwendolyn Leick, Routledge, London, 2009, s. 94.

inşasında kullanılan malzemelerin taşınmasında ve işlenmesinde hayvanlar önemli bir rol oynamaktadır ve aynı zamanda, Babil sanatında hayvan motifleri sıkça kullanılıyor ve bu motifler yapıları süslemekte ve estetik bir değer katmaktadır³⁹.

1.3. HAYVAN KİRALAMASI VE SÖZLEŞMELER

Hammurabi Kanunları, o dönemin sosyal ve ekonomik düzenlemelerini içermekte ve hayvan kiralaması ve sözleşmeler gibi konulara da değinmektedir⁴⁰.

Babil toplumunda hayvanların ticarete de kullanılmasından dolayı hayvanların kiralınması ve hayvanlarla ilgili sözleşmeler oldukça yaygındı. Babil Kralı Hammurabi, bu tür sözleşmeleri düzenleyerek adil bir ticaret ortamı sağlamaya yönelik bir çaba göstermiştir. Hammurabi Kanunları, hayvan kiralamasıyla ilgili belirli hükümler içermiştir. Özellikle çiftçilerin tarım işlerini kolaylaştırmak amacıyla öküzlerin kiralınması sıkça karşılaşılan bir durumdu. Bu kiralamalarda, hayvan sahibi ile kiracı arasında belirli şartlar, süreler ve karşılıklı yükümlülükler belirlenirdi⁴¹.

Kiralanan hayvanın kullanımı sırasında oluşabilecek zararlar ve sorumluluklar da sözleşmeyle düzenlenmiştir. Hammurabi Kanunları, genel olarak ticaret ve mal değiş tokuşuyla ilgili çeşitli sözleşmeleri düzenlemektedir. Bu sözleşmeler arasında hayvanlarla ilgili olanlar da yer almıştır. Örneğin, bir kişi tarafından diğerine hayvan satışı veya değiş tokuşu yapıldığında, tarafların hak ve yükümlülükleri belirtilmiştir. Hayvanın sağlığı, önceki sahibinden devralınan borçlar, hayvanın özel özellikleri ve alınan bedel gibi detaylar, sözleşmeye dâhil edilmiştir⁴².

Hammurabi yasalarında hayvanların kiralınması ve meydana gelecek olumsuz durumlarda uygulanacak işlemler 241 ve 249 arasındaki maddelerde belirtilmiştir⁴³:

“Eğer bir adam bir öküzü, sahip olmak için alırsa, 1/3 mina (1 mina=40 şekel=500gr) gümüşü ödeyecek.”

“Eğer bir adam bir öküzü 1 yıllığına kiralarsa, öküzün iş karşılığı 4 kile (1 kile=25kg) arpadır.”

“Yedek öküzün iş karşılığı olan 3 kile arpayı sahibine verecek.”

³⁹ Francis Joannes, “Social Aspects of Babylonian Names”, Ed: Caroline Waerzeggers-Melanie M. Grob, *Personal Names in Cuneiform Texts from Babylonia (c. 750–100 BCE): An Introduction*, 2024, p. 67.

⁴⁰ Tahsin Saygılı, “Babil Hukuku ve Hamurabi Kanunları”, *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, C. II, S. 2, 2015, s. 18.

⁴¹ Demir, Abdullah, “Babil Hukuku ve Hamurabi Kanunları”, *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri*, C. I, S. 2, 2016, s. 16.

⁴² Tuğba Sabuncuo, *Çivi Yazılı Belgeler Işığında MÖ 2. Binyıl Anadolu'sunda Tarım*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2011, s. 92.

⁴³ Nafiz Aydın, *Hammurabi Yasaları*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2017, ss. 98-99.

“Eğer bir adam bir öküzü (ve) eşeği kiralarsa, kırdı aslan onu öldürürse (zarar) sahibinindir.”

“Eğer bir adam bir öküzü kiralarsa, boşlama nedeniyle ya da dayaktan ölümüne neden olursa, öküzü, öküzü karşılık öküzün sahibine ödeyecek.”

“Eğer bir adam öküzü kiralarsa, ayağını kırarsa ya da boynunu keserse, öküzü, öküzü karşılık öküzün sahibine ödeyecek.”

“Eğer bir adam öküzü kiralarsa, gözünü kör ederse, gümüşü, ederinin yarısını öküzün sahibine verecek.”

“Eğer bir adam öküzü kiralarsa ve boynuzunu kırarsa, kuyruğunu keser ya da dersini sıyrırırsa/yüzerse, gümüşü, ederinin 1/5 ini verecek.”

“Eğer bir adam öküzü kiralarsa ve Tanrı (onu) çarparsa (o da) ölürse, öküzü kiralayan adam Tanrı’nın huzurunda yemin edecek ve serbest kalacak.”

Hammurabi Kanununun 244 ve 249. maddelerinde kiralanan hayvanın kullanılması veya ölmesi halinde kiracının sorumluluğu düzenlenmiştir. 244. maddeye göre, kiralanan bir öküz veya eşeğin tarlada aslanın saldırısı sonucu ölmesi halinde kiralayanın sorumlu olmayacağı belirtilmektedir⁴⁴. Ayrıca hayvanın hastalanması durumunda kiracının hiçbir sorumluluğu yoktur. Ancak sorumluluktan kurtulmak için yemin etmesi gerekir. Konu kanunun 249. maddesinde düzenlenmiş olup, 245. maddede kiracının kiralanan hayvanı ihmal etmesi veya dövmesi halinde, hayvanın ölümüne neden olması halinde, sahibine öldürülen boğa yerine başka bir boğa vereceği belirtilmektedir. 246. Maddeye göre, kiralanan bir hayvanın tasma kırılırsa veya bacağı kırılırsa, sahibine yeni bir boğa (öküz) alması gerekmektedir. Böyle bir durumda muhtemelen hayvanın hiçbir işe yaramayacağı ve bir daha kiralanamayacağı düşünülmektedir⁴⁵. Lipit-İştar Kanunu'nun 34. maddesine göre hayvanın aynı şekilde zarara uğraması halinde hayvanın değerinin üçte birinin hayvan sahibine ödenmesi gerekmektedir. Hammurabi Kanunu'nun 247. maddesinde kiraya verenin hayvanı kör etmesi durumunda sahibine, kiralanan hayvanın değerinin yarısını ödemesi gerektiğini bildirmektedir⁴⁶. Lipit-İştar Kanunu'nun 35. maddesinde de aynı durum düzenlenmiş olup, hayvan sahibine aynı ücret ödeneceğini bildirmektedir. Hammurabi Kanununun 248. maddesi ve Lipit-İştar Kanunu'nun 36. ve 37. maddelerine göre kiraya verenin hayvana vereceği diğer zararlar için hayvanın değerinin dörtte biri hayvan sahibine ödenmelidir.

⁴⁴ İbrahim Sarı, *Babil İmparatorluğu*, Noktaekitap 2016, s. 142.

⁴⁵ David P. Wright *Inventing God's Law: How the Covenant Code of The Bible Used and Revised the Laws of Hammurabi*, OUP USA 2009, s. 153.

⁴⁶ Pamela Barmash, *The laws of Hammurabi: At the Confluence of Royal and Scribal Traditions*, Oxford University Press, 2020, s. 131.

Hammurabi yasalarında ayrıca tarım yapma amacıyla çobanın kiralınması ve hayvanların kiralınması ile ilgili maddeler de bulunmaktadır. Bunlar 263 ve 270 arasındaki maddelerdir⁴⁷:

“Eğer kendisine verilen öküzü ya da koyunu yok ederse, öküzü karşı öküzü, koyuna karşı koyunu sahiplerine verecek.”

“Eğer bir çoban sığırları ya da koyun sürüsünü, ona verilecek gütmeye karşılığının hepsini, alırsa, memnun da olursa (fakat) sığırların sayısını azaltırsa, koyun sürüsünün sayısını azaltırsa, üretimi azaltırsa, sözleşme gereği yavruları ve verimi/kazanılanı verecek.”

“Eğer bir çoban sığırları ya da koyun sürüsünü, ona verilen sığır ve koyun sürüsüne kötülük ederse, enlerini değiştirirse veya para karşılığında satarsa bu da belirlenirse, çaldığı sığırların ve koyun sürüsünün 10 katını sahiplerine ödeyecek.”

“Eğer bir ağılda salgın hastalık baş gösterirse, ya da (onları) bir aslan öldürürse, çoban tanrı önünde temize çıkacak. Ağıl kırılmasını ağıl sahibi kabul edecek.”

“Eğer bir çoban yanlışlık yaparsa, ağılda sakatlık oluştursa, çoban, ağılda oluşan zararın sığırları ve koyun sürüsünü tamamlatacak, sahiplerine verecek.”

“Eğer bir adam bir öküzü harman dövmek için kiralarsa kira ederi 2 okka (1 okka=1283 gr) arpadır.”

“Eğer bir eşiği harman dövmek için kiralarsa kira ederi 1 kile arpadır.”

“Eğer bir tekeyi harman dövmek için kiralarsa kira ederi 1 şinik (8 kg) arpadır.”

Hammurabi Kanunları, adil bir ticaret ortamını koruma amacı taşımıştır ve taraflar arasındaki sözleşmelere sadakatin sağlanmasını hedeflemiştir. Haksız bir şekilde diğer tarafa zarar veren veya sözleşme şartlarına uymayan kişilere çeşitli cezalar öngörülmüştür. Bu, Babil toplumunda ticaretin düzenli ve adil bir şekilde yürütülmesi için getirilen kurallardan biridir. Babil Hukuku'nun bu yönleri, o dönemdeki ekonomik faaliyetlerin ve sosyal ilişkilerin düzenlenmesi açısından önemlidir. Hayvan kiralaması ve sözleşmeleri, toplumun tarımsal ve ticari faaliyetlerinde adil ve düzenli bir yapı oluşturmak adına titizlikle ele alınan konulardır

1.4. HAYVANLARLA İLGİLİ HIRSIZLIKLAR

Hammurabi Kanunları, çeşitli hukuki konuları ele alır ve hayvanlarla ilgili hırsızlık vakalarına da özel hükümler içerir⁴⁸.

Babil Hukuku'nda hayvan hırsızlığı, ciddi bir suç olarak değerlendirilmiştir. Özellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşan bir toplum için hayvanlar, hayati öneme sahip

⁴⁷ Nafiz Aydın, *Hammurabi Yasaları*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 102-103.

⁴⁸ Büşra Dölcü-Ebru Dökmeşe, “Eskiçağ Hukukunda Bazı Suçlara Verilen Cezalar”. *Hitit Ekonomi ve Politika Dergisi*, C. I, S. 2, 2021, s. 127.

ekonomik varlıklardı. Dolayısıyla, bu tür bir hırsızlık hem ekonomik hem de toplumsal düzeni tehdit eden bir suç olarak kabul edilmiştir. Hammurabi Kanunları, hayvan hırsızlarını caydırmak amacıyla sert cezalar öngörmüştür. Kanunlar, hayvan hırsızlığı yapan kişinin, çalınan hayvanın değerine ve türüne bağlı olarak çeşitli cezalara çarptırılmasını öngörmüştür. Özellikle bu cezaların ağırlığı, hırsızlık yapılan eşyaya göre belirlenmiştir⁴⁹. Hırsızlıkla mücadelede, toplumun güvenliği ve ekonomik düzenin sürdürülebilirliği için caydırıcı tedbirler alınmıştır. Bu durum, halkın mal varlığını ve hayvanlarını koruma amacını taşımaktadır⁵⁰.

Hayvan hırsızlığına getirilen sert cezalar, Babil toplumunun sosyal düzenini koruma amacını taşımaktadır. Bu aynı zamanda toplumun ahlaki değerlerine dayanan bir düzenlemedir, çünkü hayvanlar ekonomik varlıkların ötesinde, aynı zamanda kültürel ve dini bağlantılara sahip önemli varlıklar olarak kabul edilmektedir. Sonuç olarak, Babil Hukuku'nda hayvan hırsızlığı, toplumsal ve ekonomik düzenin korunması açısından ciddi bir suç olarak ele alınmış ve bu suçu işleyenlere ağır cezalar öngörülmüştür. Bu, Babil toplumunun ekonomik temellerini koruma ve adaleti sağlama çabasının bir yansıması olarak değerlendirilebilmektedir⁵¹.

1.5. HAYVANLARA VERİLEN ZARARLAR

Hammurabi Kanunları, o dönemdeki toplumsal düzeni ve adaleti sağlamak amacıyla çeşitli konuları düzenlemiştir. Hayvanlara verilen zararlar da bu düzenlemeler arasında yer almıştır⁵².

Hammurabi Kanunları, hayvanlara zarar verenler için özel hükümler içermektedir. Özellikle tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlayan bir toplumda, hayvanlar ekonomik ve kültürel açıdan büyük bir değere sahipti. Bu nedenle, hayvanlara kasıtlı olarak zarar verenlerin cezalandırılması, toplumun ekonomik dengesini koruma ve adaleti sağlama amacını taşımıştır. Örneğin, bir kişi tarafından bir öküzün gözü çıkartılırsa, bu kişinin öküzünün de gözü çıkartılırdı. Hammurabi Kanunları, hayvanlara yönelik zararların cezalandırılmasıyla, bu canlıların ekonomik ve

⁴⁹ Mebrure Tosun, “Hammurabi’nin Toprak Kanunları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* C. XXI, S. 3-4, s. 129.

⁵⁰ Şükrü Ünar, “Hitit Kanun Maddelerinde Yer Alan Bazı Tarım Ürünleri ve Kullanım Alanları”, *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IV, S. 3, 2019, s. 92.

⁵¹ Cevdet Polat vd., “Hırsızlık Suçunu Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi ve Geleceğe Yönelik Yaklaşımlar”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, C. II, S. 1, 2016, s. 26.

⁵² Yusuf Kılıç-Fatih Erdem, “Eski Mezopotamya Hukûku’nda Meslekî Suçlara Verilen Cezalar”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. II, S. 7, 2015, s. 12.

kültürel önemini vurgulamıştır⁵³. Hayvanlar tarım, taşıma, ticaret ve dini ritüellerde kullanılıyorlardı. Bu nedenle, hayvanların korunması, toplumun ekonomik dengesinin ve kültürel pratiklerinin sürdürülebilirliği açısından kritikti.

Hayvanlara zarar vermekle ilgili cezalar, aynı zamanda Babil toplumunun sosyal ahlaki değerlerine de dayanıyordu. Toplum, hayvanların haklarına saygı gösterilmesi ve zarar görmemeleri konusunda bir bilinç geliştirmişti. Bu, toplumsal düzenin ve dengenin korunması açısından önemli bir unsurdur⁵⁴. Sonuç olarak, Hammurabi Kanunları, Babil toplumunun hayvanlara verilen zararları cezalandırmaya yönelik bir hukuki çerçeve sunarak, ekonomik dengenin, kültürel değerlerin ve adaletin sağlanmasına katkıda bulunmuştur. Bu kanunlar, Babil dönemindeki hukuki düzenlemelerin, sosyal normların ve ahlaki değerlerin bir yansımasıdır.

1.6. HAYVANLARIN VERDİĞİ ZARARLAR

Babil toplumunda tarım arazilerine zarar veren hayvanlar veya diğer insanlara saldıran hayvanlar, ekonomik ve toplumsal düzeni tehdit eden unsurlar olarak görülmüştür. Hammurabi Kanunları, hayvanların verdiği zararlarda sorumluluk ilkesini düzenlemiştir⁵⁵. Eğer bir hayvan, sahibinin kontrolü dışında bir zarara neden olursa, hayvanın sahibi bu zararı tazminle sorumlu tutulabilirdi. Ancak, hayvanın kontrol altında olmaması durumunda sahibi sorumluluğu azaltabilirdi. Hammurabi Kanunları, hayvanların ekonomik değerini tanımış ve bir hayvanın zarara uğraması durumunda, o hayvanın ekonomik değerine göre bir tazminat belirlenmiştir. Bu, hayvanların ekonomik katkısının ve öneminin hukuki sistem içinde tanındığını göstermiştir. Babil toplumu, hayvanlara saygı gösterilmesi gerektiğine inanıyordu ve bu değer, hukuki düzenlemelerde de yansımaktaydı. Hayvanlara verilen zararların cezalandırılması, toplumsal düzenin ve ahlaki değerlerin korunması amacını taşımaktaydı⁵⁶.

Toplumda öküzlerin de hem tarım hem de hayvancılık açısından önemi büyüktür ve Eski Mezopotamyalılar öküzlerin biraz asi hayvanlar olduğunu anlamıştı. Bu nedenle hayvanların vermiş oldukları zararların tazminatına ilişkin hükümler getirilmiştir. Hammurabi Kanunu'nun 250 ve 251. maddeleri öküzün vereceği zararlar

⁵³ Harry A. Hoffner, "Hititler Anadolu'sunda Yasal ve Sosyal Kurumlar", *Tarih Okulu*, S. 6, 2010, s. 62.

⁵⁴ Recai G. Okandan, "Hamurabi Mecellesi", *Journal of Istanbul University Law Faculty*, C. XVII, S. 1-2, 1951, ss. 283-315.

⁵⁵ Hamide Topçuoğlu, "Eski İsrail Hukukunun Menşei, Hususiyetleri ve Hamurabi Kanunu ile Olan Münasebetleri", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. V, S. 1, 1948, s. 117.

⁵⁶ Abdulrahman Alkhateeb-Abdulrahman Younis, "Animal Protection in Ancient Iraqi Law", *Adab AL Rafidayn*, C. XLVIII, S. 74, 2018, pp. 361-380.

düzenlemelerine atıfta bulunmaktadır. Bu nedenle, eğer bir öküz yoldan geçen bir adamı boynuzlayıp öldürürse, öküzün sahibi bundan sorumlu değildir⁵⁷ Çünkü hayvan adamı öldürmüş olur. Ancak öküz mizaç ve saldırganlığıyla tanınıyorsa, öküzün verdiği zararlardan hayvanın sahibi sorumludur. Hayvanın sahibi tazminat ödemekle yükümlüdür. Burada önemli olan ölenin evli veya müşkenum (köle ve hür sınıfı arasındakiler) olmasının sorumluluk veya cezayı etkilememesidir.

Hammurabi kanunlarında 250 ve 251. yasalar şu şekilde belirtilmiştir⁵⁸:

“Eğer bir öküz sokakta giderken bir adamı toslarsa (ve de) ölümüne deneden olursa, o davanın yakınması/şikâyeti yoktur.”

“Eğer bir adamın öküzü süskün ise, bölgenin ilgililerinin uyarmasına karşın boynuzunu köreltmediyse, öküzüne sahip çıkmadıysa o öküz bir adamın oğlunu süserse, ölümüne neden olursa, 1/2 mina gümüşü ödeyecek.”

Sonuç olarak, Babil Hukuku, hayvanların verdiği zararları ele alarak sorumluluk, tazminat ve toplumsal düzeni sağlama amacıyla bir hukuki çerçeve sunmuştur. Bu, Babil toplumunun ekonomik ve sosyal yapısına uygun bir hukuk sistemini yansıtan önemli bir özelliktir⁵⁹.

1.7. HAYVANLARLA İLGİLİ CİNSEL SUÇLAR

Hammurabi Kanunları, o dönemin toplumsal düzenini ve hukuki normlarını içermekte olup cinsel suçlarla ilgili hükümler de içermektedir. Ancak, bu hükümler genellikle insanlar arasındaki cinsel suçlara odaklanmaktadır ve hayvanlarla ilgili cinsel suçlara dair spesifik hükümler bulunmamaktadır⁶⁰. Babil Hukuku'nun cinsel suçlara dair hükümleri genellikle, tecavüz, zina veya cinsel saldırı gibi insanlar arasındaki ilişkilere odaklanmaktadır. Hayvanlarla ilişkilendirilen cinsel suçlara dair belirgin bir düzenleme bulunmaması o dönemin kültürel ve toplumsal normlarına dayanmaktadır⁶¹. Hammurabi Kanunları, genellikle insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen ve suçlulara yönelik cezaları belirleyen bir belgedir. Bu kanunlar, genel olarak hırsızlık, yaralama, cinayet, evlilik ve miras konularında hükümler içerir. Bu noktada, Babil Hukuku'nun

⁵⁷ Bernard S. Jocksan, “Liability for Animals: An Historico-Structural Comparison”, International Journal for the Semiotics of Law-Revue Internationale de Sémiotique Juridique, C. XXIV, S. 3, 2011, p. 263.

⁵⁸ Nafiz Aydın, *Hammurabi Yasaları*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 100.

⁵⁹ Idan Breier, *An Ethical View of Human-animal Relations in the Ancient Near East*, The Palgrave Macmillan Animal Ethic Series, 2022, ss. 34-35.

⁶⁰ Bernard S. Jocksan, “Liability for Animals: An Historico-Structural Comparison”, International Journal for the Semiotics of Law-Revue Internationale de Sémiotique Juridique, C. XXIV, S. 3, 2011, p. 272.

⁶¹ Tosheva Maftuna, “History Of The Development Of Legislation On Responsibility For Crimes Against Morality”, *Current Research Journal Of History*, C. IV, S. 7, 2023, p. 31.

eksiklikleri, günümüz normları ve etik değerleri ile karşılaştırıldığında belirgin hale gelir. Modern hukuk sistemleri, hayvan haklarına dair daha kapsamlı düzenlemelere sahiptir ve hayvanlara yönelik cinsel suçlar konusunda daha spesifik hükümler içerir. Babil Hukuku'nun bu konudaki eksiklikleri, o dönemin kültürel farklılıkları ve hukuki önceliklerine bağlı olarak açıklanabilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİTİT HUKUKU

1. HİTİT HUKUKU GENEL ÇERÇEVESİ VE HAYVANLARIN KONUMU

Yaklaşık 4.000 yıl önce, MÖ 2.000 civarında, Anadolu insanının ekonomik hayatı bugün olduğu gibi meyvecilik, el sanatları, madencilik, tarım ve hayvancılığa dayanmıştır. Hitit dönemi Anadolu'sunda ormanlar ve tarıma elverişli olmayan alanlar dışında kırsal alanlar genellikle ya kralın ya tapınakların ya da özel kişilerin kontrolündeydi. Hititlerde olduğu gibi Anadolu topraklarında da tarım ve hayvancılığın önemi geçmişten günümüze devam etmektedir⁶². Günümüz Anadolu'sunda tarım ve hayvancılığın desteklenmesine yönelik pek çok düzenleme yapılmıştır. Tarım ve hayvancılığın gelişmesi ticaretin büyümesini desteklemiş, pazarlar gelişmiş ve topluluklar halinde yaşayan insan grupları oluşmaya başlamıştır. Bu durum beraberinde yerleşik yaşamı getirmiştir. Yerleşik yaşamın bir sonucu olarak ortaya çıkan siyasal sistemler toplumsal düzeni sağlamak amacıyla kanunlar oluşturmuştur. Çiftçilik, hayvancılık, otlatma ve ticaret gibi faaliyetler hukuk sisteminde korunma altına alınmıştır.

Hitit halkının çoğu kırsal kesimde, çiftliklerde veya küçük köylerde yaşadığı için Hitit hukukunda toprakların büyük ilçe arazilerine bölünmesi, meyve ağaçları ve bağlardan oluşan eşyaların çokluğu, insanların çoğunun çiftlik ve köylerde yaşadığı izlenimini vermektedir. 200 maddelik Hitit kanunlarında hayvanlara ilişkin suçlara dair de pek çok ceza yer almaktadır⁶³. İki grup halinde (1-100. bölümler) bulunan Hitit kanunlarının ilk koleksiyonunun "Eğer bir adamsa" ve ikinci grubun (101-200. bölümler) "Üzüm bağları varsa" sözleriyle başlaması, Hititlerin hane halkı ve tarım-hayvancılığa verdikleri önemi göstermektedir. Çalışmanın bu bölümünde Hitit Hukuku genel çerçevesi ile hayvanlara ilişkin suçlara verilen cezalar irdelenmiştir⁶⁴.

1.1. HİTİT HUKUKU GENEL ÇERÇEVESİ

Hitit Hukuku, Hitit İmparatorluğu'nun yasal sistemini ve hukuki yapısını ifade etmektedir. Hititler, M.Ö 17. ve 15. yüzyıllar arasında Anadolu'da hüküm süren büyük

⁶² Paula Wapnish, "Towards Establishing a Conceptual Basis for Animal Categories in Archaeology" *In Methods in the Mediterranean*, Ed: David B. Small, New York: Brill 1995, p. 235.

⁶³ Fiorella Imparati, *Hitit Yasaları*, Çev: Erindiz Özbayoğlu, İtalyan Kültür Heyeti Arkeoloji Araştırmaları Bölümü, 1992, s. 81.

⁶⁴ Claudia Glatz-Roger Matthews, "Anthropology of a frontier zone: Hittite-Kaska relations in Late Bronze Age north-central Anatolia", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, C. CCCXXXIX, S. 1, 2005, p. 51.

bir imparatorluktu. Hititlerin yazılı hukuk belgeleri sınırlı olmakla birlikte Hititlerin hukuk sistemi, genellikle kralların verdiği kararlar ve yasalar üzerine kuruludur. Hititlerde Krallar, hukukun üstünde olan ve tanrılardan aldıkları güçle hüküm veren kişilerdir. Hitit Hukuku'nun temel prensipleri arasında adalet, eşitlik ve sosyal düzen yer alır. Krallar, hukuk sistemini düzenlemek ve uygulamakla görevli hukuk kuralları oluşturmuşlardır. Ayrıca Hititler, hukukun üstünlüğünü ve adaletin sağlanmasını önemsedikleri için, hukuk sistemlerini geliştirmeye önem vermişlerdir⁶⁵. Gerçekten de Hitit kralları toplumsal düzeni sağlamak adına yasaları titizlikle uygulamışlardır.

Hitit mahkemelerinde davaların temyiz makamı olan ‘sarayın ya da kralın kapısında’ bizzat kral tarafından da görüldüğü anlaşılabilmektedir. Başkent dışında ise halkın çözümleyemediği hukuki davalara, “satın alınabilen adaletten daha kötü bir şey olmadığının ve geciken adalet onun reddi anlamını taşıdığından” olacak ki kral adına davalara bölge komutanları, yüksek dereceli memurlar ve yaşlılar hayeti bakıyordu. Bir kanun bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Eğer herhangi biri, sığırı, atı, katırı bulursa, onu kral kapısına sevketsin. Eğer onu kırdı bulmuşsa, onu ihtiyarlara teslim etsinler.”⁶⁶

Buradan da anlaşılacağı üzere mahkemelerin en doğru şekilde sonuçlanmasına vurgu yapılmış, başkent dışındaki bölgelerde kral tarafından yetkili kişilerin varlığından bahsedilmiştir.

Hitit Hukuku, mülkiyet hakkı, ticaret, evlilik, miras, ceza ve idare konularında detaylı kurallar içermektedir. Bu kurallar, toplumun düzenini sağlamaya ve adaleti temin etmeye yöneliktir. Hititlerin hukuk sistemini anlamak için, arkeolojik bulgular, yazıtlar ve diğer belgeler üzerine yapılan çalışmalar önemli bir rol oynamaktadır⁶⁷.

1.2. HİTİTLERDE HAYVANLARIN ÖNEMİ VE SOSYAL HAYATTAKİ YERİ

Temel yaşamın kaynağını oluşturması nedeniyle Hititler için hayvanlar büyük önem taşımıştır ve sosyal hayattaki yerleri oldukça önemliydi. Hititler, hayvanları sadece ekonomik değerleri için değil, aynı zamanda dini ve sosyal önemleri nedeniyle de değerli görmüşlerdir. Ekonomik olarak, hayvanlar Hititler için tarım, ticaret ve taşımacılık gibi alanlarda önemli bir rol oynamıştır⁶⁸. Tarımda iş gücü için sürü

⁶⁵ Ada Taggar Cohen, “Ritual as Divine Law: The Case of Hittite Royal Cultic Performance and its Biblical Correspondence”, *Orient*, C. LV, 2020, p. 16.

⁶⁶ Güngör Karauğuz, *Hitit Yasaları*, Çizgi Kitabevi, Konya 2018, s. 16.

⁶⁷ Vincent J. Van Exel, “Social Change at Emar: The Influence of the Hittite Occupation on Local Traditions”, *Revue d’assyriologie et d’archéologie Orientale*, C. CI, S. 1, 2010, p. 70.

⁶⁸ Billie Jean Collins, “Animals in Hittite Literature” *A History of the Animal World in the Ancient Near East*, Ed: Billie Jean Collins, Brill 2002, p. 238.

hayvanları, ticarete de taşımacılık için at ve eşek gibi hayvanlar kullanılmıştır. Bu nedenle, hayvanların sağlıklı ve verimli olmaları büyük bir önem taşımaktadır. Dini açıdan, Hititlerin inançları hayvanların kutsallığını vurguladığı için tanrılara sunulan adaklar genellikle hayvanlarla yapılmış ve bu adakların tanrılara olan bağlılığı ve minnettarlığı ifade ettiğine inanılmıştır. Sosyal olarak, hayvanlar Hitit toplumunda statü ve zenginliğin bir göstergesi olarak da görülmektedir. Özellikle büyükbaş hayvanların sahip olduğu kişi veya aile, toplum içinde saygın bir konuma sahip olarak nitelendirilmiştir⁶⁹. Bu nedenle, hayvanların korunması ve iyi bakımının sağlanması toplumsal bir sorumluluk olarak kabul edilmiştir⁷⁰.

Hititlerde ağırlıklı olarak tahıl ürünleri, sebze ve meyveler yetiştirilmiş, ayrıca zeytinyağı ve şarap üretiminde kullanılan ürünlerin de ekimi sağlanmış; hayvancılık bakımından ise koyun, keçi, sığır ve domuz yetiştiriciliği yapılmıştır. Hayvanlar, tarım, ticaret ve dini ritüellerde kullanıldığı için, Hitit toplumunda hayvanların korunması ve kullanımıyla ilgili çeşitli yasal düzenlemeler yapılmıştır⁷¹.

Hititlerin hukukunda hayvanların sahipliği ve kullanımı konularıyla ilgili belirli kurallar bulunmuştur. Örneğin, alt başlıklarda da daha detaylı incelendiği üzere çalıntı hayvanların geri alınması ve sahiplerine iade edilmesi konusunda yasal düzenlemeler yer almıştır. Ayrıca, hayvanların satışı ve devri gibi ekonomik işlemler de belirli kurallara tabi tutulmuştur. Dini açıdan, Hititlerin çeşitli tanrı ve tanrıçalara adak olarak hayvan kurban etme geleneği de bulunmuştur. Bu ritüellerde kullanılan hayvanların seçimi ve kurban edilme şekli de belirli kurallara bağlı olarak gerçekleştirilmiştir⁷². Bu nedenlerle Hitit hukukunda hayvanlar ekonomik, dini ve sosyal açılardan önemli bir konuma sahip olmuş ve hayvanlarla ilgili çeşitli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler, Hitit toplumunun hayvanlara olan yaklaşımını ve hayvanların korunmasıyla ilgili önlemleri yansıtmaktadır⁷³.

Hitit kanununun metnini içeren tabletler iki seri halinde elde edilmiştir. Günümüze ulaşan en eski tabletler Eski Krallık dönemine ait olan MÖ 1650'den kalma ve yaklaşık 200 öge içeren örneklerdir. Hitit kanunlarının yapısı, daha çok toplumun

⁶⁹ Harry A Hoffner, "Daily life among the Hittites", *Life and Culture in the Ancient Near East*, 2003, p. 102.

⁷⁰ İlknur Taş, "A Phenomenon in Hittite Religion: Reaching God by Burning Fire in the Hearth", *The Traditional Mediterranean* Ed: Jayoung Che, Nicholas C. J. Pappas, *Essays From the Ancient to the Early Modern Era*, 2011, p. 15.

⁷¹ W. Calvin SCHWABE, "Animals in The Ancient World", *Animals and Human Society*, Routledge, 2002, pp. 49-50.

⁷² Benjamin ARBUCKLE, "Animals in the Ancient World" *A Companion To The Archaeology Of The Ancient Near East*, July C. XVI, 2012, pp. 204.

⁷³ Idan Breier, *An Ethical View of Human-animal Relations in the Ancient Near East*, The Palgrave Macmillan Animal Ethic Series, 2022, s. 26.

gelişmesi ve kralların istekleri doğrultusunda zamanla değişmiştir⁷⁴. Kanunda işlenen suçlara karşılık gelen cezalardan bahsederken “önceden böyleydi, şimdi böyle” ifadelerinin kullanılması da bunun bir kanıtıdır. Özellikle Yeni Krallık döneminde ölüm cezasını gerektiren suçların kapsamının azaltılarak yerini büyük telafi edici cezaların alması da dikkate değerdir. Bu da ağır para cezasının caydırıcı olduğunu açıkça göstermektedir⁷⁵. İlk kanun tablosunda kişilerin mülkiyetin korunması ve evcil hayvan bulundurulmasına ilişkin hakları, ikinci tabloda ise arazi edinimi ve tarım makineleri bulundurmaya ilişkin suçlar yer almıştır⁷⁶. Hitit toplumunun büyük çoğunluğunun geçim kaynağı olan tarım ve hayvancılık, ekonomik hayatın gelişmesinde önemli rol oynadığı için Hitit çivi yazılı metinlerinde, özellikle de kanunda kayıtlı hayvanlarla ilgili kitaplarda sıklıkla karşılaşılan büyük ve küçükbaş hayvanların savaş ganimeti olarak bulunması, hayvancılığın katkısını anlamak için değerli bilgiler sağlamaktadır⁷⁷. Öte yandan tapınak görevlilerinin uygulaması gereken talimatnameleri içeren bir metinde dile getirilen ifadeler, tanrılara ait hayvanların nasıl korunduğuna dair değerli bilgiler vermektedir⁷⁸.

“Bundan başka (tapınağa ait) harman yerinde kullanılacak koşum öküzü alan sizler; eğer bir koşum öküzü satacak olursanız veya kesip etini yerseniz, onu kendiniz için tanrıdan çalarsanız ve ‘zayıflıktan öldü’ veya ‘vurup kırıyordu’ veya ‘kaçtı gitti’ veya ‘bir boğa onu vurdu’ diye (yalan söyler, gerçekte ise) onu yerseniz ve durum sonradan anlaşılırsa, onu telafi edersiniz.”.

Bir başka metin ise kişinin koruyucu tanrının koruması altında olduğunu söyleyerek onun suçsuzluğunu anlatmakta ve eğer kişi suçluysa ölüm cezasına çarptırılacağını belirtmektedir (KUB 13 4 IV 12-33). Konunun emirlere kadar uzanması elbette bu ve benzeri suçların yaygınlığını göstermektedir. Ancak tehdit edici ifadeler içeren metinler suçu azaltmaya teşvik edici özelliğe sahiptir. Ayrıca Hitit yazıcılarının yazdığı emir metinleri de kanunları destekleyen tedbir veya düzenleme sayılabilmektedir. Kanun bölümlerinin sıralanmasında bazı ilkelerin yol gösterdiği görülmektedir⁷⁹. Hitit kanunlarının 57. ve 92. maddeler arasında evcil hayvanların

⁷⁴ M. Ali Dinçol, “Hitit Yasalarının Ana Çizgileri ve Eski Önasya Hukuku ile Etkileşimi” *Anadolu Araştırmaları*, S. 12, 1990, s. 94.

⁷⁵ Fiorella Imparati, *Hitit Yasaları*, Çev: Erindiz Özbayoğlu, İtalyan Kültür Heyeti Arkeoloji Araştırmaları Bölümü, 1992, s. 42.

⁷⁶ James Macqueen, *Hititler: ve Hitit Çağında Anadolu: 149 Resim, Harita ve Planla*, Çev: Esra Davutoğlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2011, s. 77.

⁷⁷ Gonca Özger, *The Late Bronze Age Animal Mobility and Herding Strategies: A Geometric Morphometric Study of Ovis Aries and Capra Hircus Remains From Hittite Period Şapinuwa (Ortaköy/Turkey)*, Unpublished Master's Thesis, The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, Ankara 2021, s. 32.

⁷⁸ Claudia Glatz-Roger Matthews, “Anthropology of a frontier zone: Hittite-Kaska relations in Late Bronze Age north-central Anatolia”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, C. CCCXXXIX, S. 1, 2005, p. 52.

⁷⁹ Romina Della Casa, “Encountering Ancient Environments: The Impact of Nonhuman Animals on Populations of Hittite Anatolia”, *Near Eastern Archaeology*, C.LXXXV, S. 4, 2022, p. 262.

mülkiyetine ilişkin açıklamaların yer aldığı belirlenmiştir. Kanunlarda aşağıdaki düzenlemeler yer almıştır⁸⁰.

- Hayvanların çalınması ve gasp edilmesi,
 - Gasp edilen hayvanın ölümü,
 - Bir koyunun kurda atılması,
 - Bulunan bir hayvanın damgasının silinmesi,
 - Hayvanın başka bir kimsenin arazisinde ölmesi,
 - Hayvanların kiraya verilmesi,
 - Bir kişinin kendisine ait olmayan bir hayvanı vurması,
 - Gebe olan ya da olmayan bir hayvanın yaralanması,
 - Kiraya verilen hayvanın ölmesi,
 - Tarlasında kaybolmuş bir sığır bulan kişinin onu bir günlüğüne koşabilmesi,
- gibi birbirinden farklı maddeler bulunmaktadır.

Hititlerde de ceza hukuku, intikam almaktan ve işkence etmekten ziyade suçların işlenmesini önlemeyi hedeflemiştir. 80. kanun maddesine göre “*Eğer herhangi biri koyunu kurttan kurtarırsa (hayvanın) onun sahibi eti alsın ve o (kurtaran) kendisi için koyunun derisini alsın*” ifadesine yer verilmiştir⁸¹. Bu bağlamda Hititlerde bir koyunun kurtarılması bile kanunlarda yer edecek kadar önemli görülmüş, sosyal hayatta hayvanlara ciddi bir önem atfedilmiştir.

Hitit toplumunda hayvanlarla ilişkili olarak farklı olaylara ve inanışlara dair de kanun maddeleri mevcuttur. Bu anlamda 170 nolu kanun maddesi son derece ilgi çekicidir⁸²:

“Eğer özgür bir adam bir yılan öldürürse ve başka bir adamın adını söylerse, bir mina gümüş versin ve eğer bir erkek köle ise, işte tam o ölsün.”

Burada adı geçen ve ruhların taşıyıcısı olduğuna inanılan yılan, kara büyüyle eş tutulmuştur. Hititlerde insanlara zarar veren büyüler yasak olduğu için taklit edilen bir hayvanı öldürerek ve o kişinin adını içeren bir büyü okuyarak belirli bir kişiyi öldürme

⁸⁰ Fiorella Imparati, *Hitit Yasaları*, Çev: Erindiz Özbayoğlu, İtalyan Kültür Heyeti Arkeoloji Araştırmaları Bölümü, 1992, ss. 76-93.

⁸¹ Ahmet Ünal, *Hitit Yasaları [The Laws of the Hittite]*. *Arkeo Atlas*, C. III, S. 41, 2004, s. 41.

⁸² M. Ali Dinçol, “Hititler”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul 1982, s. 74.

girişiminde bulunulduğunda verilmesi gereken ceza açıklanmıştır. Bu durumda kara büyü yapan kişi özgür ise para cezasına, köle ise ölüm cezasına çarptırılmaktadır. Burada aynı zamanda yasaların uygulanmasında köleler ile özgür insanlar arasındaki farkı gösterdiği anlaşılmaktadır. Öte yandan "yılan" Hititlerde kehanet metinlerinde de geçmektedir. Özellikle su yılanlarının hareketlerinden bazı kehanet sonuçlarının elde edilebildiği bilinmektedir. Öyle ki yılanın büyü ve kehanetle doğrudan bağlantılı bir tılsım niteliğine sahip olduğuna inanılmıştır. Ayrıca hastalıkların tedavisinde "yılan başları" da kullanılmıştır⁸³.

1.3. HAYVAN KİRALAMASI VE SÖZLEŞMELER

Hitit hukukunda hayvan kiralaması ve sözleşmeleri konusunda belirli düzenlemeler yer almıştır. Zaten İlk Çağ toplumlarında hayvan kiralaması ve sözleşmeleri oldukça yaygındır. Çünkü hayvanlar, tarım ve ticaret gibi önemli faaliyetlerde kullanılmışlardır. Dolayısıyla, Hitit hukukunda hayvan kiralaması ve sözleşmeleriyle ilgili belirli kurallar mevcuttur. Hayvan kiralamasıyla ilgili düzenlemeler arasında, kiracının hayvana nasıl bakması gerektiği, hayvanın geri verilme koşulları ve kiracının hayvana verdiği zararlardan sorumluluğu gibi konular yer almıştır⁸⁴. Bu tür düzenlemeler hem hayvan sahiplerini hem de kiracıları korumaya yönelik olarak oluşturulmuştur. Bu bağlamda Hitit kanunlarında, tarım ve arazi mülkiyetiyle ilgili konulara ek olarak satın alma ve kiralama işleri ile ilgili düzenlemelere de yer verilmiştir. Söz konusu kanun maddelerinde tarım aletleri ve hayvanların kiraya verilmesi ele alınarak, hayvanların ve tarım aletlerinin özellikle kira ücretleri, sistematik olarak açıklanmıştır⁸⁵. Kanunlarda, çift sığırlarının kiralama bedeline ilişkin 151.madde aşağıdaki gibi belirtilmiştir⁸⁶.

"Eğer bir saban öküzünü biri kiralarsa, bir ay için bir şekel [gümüş versin; eğer bir ineği] biri kiralarsa, bir ay için yarım şekel gü[müş versin]."

Ayrıca Hitit kanunlarında, çift sürmek amacıyla kiralanan sığırların çalınması yasaklanmış olup 57. Maddede cezası açıkça belirtilmiştir⁸⁷:

⁸³ Sarah Ellen Adcock, *After the End: Animal Economies, Collapse, and Continuity in Hittite and Post-Hittite Anatolia*, (Unpublished PhD Thesis), The University of Chicago The Faculty Of The Division Of The Social Sciences, Chicago 2020, s. 15.

⁸⁴ Russ Versteeg, *Early Mesopotamian Commercial Law*, U. Tol. L. Rev., 30, 1998, 183, s. 27.

⁸⁵ James Ming Chen and Edward S. Adams, "Feudalism Unmodified: Discourses on Farms and Firms", *Drake Law Review*, C. XLV, S. 361, 1997, p. 49.

⁸⁶ Ahmet Ünal, "Hitit Yasaları [The Laws of the Hittite]". *Arkeo Atlas*, C. III, S. 41, 2004, s. 33.

⁸⁷ Ahmet Ünal, "Hitit Yasaları [The Laws of the Hittite]". *Arkeo Atlas*, C. III, S. 41, 2004, s. 35.

“Eğer cins bir öküzü birisi çalarsa-eğer bir süten kesilmiş öküz ise, cins bir öküz değildir, eğer bir yaşında bir öküz ise, cins bir öküz değildir, eğer iki yaşında bir öküz ise o cins bir öküzdür, eskiden otuz öküz veriliyordu ve şimdi on beş öküz versin: beşi iki yaşında, beşi bir yaşında, beş süten kesilmiş öküz versin ve böylece suçu evinden uzaklaştırır.”

Hitit kanunların 152. maddesinde bir hayvanın kiralanmasına ilişkin madde ise⁸⁸;

“Eğer bir atı, bir katırı <ya da> bir eşeği biri kiralar[sa, bir ay iç]in bir şekel gümüş versin.”

Olarak açıklanmıştır. Hitit kanunları 152. Maddede hayvanın türüne göre ise bu bedele farklı hükmedilmiştir.

1.4. HAYVANLARLA İLGİLİ HIRSIZLIKLAR

Hititlerin hukuk sisteminde, hayvanlarla ilgili hırsızlık vakalarıyla ilgili yasal düzenlemeler yapılmıştır. Daha önce de ifade edildiği üzere Hititlerin hukuk sistemi genellikle kralların verdiği kararlar ve yasalar üzerine kurulu olduğu için hayvan hırsızlığı gibi suçlar da yine kira ve sözleşmeler gibi hırsızlığa ilişkin yaptırımlar kralların ve hukuk kurallarının hükümlerine dayandırılmıştır (Badamchi, 2016: 74). Hayvan hırsızlığı vakalarında, çalınan hayvanların geri alınması ve hırsızın cezalandırılması gibi düzenlemeler yer almıştır. Kanun maddelerinde evcil hayvanlar ile ilgili olan maddeler, değerliden daha az değerliye doğru gruplandırılarak bu gruplar aşağıdaki gibi sıralanmıştır⁸⁹:

1. Grup: Sığır, at, koyun, keçi, katır ve eşek. Burada erkek (damızlık) hayvanlar birinci planı işgal etmekte ve bunları iş ve yük hayvanları takip etmektedir.

2. Grup: Domuz,

3. Grup: Köpek,

4. Grup: Bal arıları.

Hitit kanunlarında hayvanlarla ilgili hırsızlık suçlarına karşı ağır maddi cezalar uygulanmıştır. Kanuna göre hayvan çalanlara, hayvanın kıymetinin 15 katının ödenmesi uygun görülmüştür⁹⁰.

⁸⁸ Ahmet Ünal, “Hitit Yasaları [The Laws of the Hittite]”. *Arkeo Atlas*, C. III, S. 41, 2004, s. 35.

⁸⁹ Hayri Ertem, *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Faunası*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1965, s. 5.

⁹⁰ Fiorella Imparati, *Hitit Yasaları*, Çev: Erindiz Özbayoğlu, İtalyan Kültür Heyeti Arkeoloji Araştırmaları Bölümü, 1992, s. 77.

“Eğer cins bir sığırı biri çalarsa- eğer bir süttten kesilmiş sığır ise, cins bir sığır değildir, eğer bir yaşında bir sığır ise, cins bir sığır değildir, eğer iki yaşında bir sığır ise, o cins bir sığırdır. Eskiden otuz sığır veriliyordu ve şimdi on beş sığır versin: beşi iki yaşında, beşi bir yaşında, beş süttten kesilmiş sığır versin ve böylece suçu evinden uzaklaştırır.”.

Yukarıdaki maddeden anlaşıldığı üzere, daha önce otuz olan ceza, onbeşe indirilmiştir. Çalışmamızda Hitit kanunlarının yeniden düzenlendiği daha önce bildirilmişti ve bu kanunda yapılan revizyon açıkça görülmektedir. Ancak bu maddede asıl önemli olan cins bir sığırın tarifidir. Buradan hayvanların cinslerine göre sınıflandırıldıkları, cinse bağlı olarak değer biçildiği ve buna göre de kanuni düzenlemelerin yapıldığı anlaşılmaktadır⁹¹.

Hitit kanunlarında hayvan hırsızlıkları sonucunda çalınan hayvanların bulunması ve bu hayvanların yabancı sürülere sevk edilmelerine ilişkin açıklamalar yapılmıştır. 57 ve 69. maddelerde yer alan hırsızlıklara ilişkin ceza belirlemede daha önce de belirtildiği üzere hayvanların kullanıldığı amaç, cinsiyet ve yaşa göre bir ayırım yapılmıştır. Böyle durumlarda da verilen ceza, çalınan hayvanla aynı ırktan olan, belli sayıda hayvanın mağdura ödenmesi ya da hayvan çalındığı haliyle sağlamsa geri verilmesi olarak belirtilmiştir⁹².

Genel kesin yargıların yanı sıra Hititlerde sıklıkla rastlanmayan ama zaman zaman karşılaşılan özel durumlara ilişkin de kanun metinleri oluşturulmuştur. Buna örnek olarak⁹³:

“Eğer bir adam sığırını bir nehri karşıdan karşıya geçmede kullanırsa ve diğeri onu öteye iterse ve sığırın kuyruğunu yakalarsa ve nehri geçerse ve sığırın sahibini nehir alıp götürürse, o zaman yine o (diğeri) alınsın.”.

Maddesi verilebilmektedir. Burada nehrin sığırla geçilmesinin başka bir kişi tarafından engellenmesi ve sığıra el konması ve sığırın asıl sahibinin olay sırasında nehre düşerek hayatını kaybetmesi durumuna ilişkin bir spesifik bir açıklama yapılmıştır. Bu çıkarımda ise durumda hem hayvana yönelik hırsızlık-gasp hem de cinayet olduğu görülmektedir. Maddenin sonunda yer verilen “(diğeri) alınsın” ifadesi ise literatürde suçlunun cezalandırılmak üzere yakalanması iade edilmektedir⁹⁴.

⁹¹ Abdulrahman Alkhateeb and Abdulrahman Younis, “Animal Protection in Ancient Iraqi Law”, *Adab AL Rafidayn*, C. XLVIII, S. 74, 2018, p. 370.

⁹² Fiorella Imparati, *Hitit Yasaları*, Çev: Erindiz Özbayoğlu, İtalyan Kültür Heyeti Arkeoloji Araştırmaları Bölümü, 1992, s. 77-81.; Trevor Bryce, *Life and society in the Hittite world*, OUP Oxford 2002, p. 16.

⁹³ Ahmet Ünal, “Hitit Yasaları [The Laws of the Hittite]”, *Arkeo Atlas*, C. III, S. 41, 2004, s. 48.

⁹⁴ Hayri Ertem, “Çivi Yazılı Metinlere Göre Hititlerde Tarla Tarımı”, *VII. TTK Kongresi Bildirileri*, C. I, Ankara 1972, s. 26.

Hitit kanunlarında hırsızlıkla ilgili diğer maddeler ise aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir⁹⁵.

“Eğer herhangi biri bir koç çalarsa, eskiden 30 koyun verirlerdi. Şimdi, 5’i anaç koyun, 5’i koç, 5’i iki yaşında (olmak üzere) 15 koyun verir. (Böylece) evine salıverilir, (serbesttir).”

“Eğer bir çift öküzünü biri çalarsa, eskiden on beş öküz veriliyordu şimdi on öküz versin: iki yaşında üç öküz, bir yaşında üç öküz, sütten kesilmiş dört tane versin ve böylece suçu evinden uzaklaştırır.”

“Eğer bir koşum atını bir kişi çalarsa, onun işlemi aynısıdır.”

“Eğer bir evcil bir erkek geyiği veya alışkın bir yaban keçisini veya evcil bir dağ koyununu bir kişi çalarsa, erkek geyiğin tazminatına gelince, tazminatı aynısıdır.”

“Eğer her herhangi bir kişi, bir ineği çalarsa, önceden 12 sığır verirlerdi. Şimdi, 2’si iki yaşında 2’si bir yaşında, 2’si sütten yeni kesilmiş 6 sığır verir. (Böylece) evine salıverilir, (serbesttir).”

“Eğer herhangi bir kişi kısrağı çalarsa, (kanuni) meselesi aynı şekildedir”

“Eğer herhangi bir kişi, besili bir domuzu çalarsa, önceden 1 MA.NA gümüş verirlerdi. Şimdi 12 şekel gümüş verir. (Böylece) evine salıverilir, (serbesttir).”

“Eğer bir avlu domuzunu bir kişi çalarsa, o 6 şekel ödemelidir ve onun için onun evine bakmalıdır.”

“Eğer gebe bir dişi domuzu bir kişi çalarsa, o 6 şekel gümüş ödemelidir ve domuzlar sayılmalıdır: her 2 domuz için o 50 litre arpa vermelidir ve onun için onun evine bakmalıdır”

“Eğer bir kişi bir yavru domuzu keser ve çalarsa, o 100 litre arpa vermelidir.”

“Eğer bir öküzü, eğer bir atı, eğer bir katırı, eğer bir eşiği biri çalarsa ve onun sahibi onu kendisinin olarak tanırsa, o zaman kendisi için onu bütünüyle eksiksiz alsın ve ona ek olarak suçlu iki katı hayvan versin ve böylece suçu evinden uzaklaştırır.”

“Eğer bir kişi... kuşları çalarsa, eğer 10 kuş ise, o 1 şekel gümüş vermelidir.”

“Eğer bir kişi kendi mülkünde bulduğu canlı bir öküzü alıkoyarsa, o hırsızlık yapmış gibi suçlanır.”

“Eğer bir koşum öküzü, koşum atı, inek, dişi eşek bir ahıra karışmışsa, eğer evcil bir teke, anaç koyun, koç ağıla karışmışsa, sahibi onu bulursa, zarar verilmemiş şekilde (hayvanlarını) alırsa, onu hırsız tutmayın.”

“Eğer bir kovanda yaşayan arı topluluğunda arıları biri çalarsa, eskiden 1+x şekel gümüş veriliyordu. Şimdi beş şekel gümüş versin ve böylece suçu evinden uzaklaştırır.”

“Eğer bir kişi [2] veya 3 arı kovanı çalarsa, önceden (suçlu) arı sokmasına maruz bırakılırdı. Ama şimdi o 6 şekel gümüş ödemelidir. Eğer bir kişi arı kovanı çalarsa, eğer içinde arılar yoksa o 3 şekel gümüş ödemelidir.”

Yukarıdaki kanun maddelerinde de görüldüğü üzere belirtilen cezalar ve tazminatlar, çalınan hayvan veya eşyanın türüne göre değişmektedir. Örneğin, bir koç

⁹⁵ Sedat Alp, “Hitit Kanunları Hakkında”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. V, S. 5, 1947, s. 477.; Metin Alparslan, *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, Ed. Meltem Doğan Alparslan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, ss. 204-208.

çalındığında eskiden 30 koyun tazminat ödenirken, değiştirilerek 5 anaç koyun, 5 koç ve 5 iki yaşındaki koyun tazminat olarak verilmiştir. Benzer şekilde, çalınan öküzler, sığırlar, domuzlar ve diğer hayvanlar için belirli miktarlarda tazminat öngörülmüştür. Metinde ayrıca arı kovanlarının çalınması durumunda da ceza hükümleri bulunduğu da dikkat edilmelidir. Örneğin, bir kovanda yaşayan arı topluluğunun çalınması durumunda önceden farklı miktarda şekel gümüş verilirken, sonrasında değiştirilerek beş şekel gümüş tazminat ödenmesi gerekmektedir.

1.5. HAYVANLARA VERİLEN ZARARLAR

Genel olarak İlk Çağ toplumlarında hayvanlara kötü muamele yasaklanmış ve hayvanlara verilen zararlar cezalandırılmıştır. Hitit hukukunda hayvanlara verilen zararlarla ilgili yapılmış düzenlemeler arasında, hayvanlara eziyet etmenin yasaklanması ve hayvan hakları konusunda belirli koruma önlemlerinin alınması yer almaktadır⁹⁶. Bu tür düzenlemelerin amacı, hayvanlara karşı şiddetin ve kötü muamelelerin önlenmesi ve toplumsal düzenin sağlanması olmuştur. Hitit kanunlarında kiralınmış ya da zorla el konulması yoluyla alınmış hayvanların ölme veya zarar görme durumlarında da 74. Maddede bir yaptırım belirtilmiştir⁹⁷:

“Eğer bir sığırın boynuzunu ya da bir sığırın ayağını biri kırarsa onu kendisi için o alsın. Ve sığırın sahibine iyi bir sığır versin.”. Görüldüğü gibi, kişi zarar verdiği hayvanı sağlam bir hayvanla değiş tokuş etmek zorundadır. Diğer taraftan hayvanların alıkonmasını içeren bir maddede şöyle geçmektedir: *“Eğer bir sığırı, bir atı, bir katırı, bir eşeği biri alıkoyarsa ve o yerinde ölürse (el koyan) onu (ölü hayvanı) teslim etsin ve bedelini versin.”*.

Bu maddeden, savaşa gidilirken alıkonan hayvanların sahiplerine geri verilmesi, zarar görmeleri veya ölmeleri durumunda ise hayvanın ise tanzim edilmesi gerektiği çıkarımı yapılabilmektedir. Zira Hititler çiftçilerin çoğu askere ya da savaşa gittiklerinde hayvanlarını vermeyi reddetmişlerdir. Askere alınan kişilerin, hayvanlarının durumuna ilişkin bu tutumları ise yine kanun maddelerinden çıkarılmaktadır⁹⁸.

164 ve 165 nolu kanun maddelerinde ise hayvanların belirli durumlarda tazminat aracı olarak da kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Hititlerde savaş ve askerlik durumlarında

⁹⁶ Pınar Bülbül, “Hitit Kanunlarındaki Tarım ve Tarım Arazisi ile İlgili Hükümlerin Günümüz Modern Türk Hukuku ile Kıyaslanması”, *History Studies*, C. XIII, S. 6, 2021, s. 15.

⁹⁷ Abdurrahman Savaş, “Hitit, Roma, İslam ve Yahudi Hukukları Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 18, 2011, s. 24.

⁹⁸ Oliver Robert Gurney, *Hititler*, Çev: Pınar Arpaçay, Dost Kitabevi, Ankara 2001, s. 61.

ordunun yaptığı toplamalarda çiftçiler arasında çıkan tartışmalarda kişilere verilen zararlarla ilgili olarak şu ifadeler kullanılmıştır⁹⁹.

“Eğer gasp için biri giderse ve bir kavgı çıkarırsa ya bir iri ekmek ya da şarap kabı kırarsa, o zaman bir koyun, on ekmek, bir kap iyi cins bira versin ve onun (zarar gören) evini yeniden arındırsın. Evi bir yıl içinde korusun.”

Bu maddeye ilişkin ulaşılan bir kaynakta, bir bölge komutanı ve aynı zamanda habercilerin başına yazılan mektupta Hitit kralının, ordunun topladığı sürü hayvanlarının sahiplerine geri verilmesinin ihmal edildiği geçmektedir. Bu bilgiler ışığında, savaş durumunda askerlik hizmeti için teslim olan çiftçilere ait hayvanların devlet tarafından alıkoyulması ve dönüşlerinde tekrar kendilerine iade edilmesinin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Toplanan hayvanların ölmesi, hastalanması ya da yaralanması durumunda ise, hayvanın görmüş olduğu zarar ya devlet ya da devletin diğer kolları tarafından tanzim edilmiştir¹⁰⁰ (MacCormack, 1984: 336).

Hayvanlara verilen zararlara ilişkin diğer ulaşılan Hitit kanunları aşağıda sıralanmıştır¹⁰¹:

“Eğer birinin mülkünde bir öküz ölü bulunursa, mülk sahibi 2 öküz vermelidir ve onun için onun evine bakmalıdır.”

“Eğer bir öküzü, bir atı, bir katırı, bir eşiği biri boyunduruğa koşarsa ve o ölürse, ister onu bir kurt yutsun isterse o ortadan kaybolsun, o zaman o eksiksiz versin. Ama eğer derse: ‘Bir tanrının sebebiyle o öldü o zaman bir yemin etsin.’”

“Eğer bir öküzü, bir atı, bir katırı, bir eşiği biri alıkoyarsa ve o yerinde ölürse el koyan onu/ölü hayvanı teslim etsin ve bedelini versin.”

“Eğer gebe bir ineğe biri vurursa ve karnının meyvesini dışarı atarsa, iki şekel gümüş versin. Eğer gebe bir kısrığa biri vurursa ve karnının meyvesini dışarı atarsa, iki şekel gümüş versin.”

“Eğer bir öküzün ya da bir atın gözünü biri kör ederse altı şekel gümüş versin ve böylece suçu evinden uzaklaştırır.”

“Eğer bir kişi gebe bir domuza ölsün diye vurursa, onun muamelesi aynısıdır.”

“Eğer bir kişi çobanın köpeğine ölümcül bir darbe vurursa, o 20 şekel gümüş ödemelidir ve onun için onun evine bakmalıdır.”

“Eğer bir kişi bir köpek eğiticisinin (veya avcının?) köpeğine ölümcül bir darbe vurursa, o 12 şekel gümüş ödemelidir ve onun için onun evine bakmalıdır.”

⁹⁹ Çiğdem Atakuman, *Hititler*, der. Tuğba Erdemir, Erdem Deniz, İlker Koç, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2006, s. 44.

¹⁰⁰ Geoffrey Maccormack, “On Thing-Liability (Sachhaftung) In Early Law”, *The Irish Jurist*, C. XIX, no. 2, 1984, p 336.

¹⁰¹ Ahmet Ünal, “Hitit Yasaları [The Laws of the Hittite]”, *Arkeo Atlas*, C. III, S. 41, 2004, s. 84-86.; Nafiz Aydın, *Hammurabi Yasaları*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2017, ss. 373-376.

“Eğer bir kişi çevrili bir yerin köpeğine ölümcül bir darbe vurursa, o 1 şekel gümüş ödemelidir.”

Yukarıda verilen kanun maddelerinde görüldüğü üzere bir öküzün, bir atın, bir katırın veya bir eşeğin boyunduruğa koşulması ve bu hayvanın ölmesi durumunda, sahibi tarafından tazminat ödenmesi gerekmektedir. Eğer hayvanın ölümü bir kurt tarafından gerçekleşmişse, tazminatın ödenmesi yine sahibin sorumluluğundadır. Ancak, sahip, hayvanın ölümünün tanrı tarafından olduğunu iddia ederse, bunu ispatlamak için bir yemin etmelidir¹⁰². Hitit kanunlarına göre gebe bir ineğe veya kısrağa vurulması sonucu yavrusunun kaybedilmesi durumunda öngörülen tazminat da belirtilmektedir. Ayrıca, bir hayvanın gözünün kör edilmesi veya gebe bir domuzun ölümüne sebep olunması gibi durumlarda da tazminat ödenmesi gerekmektedir. Bunların yanı sıra, çobanın köpeğine, köpek eğiticisinin köpeğine veya çevrili bir yerin köpeğine ölümcül bir darbe vurulması durumunda da tazminat öngörülmüştür. Bu tazminatlardan bazılarına örnek olarak, çobanın köpeğine vurulması durumunda 20 şekel gümüş, köpek eğiticisinin köpeğine vurulması durumunda 12 şekel gümüş ve çevrili bir yerin köpeğine vurulması durumunda ise 1 şekel gümüş tazminat ödenmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu hükümler, Hititlerin hayvan hakları ve sorumlulukları konusundaki düşüncelerini yansıtan önemli kanunlardır ve Hititlerin hayvanları sosyal hayatlarının önemli bir parçası olarak gördüklerinin kanıtıdır¹⁰³.

1.6. HAYVANLARIN VERDİĞİ ZARARLAR

Hititlerin hukukunda, hayvanların verdiği zararlar konusunda da belirli düzenlemeler yapılmıştır. Hititlerin, hayvanların çiftçilik ve tarım faaliyetleri üzerindeki etkileri göz önünde bulundurulduğunda hayvan sahiplerinin sorumluluğunu kabul etmeleri gerektiğini öne süren yasal düzenlemeler ortaya koyulmuştur. Örneğin, bir hayvanın başka bir kişiye ait tarım arazisine zarar vermesi durumunda, hayvanın sahibinin zararı karşılaması gerektiği bildirilmiştir¹⁰⁴. Bu tür düzenlemeler, tarımsal üretimi korumak ve toplumsal düzeni sağlamak amacıyla yapılmıştır. Ayrıca bu düzenlemelerin, hayvan sahiplerinin hayvanlarının davranışlarından sorumlu tutulması

¹⁰² Yitzhak Feder, “Defilement, disgust, and disease: the experiential basis of Hittite and Akkadian terms for impurity”, *Journal of American Oriental Society*, C. CXXXVI, S. 1, 2016, pp. 101-103.

¹⁰³ Brian James Holoyda, “Animal maltreatment law: Evolving efforts to protect animals and their forensic mental health implications”, *Behav Sci Law*, C. XXXVI, S. 6, 2018, p. 679.

¹⁰⁴ Steven M. Wise, “The Legal Thinghood of Nonhuman Animals”, *Boston College Environmental Affairs Law Review*, C. XXIII, S. 3, 1995, p. 463.

ve olası zararları önlemek için tedbir almalarını teşvik etmeye yönelik olduğu da tahmin edilmektedir¹⁰⁵.

Hitit kanunlarının 79. Maddesinde;

Eğer birkaç öküz bir ekin alanına giderlerse ve alanın sahibi onları bulursa, bir gün için onları boyunduruğa koşabilir. Yıldızlar geldiği anda o zaman onları sahiplerine geri itelesin."

Şeklinde ele alınan bu durum karşısında tarlanın veya arazinin sahibi öküzleri, kanuni hakkını göz önünde bulundurarak, öküzleri bir gün kullanıp uğramış olduğu zararı telafi etmeye çalışmıştır. Bir ekin alanına, tarla sahibine ait olmayan bir hayvanın girmesi durumunda bu kişinin hakları ile ilgili hukuki düzenlemeler getirmiştir.

Hitit Kanunlarının 72. maddesinde ise;

"Eğer bir öküz birinin ekin alanında ölürse, alanın sahibi iki öküz versin ve <böylece suçu> evinden uzaklaştırır."

İfadesi yer almaktadır. Bu maddeden de anlaşıldığı üzere, bir öküz başka birisinin ekin alanında öldüğünde, ekin alanının sahibi öküzü ölen kişiye iki öküz vermekle cezalandırılmaktadır. Bir diğer ifade ile başkasına ait ekin alanında hayvanın ölmesi durumunda arsa sahibinin koşul ne olursa olsun bir sorumluluğu bulunmaktadır¹⁰⁶.

Hayvanların verdiği zararlarla ilgili ulaşılan kanun maddeleri şunlardır¹⁰⁷:

"Eğer bir domuz, ya hububat yığımına ya (ekili) bir tarlaya <ya da> bahçeye girerse, buğday yığımının, (ekili) tarlanın (ya da) bahçenin sahibi ona vurursa ve o ölürse, (hayvanı) sahibine tekrar verir. Eğer verilmezse o hırsız olur."

"Eğer bir adam, ekilmiş üzüm bağlarının (içine) koyunları bırakırsa, (koyunlar bağlara) zarar verirse, (bağlarda) üzüm varsa 1 IKU'luk alan için 10 şekel gümüş verir. (Böylece) evine salıverilir, (serbesttir). Eğer (bağlar) işlenmemiş boş (durumda) ise 3 şekel gümüş verir."

Paylaşılan kanun maddelerinde görüldüğü üzere bir domuzun buğday yığımına, ekili tarlaya veya bahçeye girmesi durumunda, bu yerlerin sahibi tarafından öldürülmesi halinde, domuzun sahibi tarafından tekrar alınması gerekmektedir. Eğer domuzun sahibi tarafından geri alınmazsa, bu durum hırsızlık olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, bir

¹⁰⁵ Aaron Skaist, "Ancient Near Eastern Law Collections and Legal Forms and Institutions", *New York: Oxford University Press*, 2019, p. 32.

¹⁰⁶ Pınar Bülbül, "Hitit Kanunlarındaki Tarım ve Tarım Arazisi ile İlgili Hükümlerin Günümüz Modern Türk Hukuku ile Kıyaslanması", *History Studies*, C. XIII, S. 6, 2021, s. 16.

¹⁰⁷ Trevor Bryce, *Life and society in the Hittite world*, OUP Oxford 2002, p. 19.; Harry A. Hoffner, "Daily Life among the Hittites", *Life and Culture in the Ancient Near East*, 2003, p.98.

adamın ekilmiş üzüm bağlarına koyunları bırakması ve koyunların bağlara zarar vermesi durumunda öngörülen cezalar da belirtilmektedir. Eğer bağlarda üzüm varsa, her 1 IKU'luk alan için 10 şekel gümüş tazminat ödenmesi gerekmektedir. Ancak, bağlar işlenmemiş ve boş durumdaysa, tazminat miktarı 3 şekel gümüş olarak belirlenmiştir¹⁰⁸.

1.7. HAYVANLARLA İLGİLİ CİNSEL SUÇLAR

Hititlerin genel ahlaki değerleri ve dinleri, hayvanlara saygı gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu çerçevede, hayvanlarla cinsel ilişki gibi davranışların toplumda kabul edilemez olduğu düşünülmektedir¹⁰⁹.

Kanunlarda hayvanlarla ilgili 187, 188, 199 ve 200A nolu maddelerde yer alan cinsel suçların cezaları ciddiyet ve ağırlıkları yüzünden kral tarafından verilir ve cezası ölümdür¹¹⁰.

Eğer herhangi bir kişi, kralın mahkemesinin kararına karşı çıkarsa cezasının ölüm olacağı belirtilmiştir. Bu ifadenin yer aldığı 173 nolu madde şöyle belirtilmiştir: *“Eğer bir kimse kralın hükmünü reddederse evi harabeye döner. Eğer bir kimse bir sulh hâkiminin kararını reddederse, onun kafasını keseceklerdir.”*¹¹¹.

Bu maddelerde kralın huzuruna çıkmayan suçluların yaşamalarına izin verilebileceği de belirtilmektedir¹¹².

187 nolu kanun maddesinde ilişkin suç ve ceza şu şekilde bildirilmiştir¹¹³:

“Eğer bir adam bir sığırla günah işlerse lanet edilecek bir eylemdir; o ölsün. Kralın kapısına onu götürür, onu kral öldürür, [kral] onu yaşatır, ama o kralın önüne çıkmasın.”

Bu maddede yer alan sığır suçu aynı zamanda koyun, domuz ve köpek hayvanlarına ilişkin de bildirilmiştir. Fakat 200A nolu maddede yer alan¹¹⁴:

¹⁰⁸ Canon A. Phillips, “Animals and the Torah”, *The Expository Times*, C. CVI, S. 9, 1995, p. 263.; Roland Boer, “From Horse Kissing to Beastly Emissions: Paraphilias in the Ancient Near East”, ed. Mark Masterson, Nancy Sorkin Rabinowitz, James Robson, *Sex in Antiquity*, 2014, p. 71.

¹⁰⁹ Janes Peled, “Bestiality in Hittite Thought”, *Journal of the Ancient Near Eastern Society*, C. XXXIV, S. 1, 2020, p. 158.

¹¹⁰ Özlem Sir Gavaz, “Hitit kanunlarında hayvanlarla ilgili maddeler üzerine bir değerlendirme, Ekonomik Yaklaşım”, *Gazi Üniversitesi İktisat Bölümü Üç Aylık Dergi*, C. XXIII, S. 83, 2012, ss. 93-106.

¹¹¹ Billie Jean Collins, “Animals in Hittite literature” *A History of the Animal World in the Ancient Near East*, ed. Billie Jean Collins, Brill 2002, pp. 235-250.

¹¹² Özlem Sir Gavaz, “Hitit kanunlarında hayvanlarla ilgili maddeler üzerine bir değerlendirme, Ekonomik Yaklaşım”, *Gazi Üniversitesi İktisat Bölümü Üç Aylık Dergi*, C. XXIII, S. 83, 2012, ss. 93-106.

¹¹³ Roland Boer, “Hittites, Horses, and Corpses: On Bestiality and Necrophilia in the Hebrew Bible” *The Earthy Nature of the Bible: Fleshly Readings of Sex*, Çev: Masculinity, and Carnality, Palgrave Macmillan, New York 2012, p. 138.

“Eğer bir adam bir at ya da bir katırla günah işlerse, cezaya değer bir eylem değildir. Ama o kralın karşısına çıkmasın ve din adamı olmasın.”.

İfadesinden de anlaşılacağı üzere bazı durumlarda suçlu ölümle cezalandırılmıyor, ama toplumdan soyutlanarak lanetleniyor, kralın önüne kesinlikle çıkarılmıyor ve din adamı olamaz şartıyla hiçbir zaman bu günden aranamayacağı vurgulanıyordu. Bu maddeler, Hitit yasalarında hayvanlarla işlenen cinsel suçların hem toplumsal hem de dinsel yaşamda yeri olmadığını bir kanıttır¹¹⁵.

İnsanlarla hayvanlar arasındaki ilişkinin örneklerine birçok ilkel toplumda rastlamak mümkündür. Bu toplumların mitolojilerinde özellikle bu durumlar görülmüştür. Öte yandan hayvanlarla ilgili bazı günahlar işleyen kişilerin ölümle cezalandırılması da bu hayvanların konu edildiği inanışlarla ilişkilendirilebilmektedir. 199 -200 nolu kanun maddelerinde şu şekilde belirtilmiştir¹¹⁶:

“Eğer bir domuzla <ya da >bir köpekle biri günah işlerse, o ölsün.”

“Eğer bir öküz bir adamın üstüne çıkarsa öküz ölsün ve adam ölme[sin] Bir koyun adamın yerine alın<sin> ve o öldürülsün”

“Eğer bir domuz bir adamın üstüne çıkarsa, cezaya değer bir eylem değildir>”

“Eğer bir adam bir at ya da katırla günah işlerse cezaya değer bir eylem değil<dir>Ama o kralın karşısına çıkmasın ve din adamı olmasın.”

Burada tanrıların olanları affetmesi için bir inek öldürülmüştür ve bir koyun kurban edileceği ifade edilmiştir. Böylece tanrıların huzurunda olay sona ermektedir. Bütün bu yasalar Hititlerin cinsel suçlara karşı hassasiyetini açıkça ortaya koymakta ve tanrıların bunlara hoşgörü göstermediğini göstermiştir. Bryce’a göre cinsel suçlarla ilgili yasakların kanunlarda bu denli yer alması, toplumda bu tür faaliyetlere çok miktarda rastlanması ile açıklanabilir¹¹⁷.

Hitit kanununda 187. ve 188. maddeler boğa ve koyunla cinsel ilişkiyi aynı ifade fakat farklı şekillerde ele almıştır. Aslında Hitit kanunlarına göre oldukça ağır bir suç olarak nitelenen hayvanlarla cinsel ilişki suçunda, suçlu kralın huzuruna çıkar ve suçlunun akıbetine kralın karar vermesi beklenir¹¹⁸. Ayrıca yine değinildiği üzere bu

¹¹⁴ Suryansh Mishra, “Bestiality: Is It a Practice or Behavioural Problem?”, *International Journal of Law Management & Humanities*, C. V, S. 1, 2022, p. 402.

¹¹⁵ Mabel Chandra, Nitin Nishad and Mahesh Tripathi, “Bestiality: A Cruelty Towards Animal”, *Indian Journal of Forensic Medicine & Toxicology*, C. XV, S. 3, 2021, pp. 3414-3420.

¹¹⁶ Ahmet Ünal, “Hitit Yasaları [The Laws of the Hittite]”. *Arkeo Atlas*, C. III, S. 41, 2004, s. 92.

¹¹⁷ Trevor Bryce, *Life and society in the Hittite world*, OUP Oxford 2002, p. 63.

¹¹⁸ Andre Beetz, *M. Love, Violence, and Sexuality in Relationships between Humans and Animals*, Shaker 2002, s. 206.

suçu işleyen kişilerin kirli sayılmasından dolayı da kralın huzuruna çıkmasına izin verilmediği de bildirilmektedir.

199. Kanun maddesinde hayvanlarla ilişkilerde bir domuz veya köpekle cinsel ilişki suçunda da yine ceza krala bırakılmıştır ve kralın huzuruna suçlu çıkarılmamaktadır. Fakat aynı suçta karmaşa içeren şekilde boğanın insana karşı olan eyleminde bir adamın eylemine karşılık bir öküzün ölümü; bir insan yerine bir koyunun öldürülmesini içeren bir suç sistemi bildirilmiştir. Aynı şekilde domuz adamın üstüne tırmanırsa da cezalandırılmamaktadır. Bölüm 200A'da belirtildiği şekilde her ne kadar bireyin at veya katırla cinsel suç işlemesinin ceza gerektirmediği bildirilse de kişinin kirli olması durumunda da cezalar mevcuttur. Hititlere göre böyle bir eylemde bulunan kişi din adamlığı görevini üstlenememektedir¹¹⁹.

¹¹⁹ Vern L. Bullough, "Attitudes toward deviant sex in ancient Mesopotamia". *The Journal of Sex Research*, C.VII, S. 3, 1971, p. 192.; Harry A. Hoffner, *The laws of the Hittites: A Critical Edition*, C. XXIII, New York 1997, s. 32.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ROMA HUKUKU

1. ROMA HUKUKU GENEL ÇERÇEVESİ VE HAYVANLARIN KONUMU

Roma Hukuku, antik Roma toplumunda ve hukukunda kullanılan hukuk sistemidir ve bu hukuk sistemi, Roma İmparatorluğu'nun genişlemesiyle birlikte pek çok farklı kültür ve hukuk geleneğini bir araya getirmiştir. Roma Hukuku'nun temelinde Roma İmparatorluğu'nun farklı dönemlerinde geliştirilen yasalar, yargı kararları ile örf adetler yer almaktadır. Roma Hukuku, yazılı ve yazısız hukuk kaynaklarına dayanmaktadır. Yazılı hukuk kaynakları arasında Lex XII Tabularum (On İki Levha Yasası), Praetor'un Yargı Yetkisi (Praetor Hukuku) ve İmparator Kararları (Senatus Consulta ve İmparator Fermanları) yer almaktadır. Yazısız hukuk kaynakları ise gelenekler, adetler, genel hukuk ilkeleri ve hukuk doktrinleri gibi unsurlardır¹²⁰.

Roma Hukuku, özellikle medeni hukuk, ceza hukuku, idare hukuku ve özel hukuk alanlarında gelişmiştir. Bu hukuk sistemi aynı zamanda modern hukuk sistemlerindeki birçok ilkenin de temelini oluşturmaktadır. Örneğin, sözleşmelerin korunması, mülkiyet hakkı, miras hukuku ve suç ve ceza konularında Roma Hukuku'nun etkisi günümüze kadar sürmüştür ve Türk Ceza hukukunda da bu durum gözlenmektedir. Ancak, Roma Hukuku'nun tamamıyla modern hukuk sistemlerine benzer olduğu söylenemez. Özellikle Roma Hukuku'nun aile hukuku ve toplumsal düzenle ilgili bazı kavramları, modern hukuk sistemlerinden farklılık göstermektedir. Bu nedenle, Roma Hukuku genellikle tarihî bir öneme sahip olarak değerlendirilmektedir, ancak hâlâ bazı temel kavram ve ilkelere modern hukuk sistemlerinde de rastlanmaktadır¹²¹.

Roma Hukuku'nda hayvanlar konusuna gelindiğinde hayvanların insanların malı olarak kabul edildikleri görülmektedir. Bu anlayış, Roma Hukuku'nda "res" kavramıyla ifade edilmiştir ve bu kelime "mal" veya "şey" anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, hayvanlar da bu "res" kavramı içinde değerlendirilirdi ve bir tür mülkiyet olarak kabul edilmektedir¹²². Roma Hukuku'nda hayvanlarla ilgili bazı özel düzenlemeler de bulunmaktadır. Örneğin, hayvan sahipleri, hayvanlarının neden olduğu zararlardan

¹²⁰ Jacek Wiewiorowski and Petr Dostalik, "The Specific Position of the Animal, Especially a Dog in the Roman and Modern Czech Law", *The Lawyer Quarterly*, C. VII, S. 1, 2017, p. 16-17.

¹²¹ Franciszek Longchamps Berier, "Evolution of Roman law" Research Handbook on Legal Evolution, ed. Wojciech Zahuski, *Edward Elgar Publishing*, 2024, p. 154.

¹²² Marita Gimenez and Candela, "The legal status of animals in the Civil Code: The long-awaited de-objectification of animals Pouvoirs", *Revue française d'études constitutionnelles et politiques*, C. XII, S. 2, 2021, p. 89.

sorumludur ve bu konu ile ilgili pekçok araştırma yapılmıştır. Aynı zamanda, hayvanların satışı ve devri gibi durumlarda da belirli kurallar ve sorumluluklar öngörülmüştür¹²³.

Ancak, Roma Hukuku'nda hayvanların statüsü eşya hukuku kapsamında değerlendirilmiştir. Özellikle modern hukuk sistemlerinde gördüğümüz hayvan hakları kavramı, Roma Hukuku'nda benzer bir şekilde mevcut değildir ve bu nedenle, Roma Hukuku'nda hayvanlar genellikle insanların mülkiyetinde olan ve onların hizmetine sunulan varlıklar olarak kabul edilmiştir¹²⁴.

1.1. ROMA HUKUKU GENEL ÇERÇEVESİ

Yaklaşık iki bin beş yüz yıl önce Roma İmparatorluğu'nda geliştirilen ve geliştirilen hukuk sistemi olan Roma Hukuku, günümüzde Batı Avrupa ülkelerinde uygulanan yasaların temelini oluşturmaktadır. Tarih boyunca Roma Hukuku birçok ülkede çeşitli sosyal, politik, kültürel ve hatta dini faktörlerin muhalefetiyle karşı karşıya kalmıştır. Avrupa ülkelerinin bölgesel ve ulusal özelliklerine rağmen hiçbir Avrupa ülkesinden tamamen silinmemiştir¹²⁵.

Roma'nın kuruluşundan MÖ 3. yüzyıla kadar olan dönemde Roma Hukuku, geleneksel ve dini normlara dayalı bir yapıya sahipti. Bu dönemde hukuk, ağırlıklı olarak adet hukuku (mos maiorum) ve dini inançlardan kaynaklanan teamüller tarafından belirleniyordu. MÖ 3. yüzyıldan itibaren Roma Hukuku, Yunan ve diğer uygarlıklardan etkilenmeye başlamıştır¹²⁶. Bu dönemde Roma, İtalya Yarımadası'ndan öteye genişlemeye başladı ve farklı kültürlerle etkileşim haline geçti. Bu etkileşim, Roma Hukuku'nun evrensel karakterine katkıda bulunmuştur. Roma İmparatorluğu'nun yükselişi ile birlikte, hukuk sistemi de gelişti. Augustus döneminde (MÖ 27- MS 14), Roma Hukuku'nun derlenmesi ve sistematik hale getirilmesi çalışmaları başladı. Bu dönemde "Principatus" adı verilen yeni bir yönetim biçimi oluşturuldu ve bu dönemde hukukun merkeziyetçi ve otoriter bir yapı kazanmasıyla Roma Hukuku'nun sistematik hale getirilmesi hızlandı. Ancak 4.yüzyıl başlarında Roma İmparatorluğu'nun çöküşü başladı ve Batı ve Doğu olmak üzere ikiye ayrıldı. Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılması (476) ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun (Bizans İmparatorluğu) varlığını

¹²³ Randall Lesaffer, "Argument From Roman Law In Current International Law: Occupation and Acquisitive Prescription", *European Journal of International Law*, C. XVI, S. 1, 2005, p. 31.

¹²⁴ David Johnston, *Roman law in context*, Cambridge University Press 2022, s. 67.

¹²⁵ Rafael Domingo, *Roman law: an introduction Emory Law School*, Routledge 2018, s. 97.

¹²⁶ George Mousourakis, *The Historical And Institutional Context of Roman Law*, Routledge 2017, s. 119.

sürdürmesi (1453'e kadar) Roma Hukuku üzerinde farklı etkiler yaratmıştır. Batı'da Roma Hukuku'nun etkisi azalırken, Doğu'da Bizans Hukuku'nun gelişmeye başladı¹²⁷. Orta Çağ boyunca, Roma Hukuku'nun etkisi özellikle Avrupa'da Kanon Hukuku ve Geleneksel Hukuk sistemleriyle birleşerek farklı bir hukuk anlayışının oluşmasına katkıda bulundu. Özellikle Rönesans döneminde, Roma Hukuku'nun tekrar keşfedilmesi ve incelenmesi, modern hukuk sistemlerinin temelini oluşturmuştur¹²⁸.

Roma Hukuku'nun temeli, Roma devletinin kuruluş tarihine kadar uzanmaktadır. MÖ 753'ten, Bizans (Doğu Roma) İmparatoru Iustinianus'un ölüm yılı olan MS 565'e kadar olan zaman içinde Roma ve kontrolü altındaki ülkelerde uygulanmıştır. Yüzyıllar boyunca Kıta Avrupası'nın tamamına hâkim olan Roma İmparatorluğu'nun hukuku, imparatorluğun yıkılmasından sonra bile uygulandığı yerlerden kaldırılamamış, öyle ki imparatorluğun asli ve tali hukukunun kaynağını oluşturmuştur¹²⁹.

1.2. ROMALILARDA HAYVANLARIN ÖNEMİ VE SOSYAL HAYATTAKİ YERİ

Romalılarda hayvanlar, günlük yaşamın ayrılmaz bir parçasıdır ve çeşitli şekillerde önemli roller üstlenmişlerdir. Roma toplumunda, hayvanlar tarım, taşıma, savaş, eğlence ve dini törenler gibi çeşitli alanlarda kullanılmışlardır ve ayrıca, hayvanlar Roma mitolojisinde ve dini inançlarında da önemli bir yere sahip olmuşlardır¹³⁰.

Roma İmparatorluğunda özellikle tarım alanında, hayvanlar büyük bir öneme sahiptir. Roma ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalı olduğundan, hayvanlar tarlaların işlenmesinde ve ürünlerin taşınmasında kullanılmıştır. Öküzler, atlar ve eşekler gibi hayvanlar, tarım işlerinde yaygın olarak kullanılan çekiş gücü sağlayıcıları olarak gündelik hayata da dâhil olmuşlardır¹³¹. Ayrıca Roma ordusunda at ve fil gibi güçlü hayvanlar önemli rol oynamıştır. Özellikle atlar, Roma ordusunun temel savaş aracıdır ve birçok savaşta kullanılmışlardır¹³².

¹²⁷ William Livesey Burdick, *The principles of Roman Law and Their Relation to Modern Law*, The Lawbook Exchange 2004, s. 523.

¹²⁸ Adrian Nicholas Sherwin-White, *Roman Society and Roman Law in the New Testament the Sarum Lectures 1960-1961*, Wipf and Stock Publishers, Oregon 2004, p.462.

¹²⁹ Reinhard Zimmerman, *Roman Law, Contemporary Law, European Law: The Civilian Tradition Today*, Oxford University Press 2001, p.136.

¹³⁰ Stephen T. Newmyer, *Animals in Greek and Roman Thought: a Sourcebook*, Routledge 2010, p.15.

¹³¹ Ingvald Saelid Gilhus, *Animals, gods and humans: Changing attitudes to animals in Greek, Roman and early Christian thought*, Routledge, London, 2006, p.56.

¹³² Maaïke Groot, *Animals in ritual and economy in a Roman frontier community: Excavations in Tiel-Passewaaij*, Amsterdam University Press, 2008, p.87.

Sosyal hayatta, Roma'da arenada düzenlenen gladyatör dövüşleri gibi eğlence etkinliklerinde de hayvanlar önemli bir rol oynamıştır. Bu dövüşlerde vahşi hayvanlar da kullanılmıştır ve seyircilere çeşitli gösteriler sunulmuştur. Romalılarda hayvanlar dini törenlerde de büyük bir öneme sahipti¹³³. Roma dininde kurbanlar, tanrılara adak olarak sunulan hayvanlardan oluştuğu için ritüellerde kullanılan hayvanlar genellikle sembolik anlamlar taşımışlardır ve dini inançlar açısından büyük bir değere sahip olmuşlardır. Sonuç olarak, Romalılar için hayvanlar günlük yaşamın önemli bir parçasıdır ve çeşitli alanlarda kullanılarak toplumsal, ekonomik ve dini açıdan önemli roller üstlenmişlerdir¹³⁴.

1.3. HAYVAN KİRALAMASI VE SÖZLEŞMELER

Roma Hukuku'nda hayvan kiralaması ve bu konudaki sözleşmeler, özellikle "*locatio conductio* " (kira sözleşmesi) kavramı altında ele alınmıştır. Bu tür bir sözleşme, bir tarafın belirli bir süre için diğer tarafa bir hayvanı kiralamasını veya kullanımını sağlamasını içermektedir. Bu sözleşmeler genellikle belirli bir süre için yapılmış, kiralayan ve kiracı karşılıklı olarak anlaşma sağlamıştır. Kiralanan hayvanın bakımı ve sorumluluğu genellikle kiracıya aittir ve kiracı, hayvanı zarara uğratmaktan kaçınmakla yükümlüdür¹³⁵. Roma Hukuku'nda hayvan kiralamasıyla ilgili bir diğer önemli konu da kiralanan hayvanın durumu ve niteliği olmuştur. Kiracı, kiralanan hayvanı sözleşmede belirtilen şekilde kullanmakla ve geri vermekle yükümlü olduğu göz önünde tutulursa günümüzdeki mal ve kiralama usûlleri ile benzerlik göstermektedir. Kiralanan hayvanın sağlıklı olması ve belirli bir amaca hizmet edebilmesi beklenmiş ve kiracı, kiralanan hayvanı aşırı şekilde kullanarak veya ihmalkârlıkla zarara uğratmaktan kaçınmakla yükümlü olmuştur. Roma Hukuku'nda hayvan kiralamasıyla ilgili kurallar ve prensipler, genel olarak "*locatio conductio*" sözleşmelerine uygulanan genel kurallarla uyumludur ancak, hayvan kiralamasıyla ilgili bazı özel düzenlemeler ve yaptırımlar da mevcuttu, çünkü hayvanların özel bir statüsü ve önemi vardır¹³⁶.

Locatio conductio'nun eski tarihine ilişkin açığa çıkarılmış yeterli kaynak bulunmamaktadır. Fakat yine de literatürde araştırmacılar tarafından belirli görüşler sunulmuştur. Antik dönemlerinde henüz az nüfusa sahip olan Roma toplumunun

¹³³ John Scheid, "Roman Animal Sacrifice and the System of Being", *Greek and Roman Animal Sacrifice: Ancient Victims, Modern Observers*, Ed: Christopher A. Faraone, F. S. Naiden, Cambridge University Press, 2012, p.85.

¹³⁴ Kenneth F Kitchell, *Animals in the Ancient World from A to Z*, Routledge, London 2014, p.53.

¹³⁵ Alan Watson, *Roman Law & Comparative Law*, University of Georgia Press, Athens GA 1991, p.61.

¹³⁶ Craig Anderson, *Roman Law Essentials*, Edinburgh University Press, 2018, p.107.

gündelik hayatını tarımla idame ettirdiği bilinmektedir. Ancak sonradan geliştirilen sözleşme içeriklerinin nüfusu, beceriyi, ustalığı, nitelikli iş gücünü gerektirecek şekilde düzenlendiği ve bu nedenle de sözleşmelerin Roma'nın eski dönemlerinde kendilerine uygulama alanı bulamadığı anlaşılmaktadır¹³⁷. Ancak yine de XII Levha Kanunu'nda hayvanların kiralanmasından bahsedildiği ve bu hukuki işlemlerin Roma'nın antik dönemlerinde dahi mevcut olduğu açığa çıkarılmıştır. *Locatio conductio* MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış ve MÖ 2. yüzyılın ilk yarısında tarımla ilişkili olarak bütün türleriyle birlikte uygulanmıştır. Roma'nın ilk dönemlerinde iş gücü, her ailenin kendi işlerini görebilecekleri düzeyde olması nedeniyle özellikle iş ilişkilerini düzenleyecek hukuk kurallarına gereksinim duyulmamıştır. İlerleyen dönemde ise özellikle belli zamanlarda artan tarımsal işlerden dolayı aile babalarının daha fazla iş gücüne ihtiyaç duydukları ve bunun için başkalarının kölelerini ve hayvanlarını kiralamaya başladıkları kaynaklarda geçmektedir¹³⁸. Hem kölelerin hem de hayvanların kiralanmasının ürün veren bir malın kiralanması niteliğine sahip olduğu düşünülmesinden dolayı söz konusu kiralama işlemlerinde köle ve hayvanın kendisi ile onların ortaya koyacakları hizmete de sahip olunması durumu mevcuttur. Ayrıca Roma Hukuku'nda taşınırlarla ilgili ilk *locatio conductio*'lerin kölelerin ve hayvanların kiralanmasından dolayı ortaya çıktıkları yönünde görüşler mevcuttur¹³⁹.

Eski Hukuk Dönemi'nde ve Klasik Hukuk Dönemi'nde eşyaların sınıflandırılmasında, toplumsal ve ekonomik bakımdan önemli sayılan mallar grubuna ki bunlar italya'daki araziler, arsalar, binalar, köleler, yük ve çeki hayvanları ve eski köy taşınmaz irtifaklarıdır, *res Mancipi* mallar deniliyordu. Bu malların dışında kalan mallara ise *res nec Mancipi* mallar deniliyordu¹⁴⁰. Belli dönemlerde artış gösteren tarımsal faaliyetlerden dolayı *pater familias* (aile babası)'ların normal dönemlere kıyasla iş güçlerinin daha yüksek olması ve bu nedenle de başkalarının kölelerinin ve hayvanlarının kiralanmasıyla da karşılaşıldığı bildirilmektedir. Roma'da artan iş gücünden dolayı akdolunan söz konusu kira sözleşmelerinin taşınırlar hakkındaki ilk kira sözleşmeleri olduğu da düşünülmektedir¹⁴¹. *Res Mancipi* malları aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir:¹⁴²

¹³⁷ Alan Watson, *The spirit of Roman Law*, University of Georgia Press, 2008, p.20.

¹³⁸ David Johnston, *Roman law in context*, Cambridge University Press, 2022, p.23.

¹³⁹ Dennis P. Kehoe, *Law and the rural economy in the Roman Empire*, University of Michigan Press, 2007, p.49.

¹⁴⁰ Arzu Oğuz, "Roma Hukuku'nda Mülkiyetin Devir İşlemlerinden Biri Olan Traditio'nun Sebebe Bağlılığı (Iusta Causa Traditionis)", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XLVII, S. 1, 1998, s.49-83.

¹⁴¹ Gary L. Francione, *Animals property & the law*, Temple University Press, 2012, p.34.

¹⁴² George Mousourakis, *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*, Springer, New Zealand 2015, p.97.

- İtalya’da bulunan arazi ve topraklar (*fundus in italico solo*),
- Köleler (servi),
- İtalya’daki fil ve deve hariç bütün yük ve çeki hayvanları (*animalia quae collo dorsove domantur*),
- Eski köy taşınmaz irtifakları (iter, via, actus) ve su yolu irtifakları (*aquaeductus*)

Yukarıdaki gibi sıralanan *res mancipi* malları taşınır-taşınmaz mal ayrımından veya bu malların ekonomik değerlerinden bağımsız bir şekilde ortaya koyulmuştur¹⁴³.

Roma Hukuku’nda, tarafların birbirlerinin hayvanlarını belirli bir süre için kullanıp ürünlerinden yararlanmaları konusunda anlaşmaları tartışmaya konu edinilmiştir. Tarafların aralarında böyle bir anlaşmaya varmaları halinde burada bir bedel kararlaştırılmamış olmasından dolayı da bir *locatio conductio rei* (tarafların karşılıklı ve birbirlerine uygun irade beyanları ile kurulan rızai bir sözleşme-kira sözleşmesi’nin söz konusu olamayacağı belirtilmiştir¹⁴⁴.

Sözleşmenin konusunu *res mobiles* (taşınır mal) niteliğinde olan köleler ve hayvanlar ile, *res immobiles* (taşınmaz mal) niteliğinde olan tarım arazileri, ahırlar, konutlar ve depolar oluşturabilmekteydi. Ayrıca maddi malların yanında maddi olmayan mallar da sözleşmeye konu olabilmekteydiler. *Locatio conductio rei*’nin bir iyi niyet sözleşmesi olması nedeniyle anlaşmazlık halinde açılacak davalarda hâkimlerin iyi niyetin gereği neyi gerektiriyorsa ona göre karar verebildikleri görülmektedir¹⁴⁵.

1.4. HAYVANLARLA İLGİLİ HIRSIZLIKLAR

Roma Hukuku’nda hayvanlarla ilgili hırsızlık, özellikle Roma İmparatorluğu döneminde ciddiye alınan bir suç olarak kabul edilmiştir. Hayvan hırsızlığı, Roma toplumunda tarım ve hayvancılığın önemli bir parçası olduğundan ekonomik açıdan da büyük bir etkiye sahip olmuştur. Roma Hukuku’nda hayvan hırsızlığı, "*furtum*" (hırsızlık) suçu kapsamında ele alınmıştır. Bu suç, genellikle hayvanların çalınması veya başka birinin mülkiyetindeki hayvanların gasp edilmesi olarak tanımlanmıştır¹⁴⁶.

¹⁴³ Andrew M Riggsby, *Roman Law and the Legal World of the Romans*, Cambridge University Press, 2010, p.83.

¹⁴⁴ Susan D. Martin, "Imperitia: The Responsibility of Skilled Workers in Classical Roman Law", *American Journal of Philology*, C. CXXII, S. 1, 2001, s.114.

¹⁴⁵ Mehmet Yeşiller, "Roma Hukuku’nda Locatio Conductio Rei’nin Temel Özellikleri Üzerine Bir İnceleme" *Karatekin Hukuk Dergisi*, C.I, S. 1, 2023, ss.19-39.

¹⁴⁶ Talat Koçak, "Roma Hukukunda Çiftçi Yasaları Üzerine Bir Değerlendirme", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, C. XIX, S. 31, 2021, s.199.

Hayvan hırsızlığı suçunu işleyen kişiler, çalınan hayvanların değerine göre cezalandırılmışlardır. Roma Hukuku'nda hayvan hırsızlığı suçuyla ilgili olarak çeşitli yaptırımlar ve cezalara ilişkin öngörüler arasında çalınan hayvanın değerine göre para cezaları veya kölelik cezaları uygulanması yer almıştır¹⁴⁷. Ayrıca, hırsızlık suçunu işleyen kişiler, çalıntı hayvanları geri vermek veya tazminat ödemekle de yükümlü olmuşlardır. Roma Hukuku'nda hayvan hırsızlığıyla ilgili yasa ve düzenlemeler, toplumda adaletin sağlanmasını ve mülkiyet haklarının korunmasını da amaçlamıştır. Bu nedenle, Roma'da hayvan hırsızlığı suçu ciddiye alınmış ve cezalandırılması gereken önemli bir suç olarak kabul edilmiştir¹⁴⁸.

Roma Hukuku'nda hayvanların çalınması kategori bakımından ise "*furtum manifestum*" kapsamında yer almıştır. "*Manifestum*" terimi, suçun açık ve belirgin şekilde işlendiği anlamına gelmektedir. Yani, hayvan hırsızlığı durumunda suçun işlendiği açıkça ortaya konulabilen durumlar söz konusuysa, bu suç türü kapsamında değerlendirilmiştir. Hayvan hırsızlığı "*furtum manifestum*" olarak kabul edildiği için, kanıt yükü suçluyu değil, suçun işlendiğini ispat etmeye düşmüştür. Bu nedenle, Roma Hukuku'nda hayvan hırsızlığı durumunda suçlunun yakalanması ve suçun ispat edilmesi önemli olarak görülmüştür¹⁴⁹.

Roma Hukuku'nda çiftçi yasası 85 maddeden oluşmuştur. Dili oldukça anlaşılır yazılmıştır. İlk 22 maddesi tarlaların ekilmesi ve çiftçiler arası ilişkiler üzerinedir. Hayvan hakları ile ilgili maddeler 23.madde ve sonrasında başlamaktadır.

23. ve 55. maddeler arası genel olarak çiftlik hayvanları ile alakalı yasalardır. Yirmi üç ve yirmi dokuzuncu maddeler arası çobanın otlattığı hayvanın zarar görmesi durumunda uygulanacak yaptırımlarla ilgilidir. Bir çobanın otlatmak için aldığı öküzü bir kurt kaparsa, çoban malın sahibine hayvandan kalan parçaları gösterirse suçsuz kabul edilirdi. Otlatmak için alınan öküzü çoban elindeki bir aletle yaralar veya öldürürse çoban zararı karşılamak zorundadır. Fakat çoban bunu (fırlattığı) bir taşla yaparsa kasıt olmadığı için cezalandırılmazdı¹⁵⁰.

¹⁴⁷ Talya Şans Uçaryılmaz-Haluk Emiroğlu, "Roma Hukukunda Haksız Fiil ve Suç İlişkisi Işığında Tazminatın Cezalandırıcı Fonksiyonu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.LXIX, S. 2, 2020, s.842.

¹⁴⁸ Jill Harries, *Law and crime in the Roman world*, Cambridge University Press, 2007, s.28.

¹⁴⁹ Peter Stein, "Interpretation and Legal Reasoning in Roman Law", *Chicago-Kent Law Review*, C. LXX, 1994, p.96.

¹⁵⁰ Walter Ashburner, "The Farmer's Law II", *The Journal of Hellenic Studies*, C. XXXII, 1912, p.90; Mike Humphreys, *The Law of the Isaurian Era The Ecloga and its Appendices*, Liverpool University Press, 2017, p.133; Koçak, a.g.m., s.204.

Çiftçi yasalarının 35, 41 ve 42. maddeleri hırsızlıkla ilgili düzenlemeleri içermektedir. Başkasının samanını veya öküzünü çalmak bazı angaryaların yanında, çalınan malın iki katını ödemekle cezalandırılırdı. Sürüden bir öküz çalmaya çalışırken, bütün sürüyü kaçirtan ve vahşi hayvanlarca sürünün telef olmasına neden olan kimsenin gözleri kör edilirdi¹⁵¹.

45, 46 ve 47. maddeler kölelerden kaynaklanan zararlara verilecek cezalarla ilgilidir. Bir köle bir ormanlıkta bir öküz, domuz veya koçu keserse sahibi tıpkı suç kendisi işlemiş gibi için tazminat öderdi. Bir köle gece hırsızlık yaparken hayvanları sürerse ve hayvanlar vahşi hayvanlar tarafından yenirse veya kaybolurlarsa bir katil gibi asılır. Birinin kölesi sürekli gece hayvan çalıyorsa, köle asılır ve kölenin sahibi köleden sorumlu olduğu için kaybı telafi eder¹⁵².

1.5. HAYVANLARA VERİLEN ZARARLAR

Roma Hukuku'nda hayvanlara verilen zararlar "*iniuria*" (zarar verme) kavramı altında ele alınmıştır. Bu kavram, bir kişinin başka bir kişiye veya onun mal varlığına kasıtlı olarak zarar vermesini ifade ederken, hayvanlara verilen zararlar da bu kapsamda değerlendirilmiştir. Hayvanlara zarar verme suçu, genellikle hayvan sahibinin haklarını korumayı amaçlamaktadır¹⁵³. Roma Hukuku'nda hayvanlara kasıtlı olarak zarar veren kişiler, bu eylemlerinden dolayı sorumlu tutulmuştur. Zarar verme suçunun işlenmesi durumunda, zarar gören hayvanın sahibi tazminat talep edebilmiştir. Roma Hukuku'nda hayvanlara zarar verme suçuyla ilgili olarak belirli bir ceza yasası olmasa da genel olarak suçun ciddiyetine göre tazminat veya diğer cezalar uygulandığı bildirilmektedir¹⁵⁴. Özellikle hayvanın değeri, zararın boyutu ve zarar veren kişinin kasıt derecesi gibi faktörler ceza miktarını belirlemede etkili olmuştur. Roma Hukuku'nda hayvanlara verilen zararlar konusunda belirli yasal düzenlemeler ve hukuki prensipler bulunmuştur. Bu düzenlemeler, hayvan sahiplerinin haklarını korumayı amaçlar ve hayvanlara karşı işlenen suçların cezalandırılmasını sağlamıştır¹⁵⁵.

Roma Hukuku'nda *Digesta*'da çiftlik hayvanları ile ilgili maddeler vardır. *Digesta* (Roma İmparatoru I. Iustinianus tarafından 6. yy'da düzenlenen kapsamlı bir hukuk koleksiyonu, derleme) klasik dönem hukukçularının eserlerinden alınmış ve belli

¹⁵¹ Ashburner, *a.g.m.*, p.91; Koçak, *a.g.m.*, p.204.

¹⁵² Ashburner, *a.g.m.*, p.91; Humphreys, *a.g.m.*, pp.134-135; Koçak, *a.g.m.*, s.205.

¹⁵³ R. H. Helmholz, "The Roman law of blackmail", *The Journal of Legal Studies*, C. XXX, S. 1, 2001, p.39.

¹⁵⁴ Richard A. Epstein, "Animals as objects, or subjects, of rights" *Animal Rights*, Routledge, 2017, p.449.

¹⁵⁵ Jordan O. Hampton, vd., "Harms and Food Production: Informing Ethical Choices", *Animals*, C. XI, S. 5, 2021, p. 1226.

bir sistem içinde toplanmış parçaların özetlerinden (fragmenta) oluşmuştur. Bu amaçla eserleri taranan hukukçular, Klasik Hukuk Dönemi'nin en değerli, en seçme hukukçularıdır. Böylece, Iustinianus Digesta'da yer vererek, İsa'dan sonra ilk üç yüzyılda yaşamış olan Salvius Iulianus, Celsus, Marcellus, Papinianus, Paulus gibi, Roma Hukuku'nun en önemli temsilcilerinin eserlerinin günümüze kadar gelmesini sağlamıştır. Bu nedenle, Digesta, Corpus Iuris Civilis'in hukuk bilimi ve hukuk tarihi açısından en önemli bölümüdür¹⁵⁶.

Digesta'nın 9. Bölümü tamamıyla dört ayaklı hayvanlardan kaynaklanan anlaşmazlıklarla ilgili çözüm önerilerinden oluşmaktadır:

“Eğer birisi yasadışı olarak bir başkasına ait bir köle ya da sığır cinsinden dört ayaklı bir hayvanı öldürürse, sahibine (zarar verdiği malın) bir önceki yıl elde ettiği en yüksek değeri ödemeye mahkûm edilir.” Denilmiştir. Kanunun devam eden kısımlarında koyun, keçi, at, katır, eşek gibi sürü içerisinde bulunan hayvanların zarar görmesi durumunda aynı cinsten tazminat ödenmesi gerektiği hükme bağlanmıştır. Ancak köpek, aslan ve panter, vahşi hayvan sınıfındadır. Filler ve develerin durumu ise karışıktır. Çünkü onlar çiftlik hayvanı olarak insanlara hizmet etseler de doğaları gereği vahşidirler¹⁵⁷. Burada kanunun manevi amacı ön plana çıkmış ve kanunun ilgili bölümüne göre bunların aynı zamanda çiftçilikle de ilgili olduğu sonucuna varılmıştır¹⁵⁸.

Tarım kanununun tüm bölümleri, kiralanan tarlalara verilen zarar, tarım makinelerinin çalınması, değirmen inşaatı ve hayvanların serbest dolaşımı ile ilgilidir. Çiftçi Yasası, başıboş hayvanların veya dikkatsiz insanların neden olduğu zararların tazmini için bir çözüm sunmaktadır. Günümüzde bizim için gereksiz ayrıntılar gibi görünebilecek bu uygulamalar aslında Roma Hukuku'nun yerleşim açısından uygulanabilirliğini ortaya koyması açısından önemlidir¹⁵⁹. Tarım toplumlarında her zaman meydana gelen hukuki boyutu olan dava türleri dikkate alındığında, bu kanunlar çiftçi mevzuatına bir miktar evrensellik kazandırmıştır. Köylü hukukunun uygulandığı coğrafya, kamu arazileri arasında özel mülkiyetin hâkim olduğu Roma dünyasıdır. Bu

¹⁵⁶ William Warwick Buckland, *A Manual of Roman Private Law*, Cambridge At The University Press, 1939, p.39; Özcan Karadeniz Çelebican, *Roma Hukuku, Tarihi-Kaynaklar-Genel Kavramlar-Kişiler Hukuku-Hakların Korunması*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2014, s.51; Haluk Emiroğlu, “Roma Hukuku'nun Bilgi Kaynaklarından Corpus Iuris Civilis ve Türkiye'de Hukuk Resepsiyonu”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. LI, S. 3, 2002, s.90.

¹⁵⁷ Koçak, *a.g.m.*, s.199.

¹⁵⁸ Mark Somos,-Anne Peters, “Christianity, Global Environmental Protection, and Animal Law”, *Christianity and Global Law*, Routledge, 2020, p.376.

¹⁵⁹ Carmen M. Cusack, *Animals and criminal justice*, Routledge, 2015, p.374.

kanunun konuları toprak sahipleri, kiracılar, köleler ve çobanlardır. Nesneler tarlaları, bahçeleri, üzüm bağlarını, hayvanları, meraları ve ağaçları içermektedir¹⁶⁰. Kısacası, köylü hukuku dünyası karmaşık, sosyal olarak katmanlıdır ve ülke çapındadır.

Yasanın 23. ve 55. maddeler arası yeminin delil aracı olarak kullanıldığı da görülmektedir. Bir çoban, bir çiftçiden bir öküz satın alsa ve öküz ortadan kaybolursa, bunu bilerek yapmadığına ve öküzün kaybolmasıyla hiçbir ilgisinin olmadığına dair Tanrı'ya yemin etmesi halinde bundan sorumlu tutulmamaktadır. Ancak daha sonra iki veya üç güvenilir tanık onun yalancı şahitlik yaptığını kanıtlayınca, dilini kestikten sonra boğanın sahibine tazminat ödenmektedir. Bir çoban, sabahleyin bir çiftçiden bir öküz alır ve o kaçarsa ve öküz sürüyü terk edip dolaşır, tarlalara, bağlara girip zarar verirse, çoban ücretini kaybetmez ama zararı tazmin etmektedir¹⁶¹. Bir kimse bir öküzün veya koyunun zilini keserse hırsızmış gibi kırbaçlanmaktadır ve hayvan kaybolursa zararı adam ödemektedir. Ancak hayvanların izinsiz alınmasına karşı yasalar oldukça katıydı. Bir kimse, sahibinin izni olmadan eşek, öküz veya benzeri bir hayvanı alırsa, kira bedelinin iki katını ödemek zorundaydı. İzin alınması halinde ödünç verilen hayvan ölürse mahkeme soruşturma yapar ve protokole göre hayvanın çalışma sırasında ölmesi halinde kişi 35, 41 ve 42. maddelerden sorumludur ve suçlunun gözleri kör edilir¹⁶².

Çiftçi yasasındaki hırsızlığa ilişkin hükümlerde başka bir saman veya öküzün çalınması, diğer işlere ek olarak çalınan malların iki katı paranın ödenmesiyle cezalandırılmıştır. Sürüden bir öküz çalmaya çalışan, tüm sürüyü uzaklaştıran ve sığırları vahşi hayvanlarla yok eden kişi kör edilmiştir. Kölelerin benzer suçlardan dolayı yasada daha ağır cezalar aldığı tespit edilmiştir. 45., 46. ve 47. maddeler kölelerin sebep olduğu zararlara ilişkin cezalarla ilgilidir¹⁶³. Eğer bir köle ormanda bir öküz, domuz veya koç öldürürse, sahibi suçu kendisi işlemiş gibi tazminat öderdi. Bir köle gece hırsızlık yaparken hayvanları sürerse ve vahşi hayvanlar hayvanları yerse veya yoldan çıkarsa katil olarak asılmıştır. Birinin kölesi geceleyin hayvan çalmaya devam ederse köle asılmaktadır ve kölenin sahibi, köleden sorumlu olduğu için tazminatı ödemektedir. Çiftçi yasası aynı zamanda köpekler ve domuzlarla ilgili yasaları da

¹⁶⁰ John R Kroger, "The Philosophical Foundations of Roman Law: Aristotle, the Stoics, and Roman Theories of Natural Law", *Cicero and Modern Law*, Routledge, 2017, p.235.

¹⁶¹ Jordan Curnutt, *Animals and the law: A sourcebook*, Bloomsbury Publishing, 2001, p.13.

¹⁶² Gema, Varona, "Restorative Justice for Illegal Harms Against Animals: A potential Answer Full of Interrogations". *In The Palgrave Handbook of Environmental Restorative Justice*, Ed: Brunilda Pali, Miranda Forsyth, Felicity Tepper, Cham: Springer International Publishing, 2022, p.326.

¹⁶³ Stuart S. Madden, "The Graeco-Roman Antecedents Of Modern Tort Law", *Brandeis*, C. XLIV, 2005, p.912.

içermektedir. 52., 54. ve 55. maddeler bu hayvanlarla ilgilidir¹⁶⁴. Hasat sırasında kurulan tuzaklara yakalanan köpek veya domuzun ölmesi nedeniyle çiftçiye ceza verilememektedir. Bir kimse başka bir domuzu veya köpeği yakalayıp yaralarsa, hayvanın bedelinin iki katını ödemek zorundadır. Bir adam, sürüsünü koruyan bir sürü köpeğini öldürürse ve köpeğin ölümünden sonra vahşi bir hayvan sürüye saldırırsa, köpeğin bedelini ve sürünün tamamının zararını ödemek zorundadır. Tarım Kanunu'ndaki hayvanlarla ilgili bu maddeler, çiftlik hayvanlarının bu bağlamda maddi hukuka tabi olduğunu ileri sürmektedir. 67. ve 85. maddeler yukarıda sıralanan maddeleri tekrarlamaktadır. Bağlar, köleler, hırsızlık ve çoban köpekleriyle ilgili kanunlar diğer kanunların tekrarı gibidir. Örneğin 54. ve 55. maddelerdeki çoban köpeğiyle ilgili sorular 75. maddede de hemen hemen aynen tekrarlanmıştır¹⁶⁵.

1.6. HAYVANLARIN VERDİĞİ ZARARLAR

Hayvanların vermiş oldukları zararlardan dolayı hayvan sahiplerinin sorumlu tutulması gerektiği, Roma hukukunca kabul edilmiş bir ilkedir ve Roma Hukuku'nda konu ile ilgili olarak yapılmış olan düzenlemeler, Borçlar Kanunumuzun 56. maddesindeki kusursuz sorumluluk halinin temelini oluşturmuştur¹⁶⁶.

Roma Hukuku'nda, hayvanların verdiği zararlar da önemli bir konuydu ve bu konu genellikle "*noxae datio*" veya "*damnum iniuria datum*" kavramları altında ele alınırdı. Bu kavramlar, bir hayvanın başka bir kişiye veya onun mal varlığına zarar vermesi durumunda ortaya çıkan sorumluluğu ifade eder¹⁶⁷.

Roma Hukuku'nda, hayvanın sahibi, hayvanının başkalarına zarar vermesi durumunda, zarar gören kişiye tazminat ödemekle yükümlüdür. Ancak, bu sorumluluğun belirlenmesi ve miktarı, duruma göre değişiklik göstermiştir. Hayvanların verdiği zararlarla ilgili olarak Roma Hukuku'nda belirli bir ceza yasası bulunmasa da genel olarak zarar gören kişinin zararının karşılanması esastır. Zarar gören kişi, zararın miktarına ve durumuna göre tazminat talep edebilmektedir. Hayvanların verdiği zararlar konusunda Roma Hukuku'nda belirli prensipler ve kurallar bulunmaktadır. Bu kurallar genellikle adaletin sağlanması ve mülkiyet haklarının korunması amacıyla

¹⁶⁴ Jonathan A. Pomeranz, "The Rabbinic and Roman Laws of Personal Injury", *AJS Review*, C. XXXIX, S. 2, 2015, p.320.

¹⁶⁵ David Favre, "Equitable self-ownership for animals", *Duke Law Journal*, C. L, S. 2, 2000, s.440; James Gordley, "The moral foundations of private law", *American Journal of Jurisprudence*, C. XXXVII, S. 1, 2002, p.12.

¹⁶⁶ Gökçe Türkoğlu Özdemir, "Roma Hukukunda Hayvanların Yolaçtıkları Zararlardan Doğan Sorumluluk", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XIV, S. 2, 2006.

¹⁶⁷ Türkoğlu Özdemir, *a.g.m.*, s.72.

oluşturulmuştur. Bu nedenle, hayvanların verdiği zararlar Roma toplumunda ciddiye alınmış ve zarar gören kişinin haklarının korunması için çeşitli yasal düzenlemeler sağlanmıştır¹⁶⁸.

Roma Hukuku, hayvanlar tarafından verilen zararlardan kaynaklanan sorumluluğa ilişkin olarak önemli düzenlemelerin ortaya koyulduğu bir hukuk sistemidir. Öte yandan bir önceki başlıkta da söz edildiği üzere bu düzenlemelerin pek çoğu, günümüz hukukuna da temel oluşturmuştur. Roma Hukuku'nda tüm hayvanlar yabani veya evcil olmalarına göre sınıflandırılıyordu. Roma Hukuku'nda hayvanların neden olduğu zararlardan doğan sorumluluğun ana kaynağı *Actio de Pauperie*'dir (Latince: hayvanın verdiği zarar nedeniyle görülen dava¹⁶⁹. *Actio de Pauperie* Oniki Levha Kanunu'nda evcil hayvanların yol açtıkları zararlara karşı zarar görene açılan bir ceza davasıdır¹⁷⁰. Bu davanın hükümleri ilk kez Oniki Levha Kanunu'nda belirlenmiştir. Dolayısıyla hayvanların sebep olduğu zararlardan sahibinin sorumlu olduğu kuralı bu hukuk sisteminin ilk dönemlerinden beri bilinmektedir. Ancak çoğu hukuki kurum ve kuralda olduğu gibi bu dava ve dolayısıyla hayvan sahibinin sorumluluğunun temeli de doğal olarak klasik hukuk döneminde ortaya çıkmıştır¹⁷¹. Daha sonraki dönemlerde *actio de pauperie* hükümlerine eklemeler yapıldığı da söylenebilmektedir. *Actio de pauperie* ile, verdiği zararlardan dolayı sahibinin sorumlu tutulacağı hayvanlar, koyunlar, keçiler, öküzler, atlar, katırlar ve eşeklerdir¹⁷². Ancak, Roma Hukuku'nun ilerleyen zamanlarında hayvan sahibinin sorumluluğunun kapsamının genişletilmesi gerektiği inancı ortaya çıkmıştır. Klâsik hukuk döneminin hukukçuları, zarara tavuk, ördek, kaz gibi iki ayaklı hayvanların yol açması durumunda da, zarara uğrayanlara *actio utilis* şeklinde dava hakkı tanıyarak, bu hayvanların sahiplerinin de sorumlu tutulmalarını sağlamaya çalışmışlardır¹⁷³.

MÖ 170 ile 228 yılları arasında yaşamış ünlü bir Romalı hukukçu ve yargıç olan Ulpianus tarafından atıf yapılan ve Oniki Levha Kanunu'nda yer alan bir başka dava ise *Actio de Pastu (Pecoris)* idi. Bu dava sürü hayvanlarını otlatmak üzere bir başkasının

¹⁶⁸ Nicolae Gradinaru, "Tort Liability for Damage Caused by Animals or Things under the New Romanian Civil Code", *Journal of Law and Public Administration*, C. I, S. 12, 2015, p.18.

¹⁶⁹ Mehmet Altunkaya, vd., "Liability for Damage Caused by Domestic and Wild Animals in Turkish Law", *Jurnal Cita Hukum*, C.VIII, S. 2, 2020, s.252.

¹⁷⁰ Tunay Yüce, "Roma ve Türk Hukuklarında Hayvanın Yol Açtığı Zararlardan Dolayı Hayvan Tutucusunun Sorumluluğu", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.VIII, S. 2, 2017, s.396.

¹⁷¹ Justinian, *The digest of Roman law: theft, rapine, damage and insult*, Penguin Classics, 1979, p.66.

¹⁷² Bernard S. Jackson, "Liability for Animals in Roman Law: A Historical Sketch", *Cambridge Law Journal*, C. XXXVII, S. 1, 1978, p.37; Türkoğlu Özdemir, *a.g.m.*, s.74.

¹⁷³ Ziya Umur, *Roma Hukuk Lügatı*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1975, s.16; Türkoğlu Özdemir, *a.g.m.*, s.78.

arazisine onları izinsiz olarak sokan ve arazi sahibinin ürünlerini yemelerine sebep olan hayvan malikine karşı açılacak bir dava türüdür¹⁷⁴.

“Eğer meşe palamutları senin ağacından benim çiftliğime düşerse ve ben sürüme onları yemeleri için izin veririm, Aristo’ya göre bu durum için haklarımı savunabileceğim kanuna dayanan bir dava yok: Çünkü Oniki Levha Kanunundan kaynaklanan başkasının arazisine izinsiz girilerek sürü otlatılması durumu ya da pauperie durumu ya da kanuna aykırı bir davranış söz konusu değildir. Bu durumda dava in factum olarak açılmalı.”

Actio de pauperie ile *Actio de pastu* davaları hayvanın sahibine karşı açılabilir. Sorumluluğun hayvanın sahibine yüklenme yolu açısından söz konusu davalar arasında büyük fark vardır. *Actio de Pauperie* davasında kanuna aykırı bir hareket söz konusu değildir, çünkü zarara yol açan hayvanın hareketidir ve hayvan hareketinin kanuna aykırı olduğunu bilebilecek akli yetiye sahip değildir. *Actio de pastu*’da ise sürünün sahibi kanuna aykırı olduğunu bile bile hayvanlarını izinsiz olarak başka bir kimsenin arazisine sokmuş ve ağaçtan düşen meyveleri yedirmiştir. Yani *actio de pauperie*’de hayvanın hareketi dolayısıyla sahibi sorumlu tutulurken, *actio de pastu*’da hayvan sahibi doğrudan kendi hukuka aykırı hareketinden sorumlu tutulmaktadır¹⁷⁵. *Actio de pastu pecoris*, Iustinianus döneminde sığır ve sürü hayvanlarının yol açtığı zararların da *actio de pauperie* kapsamına sokulmasıyla işlevsiz hale geldi ve uygulama alanını kaybetti¹⁷⁶.

Roma Hukuku’nda, *actio de pauperie*’nin yanı sıra, hayvanların neden olduğu zararlardan dolayı sorumlulukla ilgili diğer hükümler arasında, hakkında çok az bilgi sahibi olunan, vahşi hayvanların, özellikle de köpeklerin neden olduğu zararları ele alan *feris ferisi* ve *lex pesolania* isimli davalar yer almaktadır. Ayrıca mağdur, bu özel hükümlere ek olarak, kusur şartı başta olmak üzere diğer koşulların da sağlanması halinde, hayvanlardan kaynaklanan zararın tazmini için *actio legis aquiliae* (Roma Hukuku’nda mala verilen zararların tazmini için açılan praetor davası)’den de yararlanabilmektedir¹⁷⁷. “Hayvanların pauperies işlemesi” ifadesi genel olarak doğru değildir. Roma Hukuku’na göre hayvanlar yaptıklarının sonuçlarını anlayamadıkları için yasa dışı bir eylemden dolayı da suçlanamazlar. Bu sonuç Roma Hukuku’na dayandığından hayvanların sebep olduğu zararlardan sorumluluk ilkesinin de temelini oluşturmaktadır. Oniki Levha Kanunu’na göre, zararın dört ayaklı bir hayvandan

¹⁷⁴ Umur, a.g.e., ss.5; Yüce, a.g.m., s.397.

¹⁷⁵ D.I.C. Ashton Cross, “Liability in Roman Law for Damage Caused by Animals”, *The Cambridge Law Journal*, C.XI, S. 3, 1953, p.400; Yüce, a.g.m., s.398.

¹⁷⁶ Türkoğlu Özdemir, a.g.m.; Yüce, a.g.m., s.398.

¹⁷⁷ Jacek Wiewiorowski-Petr Dostalík, “The Specific Position of the Animal, Especially a Dog in the Roman and Modern Czech Law”, *The Lawyer Quarterly*, C. VII, S. 1, 2017, p.29.

(quadrupedemve pecudem 28) kaynaklanması gerekmektedir. Kanun, konuyu çok açık ve net bir şekilde düzenlemiştir (XII Lev. 8, 6,29). *Actio de pauperie*'de hayvan sahipleri zarardan sorumlu olan hayvanlar koyun, keçi, öküz, at, katır ve eşektir¹⁷⁸. Ancak Roma Hukuku'nun ilerleyen dönemlerinde hayvan sahibinin sorumluluğunun genişletilmesi gerektiği inancı ortaya çıkmıştır. Klasik hukuk çağındaki avukatlar, tavuk, ördek veya kaz gibi iki ayaklı hayvanların neden olduğu yaralanmalardan bu hayvanların sahiplerinin sorumlu olmasını sağlamaya çalışarak, zarar gören taraflara dava açma hakkı vermiştir. Yabani hayvanların yol açtığı zararların *pauperie* eylemi kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorusu Roma Hukuku'nda olumsuz yanıtlanmıştır¹⁷⁹. Dolayısıyla hayvanın sebep olduğu zararlardan sahibini sorumlu tutabilmek için hayvanın evcil hayvan olması gerekiyordu. Yani Roma Hukuku yabani hayvanlara farklı ilkeler uyguluyordu.

Edictum de feris ise sahipli vahşi hayvanların yol açtığı zararlardan dolayı zarar görene Praetor tarafından tanınmış ayrı bir dava hakkıdır¹⁸⁰. Bu dava ise *actio de pauperie*'den farklı olarak herkesin ortak kullanımında olan kamu alanlarının güvenliğini sağlamak amacıyla, halka zarar verebileceği düşünülen bazı vahşi hayvanların bu yerlerde bulundurulmasını yasak eden ve bu yasağa uyulmaması durumunda ceza öngören bir davadır¹⁸¹. Bir de evcil ve vahşi hayvanlar arasında olan bir sınıf vardır ki bu hayvanlar vahşi olmalarına rağmen evcilleştirilip insanlar tarafından çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır. Örneğin, filler ve develer doğaları gereği vahşi olmalarına karşın insanlar tarafından yük ve çeki hayvanı olarak kullanılmaktadır¹⁸².

“Koyun, keçi, at, katır, eşek gibi ahırlarda tutulan dört ayaklı sürü hayvanları. Burada domuzların da sürü hayvanı olup olmadığı sorgulanabilir. Ve Labeo'ya göre onlar da sürü hayvanı statüsündedir. Ancak köpek bu sınıfa ait değildir. Ayrıca, daha aşikârdır ki ayılar, aslanlar ve panterler gibi vahşi hayvanlar da sürü hayvanı değildir. Ancak filler ve develer karışık statüdedir, evcil hayvanlar gibi hizmet ederler ancak doğaları gereği vahşilerdir. Bu sebeple ilk statü kapsamında değerlendirilmelidir.”

¹⁷⁸ Anazke Janouskova, *Damage Caused by Animals: When Professionals Are Privileged*, Common L. Rev, 2017, s.39.

¹⁷⁹ Thomas G. Kelch, “A short history of (mostly) Western animal law: Part I”, *Animal Law Review*, Lewis & Clark Law School, 2012, p.25.

¹⁸⁰ Tomasz Palmirski, “How The Commentaries To De His Qui Deicerint Vel Effuderint and Ne Quis İn Suggrunda Edicts Could Be Used on The Ground of Edictum De Feris”, *RIDA*, C. LIII, 2006, p.119; Yüce, *a.g.m.*, s.398.

¹⁸¹ Yüce, *a.g.m.*, s.398.

¹⁸² Yüce, *a.g.m.*, s.400.

Hayvanın verdiği zarardan hayvanın sahibinin sorumlu olduğunu öngören Roma Hukuku kuralı, hayvanın sahibinin kim olduğu sorusunun cevabını gerektirmektedir¹⁸³. *Actio pauperie litis* düzenlemesi oluşturulduğunda ise hayvanın sahibi olan kişi, hayvanın verdiği zarardan sorumlu olarak görülmüştür. Bu nedenle, zarar anında hayvanın sahibi başka biri olsa bile, yani hayvan, zarar meydana geldikten sonra sahibini değiştirirse, zararın meydana geldiği andaki sahibi sorumlu değildir (*noxacaput sequitur*). Mağdura zarar veren hayvan, *actio pauperie*'nin yürürlüğe girmesinden önce ölürse mağdurun dava hakkı sona ermektedir. Bu yaklaşım, bir hayvanın neden olduğu zararın sorumluluğunun temelinde dış sorumluluğun bulunmasından kaynaklanmaktadır¹⁸⁴. Bu, *actio de pauperi* ile *actio legis aquiliae* arasında kapsam ve kapsam açısından bir fark yaratmıştır. Hayvanın birine zarar vermesi durumunda, *actio de pauperie* davasında davalı olan hayvanın sahibi, davacıya tazminat ödeyerek veya hayvanı teslim ederek sorumluluktan kurtulabilmektedir. Zamanla, *actio de pauperie* eyleminin bir sonucu olarak hükümlü hayvan sahipleri, hayvanı her zaman hayvandan zarar gören sanıklara teslim etmeyi tercih etmiş, bu da hayvan sahibinin teslim olma konusundaki sorumluluğunun boyutunun anlaşılmasına yol açmıştır. Roma Hukuku'nda *res mancipi*-*nec mancipi* ayrımının var olduğu dönemlerde, bir hayvanın mağdura nakli, hayvanın *res mancipi* veya *res nec mancipi* olmasına bağlı olarak *mancipatio* veya *tradito* yoluyla gerçekleşmekte olduğu bildirilmiştir¹⁸⁵.

1.7. HAYVANLARLA İLGİLİ CİNSEL SUÇLAR

Roma Hukuku'nda hayvanlarla ilgili cinsel suçlar genellikle "*bestialitas*" veya "*peccatum contra naturam*" olarak adlandırılmıştır ve Roma toplumunda büyük bir tabu olarak kabul edilmiştir. Roma Hukuku'nda, hayvanlarla cinsel ilişki diğer toplumlarda olduğu gibi suç olarak kabul edilmiştir. Bu tür eylemler, insanın doğasına ve toplumun ahlaki normlarına aykırı olduğu düşünülerek cezalandırılmıştır¹⁸⁶. "*Peccatum contra naturam*" ise "*doğaya karşı işlenen bir suç*" anlamına gelmektedir. Roma Hukuku'nda,

¹⁸³ Giuseppe Valditara, "Roman Law and Civil Law Reflections upon the Meaning of Iniuria in Damnum Iniuria Datum", *Wrongful Damage to Property in Roman Law British Perspectives*, Ed: Paul J. du Plessis, Edinburgh University Press, 2019, p.62.

¹⁸⁴ Valerio Massimo Minale, "Animals In The Nomos Georgikos An Attempt to Study the Technique of Compilation", *Зборник радова Византолошког института*, C. LX, 2023, p.562.

¹⁸⁵ Maria Floriana Cursi, "Roman Delicts and the Construction of Fault", *Obligations in Roman law: past, present, and future*, Ed: Thomas A. J. McGinn, The University of Michigan Press, 2012, p.298.

¹⁸⁶ Giegeri Bolliger-Antonie F. Goetschel. "Sexual relations with animals (zoophilia): an unrecognized problem in animal welfare legislation", *Anthrozoos-Journal of the International Society for Anthrozoology*, C.XXVIII, 2005, p.28.

hayvanlarla cinsel ilişki bu tür bir suç olarak kabul edilmiştir çünkü doğal düzeni bozan ve toplumda kabul edilemez olarak görülen bir davranıştır¹⁸⁷.

Bestialite, bir insanın hayvanlarla cinsel ilişkiye girmesi anlamına gelmektedir ve Roma Hukuku'nda büyük bir suç olarak görülmektedir. Bu tür suçlar genellikle dini ve ahlaki açıdan yanlış olarak kabul edilmiştir ve ağır cezalar öngörüldüğü bildirilmektedir. Roma Hukuku'nda hayvanlara ilişkin cinsel suçlar genellikle hapis cezası veya para cezası şeklinde değerlendirilirken, suçun ciddiyetine göre ölüm cezası da uygulanmıştır. *Bestialite* suçunun Roma Hukuku'nda ciddiye alınması, toplumda ahlaki değerlere ve hayvanların korunmasına verilen önemi göstermektedir. Bu tür suçlarla mücadele etmek için çeşitli yasal düzenlemeler yapılmış ve suçluların cezalandırılması için önlemler alınmıştır¹⁸⁸.

¹⁸⁷ Piers Beirne, "Rethinking bestiality: Towards a concept of interspecies sexual assault" *Theoretical Criminology*, C. I, S. 3, 1997, p.126.

¹⁸⁸ Marianna Muravyeva, "Sex, Crime and the Law: Russian and European Early Modern Legal Thought on Sex Crimes", *Comparative Legal History*, C. I, S. 1, 2013, p.82.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BABİL-HİTİT VE ROMA HUKUKUNA GÖRE İLK ÇAĞ TOPLUMLARINDA HAYVANLARLA İLGİLİ YASA MADDELERİNİN MUKAYESESİ

1. BABİL-HİTİT VE ROMA HUKUKUNA GÖRE İLK ÇAĞ TOPLUMLARINDA HAYVANLARLA İLGİLİ YASA MADDELERİNİN MUKAYESESİ

Önceki dört bölümde yapılan incelemeler sonucunda Babil, Hitit ve Roma hukuklarında hayvanların önemi ve sosyal hayattaki yeri farklılık gösterirken, genel olarak hayvanlar ekonomik, dini ve hukuki açıdan önemli roller üstlendikleri söylenebilmektedir. Babil hukukunda, hayvanlar ekonomik bir değere sahipti ve özellikle tarım, ticaret ve taşımacılık gibi alanlarda kullanılıyorlardı. Hayvan hırsızlığı, Babil hukukunda ciddi bir suç olarak kabul edilirdi ve cezalar oldukça ağırdı. Ayrıca, Babil'de hayvanlar bazı dini ritüellerde de kullanılıyordu. Hitit hukukunda, hayvanlar özellikle tarım ve taşımacılık gibi alanlarda önemli bir role sahipti. Hititler, hayvanların hırsızlığına karşı da sıkı yasalar geliştirmişlerdi ve Hititlerin dini inançlarında da hayvanlar önemli bir yer tutar ve bazı dini törenlerde kurban olarak kullanılmışlardır. Roma hukukunda ise, hayvanlar genellikle mülkiyet konusu olarak ele alınmıştır¹⁸⁹. Bu bağlamda Babil-Hitit hukuku ve Roma hukuku arasında hayvanlara olan bakış açısı yönünden keskin bir ayrım olduğu görülmektedir. Roma hukukunda, hayvan sahipliği ve hayvanların kullanımıyla ilgili detaylı yasal düzenlemeler bulunmaktaydı. Özellikle, hayvanların zarar vermesi durumunda sahibinin sorumluluğu üzerinde durulmuş ve bu konuda çeşitli yasal düzenlemeler yapılmıştır. İlaveten Roma'da da hayvanlar dini törenlerde ve gladyatör oyunlarında kullanılırdı. Genel olarak, Babil, Hitit ve Roma hukuklarında hayvanlar ekonomik, dini ve hukuki açıdan önemli bir yere sahip olsalar da her bir hukuk sistemine göre hayvanların statüsü ve önemi farklılık göstermiştir.

Bu çalışmanın ele alınan ilk konusu olan hayvan kiralaması ve sözleşmesi açısından Babil, Hitit ve Roma hukukunda hem benzerliklerin hem de farklılıkların olduğu göze çarpmaktadır. Babil hukukunda, hayvan kiralaması genellikle ticari faaliyetlerde kullanılan eşyalar arasında yer almıştır ve bu tür kiralamalar genellikle yazılı sözleşmelerle düzenlenerek ve kiracının hayvana iyi bakma ve geri verme yükümlülüğü bulunmuştur. Hayvan kiralama işlemleri genellikle ticari faaliyetlerde kullanılan eşyalar arasında yer aldığı için ekonomik öneme sahiptir. Hitit hukukunda da

¹⁸⁹ Marianna Muravyeva, "Sex, Crime and the Law: Russian and European Early Modern Legal Thought on Sex Crimes", *Comparative Legal History*, C. I, S. 1, 2013, p.153.

hayvan kiralaması benzer şekilde önemli olmuştur. Hititler, hayvanları tarım, taşımacılık ve ticaret gibi alanlarda kullanıyorlardı. Hayvan kiralaması da genellikle yazılı sözleşmelerle düzenlenir ve taraflar arasında belirli yükümlülükler ve haklar belirlenirdi. Roma hukukunda ise, hayvan kiralaması özellikle tarım ve taşımacılık gibi alanlarda önemliydi. Roma hukukunda sözleşmeler genellikle "*locatio conductio*" adı verilen bir sözleşme türüyle düzenlenirdi. Bu sözleşmede, kiracının hayvana iyi bakma ve geri verme yükümlülüğü bulunurdu. Ayrıca, kiracıya belirli bir süre için hayvanın kullanımı hakkı verilir. Babil-Hitit hukuku ile Roma hukukunda hayvan kiralaması ve sözleşmeleri benzerlik gösterse de her bir hukuk sisteminde farklı ayrıntılar ve düzenlemeler bulunmaktadır. Özellikle, sözleşmelerin şekli, tarafların yükümlülükleri ve hakları gibi konularda farklılıklar olduğu bildirilmektedir.

Babil, Hitit ve Roma hukukunda hayvan hırsızlıkları benzer şekillerde ele alınmıştır. Babil hukukunda, hayvan hırsızlığı ciddi bir suç olarak kabul edilmiş ve Babil yasalarında, hayvan hırsızlığı yapan kişiye ağır cezalar öngörülmüştür¹⁹⁰. Örneğin, birisinin sığırını çalan kişi, sığırın değerinin tamamını geri ödemekle yükümlüdür. Ayrıca, hayvan hırsızlığı yapan kişiye ağır fiziksel cezalar da verilebilirdi. Hitit hukukunda da hayvan hırsızlığı önemli bir suç olarak kabul edilirdi. Hitit yasaları, hayvan hırsızlığı yapan kişinin cezalandırılmasını öngörüyordu. Hırsızlık yapılan hayvan geri alınamazsa, hırsız, hayvanın değerini geri ödemek zorundaydı. Öte yandan, hırsızlık yapan kişiye ek cezalar da verilebilirdi. Roma hukukunda ise, hayvan hırsızlığı da ciddi bir suç olarak görülmüştür. Roma hukukunda, hayvan hırsızlığı yapan kişiye ağır cezalar verilmiştir. Hırsızlık yapılan hayvan geri alınamazsa, hırsız, hayvanın değerinin yanı sıra ek tazminat ödemek zorundaydı ve hırsızlık yapan kişiye hapis cezası da verilebilirdi¹⁹¹. Bu anlamda Babil-Hitit hukuku ile Roma hukukunda hayvan hırsızlıklarının cezalandırılması yönünde aralarında dramatik farklılıkların olduğu söylenememektedir. Her üç hukuk sistemine göre de hayvan hırsızlığı ciddi bir suç olarak kabul edilmiş ve ağır cezalar öngörülmüştür.

Babil, Hitit ve Roma hukukunda hayvanlara verilen zararlar konusu ise farklı şekillerde ele alınmıştır. Babil hukukunda, hayvanlara verilen zararlar genellikle mülkiyet hakkıyla ilgili olmuştur ve bir kişi, başka bir kişinin hayvanına zarar vermesi

¹⁹⁰ Richard Gamauf, "Slaves doing business: the role of Roman law in the economy of a Roman household", *European Review of History*, C. XVI, S. 3, 2009, p.338.

¹⁹¹ Clyde Pharr, "The Interdiction of Magic in Roman Law in Transactions and Proceedings of The American Philological Association", *American Philological Association*, January 1932, p.209.

halinde zarar gören kişi bu zararın telafisi için dava açabilmiştir. Bu durumda, zarar veren kişi zararı telafi etmekle yükümlüdür ve bazı durumlarda ceza ödemek zorunda kalmıştır. Hitit hukukunda da hayvanlara verilen zararlar ciddiye alınmış; Hititler, hayvanların korunması konusuna önem vermişlerdir. Bir kişi, başka bir kişinin hayvanına zarar verirse, zarar gören kişi bu zararın telafisi için dava açabilme hakkına sahip olmuştur. Zarar veren kişi, zararı telafi etmekle yükümlüydü ve cezai yaptırımlarla karşı karşıya kalabilirdi. Roma Hukukunda, bir kişiye ait hayvana zarar verilmesi durumunda, zarar gören kişiye sadece hayvanın değeri değil, aynı zamanda hayvanın kendisi de geri verilmiştir. Bu durum, hayvanın sahibinin mülkiyet hakkını korumaya yönelik bir düzenlemedir. Genel olarak, her üç uygarlığın hukukunda da hayvanlara verilen zararlar konusunda benzer yaklaşımlar bulunmaktadır¹⁹². Her üç hukuk sistemine göre de hayvanlara verilen zararlar ciddiye alınmış ve zarar gören kişiye telafi edilmesi için yasal haklar tanınmıştır.

Babil hukukunda, hayvanların verdiği zararlar genellikle mülkiyet hakkıyla ilgili olmuştur. Örneğin, bir sığırın tarlaya girmesi ve tarım ürünlerine zarar vermesi durumunda, sığırın sahibi bu zararı telafi etmekle yükümlü olurdu. Bu tür durumlarda, zarar gören kişi (tarla sahibi) zararın telafisi için dava açabilirdi ve sığırın sahibi zararı telafi etmek zorundaydı. Hitit hukukunda da hayvanların verdiği zararlar ciddiye alınmıştır. Hititler, hayvanların sahibinin sorumluluğunu kabul ederlerdi. Yine örnek vermek gerekirse bir sığırın komşunun tarlasına girip zarar vermesi durumunda, sığırın sahibi zararı telafi etmek zorundaydı. Hitit yasaları, hayvanların sahiplerinin, hayvanların neden olduğu zararları karşılaması gerektiğini belirtmiştir. Roma hukukunda ise, hayvanların verdiği zararlar genellikle sahibinin sorumluluğu altındaydı. Roma hukukunda, bir hayvanın zarar vermesi durumunda, hayvanın sahibi zararı telafi etmekle yükümlüydü¹⁹³. Ancak, hayvanın sahibi, hayvanın kontrolsüz bir şekilde davranması durumunda bile zarardan sorumlu tutulabilirdi. Bu durum, Roma hukukundaki "*strict liability*" (katı sorumluluk) ilkesine dayandırılmıştır. Bu bağlamda Babil-Hitit hukuku ile Roma hukukunda hayvanların verdiği zararlar konusunda benzer yaklaşımlar olsa da farklı değerlendirdikleri söylenebilmektedir.

¹⁹² Benjamin Straumann, *Roman Law in the State of Nature: the Classical Foundations of Hugo Grotius' Natural Law*, Cambridge University Press, 2015, p.43.

¹⁹³ James B. Rives, "Magic in Roman Law: the Reconstruction of a Crime", *Classical Antiquity*, C. XXII, S. 2, 2003, p.316.

Son olarak Babil, Hitit ve Roma Hukukunda hayvanlarla ilgili cinsel suçlar farklılık gösterirken, ortak yönler arasında hayvanlara zarar verme ve kötü muamele suçlarının ciddiye alınması söylenebilmektedir. Babil hukukunda, hayvanlarla cinsel ilişki suç olarak kabul edilmiş ve ciddi cezalar öngörülmüştür. Babil yasalarına göre, bir kişinin hayvanla cinsel ilişkiye girmesi durumunda, bu kişi ölüm cezasıyla cezalandırılabilirdi. Babil hukuku, hayvanların korunmasına ve kötü muameleden korunmasına büyük önem veriyordu. Hitit hukukunda da aynı şekilde hayvanlarla cinsel ilişki suç olarak kabul edilmiş ve ölümle cezalandırılmıştır. Hitit yasaları, hayvanlara kötü muamele yapanları cezalandırmıştır. Bu tür suçlar, toplumun ahlaki değerlerine aykırı bulunmuş ve ciddi cezalar öngörülmüştür. Roma hukukunda ise, hayvanlarla cinsel ilişki suç olarak kabul edilmemiştir. Roma hukukunda, hayvanlara kötü muamele edenler cezalandırılmıştır ancak bu kötü muamele genellikle fiziksel şiddet veya ihmalkârlık düzeyinde kalmıştır. Hayvanlarla cinsel ilişki, Roma hukukunda insanların değil, hayvanların korunması amacıyla değerlendirilmiştir¹⁹⁴. Genel olarak, Babil-Hitit hukuku ile Roma hukukunda hayvanlarla ilgili cinsel suçlar konusunda taban tabana zıt oldukları söylenebilmektedir. Babil ve Hitit hukuklarında hayvanlarla cinsel ilişki ciddi suçlar olarak kabul edilirken, Roma hukukunda bu tür eylemler suç olarak görülmemiştir. Bununla birlikte, her üç hukuk sisteminde de hayvanlara kötü muamele suçları ciddiye alınmış ve cezalar öngörülmüştür.

¹⁹⁴ John Richardson, “Roman Law in the Provinces”, *The Cambridge Companion to Roman Law*, Ed: David Johnston, 2015, p.65.

SONUÇ

Tarım ve hayvancılık, önemli bir gelir kaynağı olması ve ülke ekonomilerinin gelişmesinde önemli bir role sahip olması nedeniyle, insanlık tarihinin en eski dönemlerinden bu yana her dönemde var olmuştur. İnsan yaşamının devamında tarım her zaman büyük önem taşımıştır. Bu nedenlerden dolayı tarım ve hayvancılık tarihin en eski çağlarından beri insanların temel geçim kaynağı olmuştur. Yerleşik hayata geçilen bölgelerin pek çoğunun coğrafi konumu ve iklim koşulları tarıma uygun olduğundan, geçmişten günümüze tarımsal üretim ve özellikle gıda üretiminde önemini korumuştur. Bu ekonomik faaliyet insanların geçim kaynağı olduğu için onları devletler destekleme ve korumak için bazı kurallar ortaya koymuştur.

Hukuk, en geniş anlamıyla bireyler, devletler ve toplumlar arasındaki ilişkileri düzenleyen kurallar bütünüdür. İnsanların bir arada yaşamaya başladığı ilk dönemlerden itibaren hukuk normları gelişmeye başlamıştır. Bu birlik ve etkileşim şüphesiz tarımın yaygınlaşmasıyla birlikte daha da artmıştır.

Babil, Hitit ve Roma hukukunun kökenleri, farklı coğrafi ve kültürel geçmişlere dayanmaktadır. Babil Hukuku, Mezopotamya'da, özellikle Sümerler ve Babilliler tarafından geliştirilmiştir. Bu hukuk sistemi, MÖ 18. yüzyıldan itibaren yazılı olarak belgelenmeye başlamış ve Hammurabi'nin yasaları gibi önemli metinlerle tanınmıştır. Babil Hukuku, özellikle mülkiyet, aile hukuku, ticaret hukuku ve ceza hukuku gibi konularda detaylı düzenlemelere sahiptir. Hitit Hukuku ise Anadolu'da Hitit İmparatorluğu tarafından uygulanmıştır. Hititler, Babil Hukuku'ndan etkilenmişlerdir ancak kendi özgün hukuk sistemlerini de geliştirmişlerdir. Hitit Hukuku da mülkiyet, aile hukuku, suçlar ve cezalar gibi konularda detaylı yasal düzenlemelere sahiptir. Roma Hukuku ise, Antik Roma'da gelişmiş ve Roma İmparatorluğu'nun hâkim olduğu geniş bir coğrafyada etkili olmuştur. Roma Hukuku, başlangıçta geleneksel uygulamalara dayanmıştır ancak zamanla yazılı hukuk metinleriyle şekillenmiştir. Roma Hukuku, özellikle medeni haklar ve yükümlülükler, mülkiyet hakkı, miras hukuku, ceza hukuku ve sözleşmeler gibi konularda detaylı ve geniş kapsamlı bir hukuk sistemidir. Bu hukuk sistemlerinin kökenleri, farklı zaman dilimlerine ve kültürlerle dayanmaktadır. Ancak, hepsi de insan ilişkilerini ve toplumsal düzeni düzenlemek amacıyla geliştirilmiş ve yazılı metinlerle belgelenmiş önemli hukuk sistemleridir.

Babil, Hitit ve Roma Hukuku arasında birçok ortak ve farklı yön bulunmaktadır. Bu hukuk sistemlerinin ortak yönleri arasında, yazılı hukuk metinlerinin önemi, mülkiyet hakkının korunması, ceza ve ceza türleri gibi konularda benzerlikler bulunmaktadır. Ancak, her bir hukuk sisteminin kendine özgü özellikleri de vardır. Babil, Hitit ve Roma hukuklarının ortak yönlerinden biri, yazılı hukuk metinlerinin kullanımıdır. Her üç hukuk sistemi de belirli yasaların yazılı olarak kaydedilmesini ve bu yasalara göre davranılmasını öngörmüştür. Bu durum, hukukun belirli ve öngörülebilir olmasını sağlamıştır. Öte yandan, bu hukuk sistemleri arasında farklılıklar da bulunmaktadır. Hammurabi kanunlarında bulunan kıssasa özelliği Hitit ve Roma Hukuku'nda görülmemektedir.

Bu çalışmada İlk Çağ'da hayvanlarla ilgili yasaların ortaya konularak, detaylı bir şekilde irdelenmesi amaçlanmış ve bu amaç doğrultusunda da Babil, Hitit ve Roma Hukuku'nda hayvanların konumlarına ilişkin bir inceleme yapılmıştır. Yapılan inceleme sonucunda Babil, Hitit Hukuk ve Roma Hukuku arasında özellikle hayvanlara verilen zararlar, hayvanların verdiği zararlar ve cinsel suçlara ilişkin keskin ayrımların olduğu belirlenmiştir. Her üç hukuk sistemi de hayvanları insanların mülkiyetinde ve hizmetinde değerlendirmiştir, ancak detaylar ve yaklaşımlar açısından farklılıklar bulunmaktadır. Babil hukukunda, hayvanlar genellikle insanların mülkiyetinde değerlendirilmiştir. Hayvanlar, tarım, taşımacılık ve ticaret gibi alanlarda kullanılmış ve ekonomik bir değere sahip olmuşlardır. Babil yasaları, hayvanlara zarar verenlerin cezalandırılmasını öngörmüş ve hayvanların kötü muamele görmesini engellemeyi amaçlamıştır. Hitit hukukunda da hayvanlar genellikle insanların mülkiyetinde ve hizmetinde değerlendirilmiştir. Hititler, hayvanları tarım, taşımacılık ve ticaret gibi alanlarda kullanmışlardır. Hitit yasaları, hayvanlara zarar verenleri cezalandırmış ve hayvanların korunmasına özen göstermiştir. Roma hukukunda ise, hayvanların konumu daha karmaşıktır. Roma hukukunda hayvanlar genellikle mülkiyet objeleri olarak kabul edilmiş olsalar da aynı zamanda bazı haklara da sahip olabilecekleri düşünülmüştür. Özellikle, hayvanlara kötü muamele yasaklanmış ve hayvanların sahipleri üzerinde belli sorumluluklar yüklenmiştir. Ayrıca, Roma hukukunda hayvanların belirli haklara sahip olabileceği düşüncesi de bazı tartışmalara konu olmuştur.

Bu çalışma ile birlikte üç hukuk sisteminde hayvanların konumu irdelenmiş, hukuk kuralları ile doğrudan desteklenmiş ve aralarındaki farklılıklar da gözlenmiştir.

Mukayeseli tarih arařtırmaları noktasında da alanyazına katkı saęladıęı dūřınūlen bu çalıřma ile gelecek arařtırmalara fikir verilebileceęi dūřınılmektedir.

KAYNAKÇA

- ADCOCK, Sarah Ellen. *After the End: Animal Economies, Collapse, and Continuity in Hittite and Post-Hittite Anatolia*, (Unpublished PhD Thesis), The University of Chicago The Faculty Of The Division Of The Social Sciences, Chicago, 2020.
- AKYÜZ, Selva. “Mezopotamya’da Hukuk”, *Mozaik Kültür Dergisi*, C. III, 2020, ss. 1-18.
- ALKHATEEB, Abdulrahman-Abdulrahman Younis. “Animal Protection in Ancient Iraqi Law”, *Adab AL Rafidayn*, C. XLVIII, no. 74, 2018, pp. 361-380.
- ALP, Sedat. “Hitit Kanunları Hakkında”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. V, Sayı: 5, 1947, ss. 465-482.
- ALPARSLAN, Metin. *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, Ed: Meltem Doğan Alparslan, Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- ALTUNKAYA, Mehmet, Guloglu, Yavuz, Belkayali Nur, Bulut Alper, Cesur, İlknur. “Liability for Damage Caused by Domestic and Wild Animals in Turkish Law”, *Jurnal Cita Hukum*, C.VIII, no. 2, 2020, pp. 243-260.
- ANDERSON, Craig. *Roman Law Essentials*, Edinburgh University Press, 2018.
- ARBUCKLE, Benjamin. “Animals in the Ancient World” *A Companion To The Archaeology Of The Ancient Near East*, July C. XVI, 2012, pp. 201-219.
- ASHBURNER, Walter. “The Farmer’s Law II”, *The Journal of Hellenic Studies*, C. XXXII, 1912, pp. 68-95.
- ASHTON Cross, D.I.C. “Liability in Roman Law for Damage Caused by Animals”, *The Cambridge Law Journal*, C.XI, no. 3, 1953, pp. 395-403.
- ATAKUMAN, Çiğdem. *Hitiler*, Ed: Tuğba Erdemir, Erdem Deniz, İlker Koç, ODTÜ Yayıncılık, Ankara, 2006.
- AYDIN, Nafiz. *Hammurabi Yasaları*, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2017.
- BADAMCHİ, Hossein. “The Meaning of “Theft” in Ancient Near Eastern Law”, *Folia Orientalia*, C. III, 2016, pp. 369-386.
- BARMASH, Pamela. *The laws of Hammurabi: At the Confluence of Royal and Scribal Traditions*, Oxford University Press, 2020.
- BECKMAN, Gary. “The religion of the Hittites” *The Biblical Archaeologist*, C.LII, no. 23, 1989, pp. 98-108.
- BEETZ, Andre. M. *Love, Violence, and Sexuality in Relationships between Humans and Animals*, Shaker, 2002.
- BEİRNE, Piers. “Rethinking bestiality: Towards a concept of interspecies sexual assault” *Theoretical Criminology*, C. I, no. 3, 1997, pp. 317-140.
- BENSON, Bruce. “Legal evolution in primitive societies”. In *Anarchy and the Law*, (Ed: Edward P. Stringham), The Independent Institute, Newyork, 2017, pp. 624-638.
- BERİER, Fraciszek Longchamps. “Evolution of Roman law” *Research Handbook on Legal Evolution*, (Ed: Wojciech Zahuski), Edward Elgar Publishing, 2024, pp.150-169.
- BİLGİÇ, Emin. “Eski Mezopotamya Kavimlerinde Kanun Kanun Anlayışı ve An’anesi” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.XXI, Sayı: 3-4, 1963, ss. 103-119.
- BOER, Roland. “Hittites, Horses, and Corpses: On Bestiality and Necrophilia in the Hebrew Bible” *The Earthy Nature of the Bible: Fleshly Readings of Sex, Masculinity, and Carnality*, Palgrave Macmillan, New York, 2012, pp. 133-147.
- BOER, Roland. “From Horse Kissing to Beastly Emissions: Paraphilias in the Ancient Near East”, *Sex in Antiquity*, (Ed: Mark Masterson), Nancy Sorkin Rabinowitz, James Robson, 2018, pp. 67-79.

- BOLLİGER, Giegeri-Antonie F. Goetschel. "Sexual relations with animals (zoophilia): an unrecognized problem in animal welfare legislation", *Anthrozoos-Journal of the International Society for Anthrozoology*, C.XXVIII, 2005, pp. 23-45.
- BOYNUKARA, Banur. "Hayvan Hakları Nereden Nereye?", Doğa ve Sürdürülebilirlik Derneği, Şubat 2024. <https://dosder.org.tr/hayvan-haklari-nereden-nereye/>.
- BREİER, Idan. "Fauna in Ancient Sumerian Proverbs: The Role Animals Played in Shaping Southern Mesopotamian Social Norms and Conventions" *An Ethical View of Human-Animal Relations in the Ancient Near East*, Springer International Publishing, 2022, pp. 19-49.
- BREİER, Idan. *An Ethical View of Human-animal Relations in the Ancient Near East*, The Palgrave Macmillan Animal Ethic Series, 2022.
- BRYCE, Trevor. *Life and society in the Hittite world*, OUP Oxford, 2002.
- BUCKLAND, William Warwick. *A Manual of Roman Private Law*, Cambridge At The University Press, 1939.
- BULLOUGH, Vern L. "Attitudes toward deviant sex in ancient Mesopotamia". *The Journal of Sex Research*, C.VII, no. 3, 1971, pp. 184-203.
- BURDİCK, William Livesey. *The principles of Roman law and their relation to modern law*, The Lawbook Exchange, 2004.
- BÜLBÜL, Pınar. "Hitit Kanunlarındaki Tarım ve Tarım Arazisi ile İlgili Hükümlerin Günümüz Modern Türk Hukuku ile Kıyaslanması", *History Studies*, C. XIII, Sayı: 6, 2021, ss.1089-1830.
- CASA, Romina Della. "Encountering Ancient Environments: The Impact of Nonhuman Animals on Populations of Hittite Anatolia", *Near Eastern Archaeology*, C. LXXXV, no. 4, 2022, pp.258-269.
- CEVHER, Mehmet. "Hitit Krallığı'nda Kent ve Ülke Savunması", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. XXX, Sayı: 2, 2021, ss. 28-46.
- CHANDRA, Mabel. Nitin Nishad, Mahesh Tripathi. "Bestiality: A Cruelty Towards Animal", *Indian Journal of Forensic Medicine & Toxicology*, C. XV, no. 3, 2021, pp. 3414-3420.
- CHEN, James Ming and Edward S. Adams, "Feudalism Unmodified: Discourses on Farms and Firms", *Drake Law Review*, C. XLV, no. 361, 1997, pp. 360-433.
- CHLİAOUTAKİS, Angelos, and Georgios Chalkiadakis, "Agent-based modeling of ancient societies and their organization structure", *Autonomous agents and multi-agent systems*, C. XXX, 2016, pp.1072-1116.
- COHEN, Ada Taggar. "Ritual as Divine Law: The Case of Hittite Royal Cultic Performance and its Biblical Correspondence", *Orient*, C. LV, 2020, pp.13-27.
- COLLINS, Billie Jean. "Animals in Hittite literature" *A History of the Animal World in the Ancient Near East*, Ed: Billie Jean Collins, Brill, 2002, pp. 235-250.
- CRAWFORD, Harriet. "Architecture In The Old Babylonian Period" *The Babylonian World*, (Ed: Gwendolyn Leick), Routledge, London, 2009.
- CURNUTT, Jordan. *Animals and the law: A sourcebook*, Bloomsbury Publishing, 2001.
- CURSİ, Maria Floriana. "Roman Delicts and the Construction of Fault", *Obligations in Roman law: past, present, and future*, (Ed: Thomas A. J. McGinn), The University of Michigan Press, 2012, pp.33-296.
- CUSACK, Carmen. M. *Animals and criminal justice*, Routledge, 2015.
- ÇELEBİCAN, Özcan Karadeniz. *Roma Hukuku, Tarihi-Kaynaklar-Genel Kavramlar-Kişiler Hukuku-Hakların Korunması*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2014.
- DİNÇOL, Ali M. "Hititler", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul, 1982, ss. 17-120.

- DİNÇOL, Ali. M. "Hitit Yasalarının Ana Çizgileri ve Eski Önasya Hukuku ile Etkileşimi" *Anadolu Araştırmaları*, Sayı: 12, 1990, ss. 83-100.
- DOĞAN, Erdal. *Hitit Hukuku*, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- DOMİNGO, Rafael. *Roman law: an introduction Emory Law School*, Routledge, 2018.
- DÖLCÜ, Büşra ve Ebru Gökmeşe. "Eskiçağ Hukukunda Bazı Suçlara Verilen Cezalar". *Hitit Ekonomi ve Politika Dergisi*, C.I, Sayı: 2, 2021, ss. 125-131.
- EMİROĞLU, Haluk. "Roma Hukuku'nun Bilgi Kaynaklarından Corpus Iuris Cıvıls ve Türkiye'de Hukuk Resepsiyonu". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. LI, Sayı: 3, 2002, ss.85-96.
- EPSTEİN, Richard A. "Animals as objects, or subjects, of rights" *Animal Rights*, Routledge, 2017, pp. 445-463.
- EROĞLU, Engin. "Pers Kralı Büyük Kyros'un Siyasi ve İktisadi Politikaları", *Journal Of History Studies*, C. VIII, no. 1, 2016, pp. 37-47
- ERTEM, Hayri. Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Faunası, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1965.
- ERTEM, Hayri. "Çivi Yazılı Metinlere Göre Hititlerde Tarla Tarımı", *VII. TTK Kongresi Bildirileri*, C. I, Ankara, 1972, ss. 84-89.
- EXEL, Vincent J. Van, "Social Change at Emar: The İnfluence of the Hittite Occupation on Local Traditions", *Revue d'assyriologie et d'archéologie Orientale*, C. CI, no.1, 2010, pp. 65-86.
- FAVRE, David. "Equitable self-ownership for animals", *Duke Law Journal*, C. L, no. 2, 2000, pp. 473-502.
- FEDER, Yitzhak. "Defilement, disgust, and disease: the experiential basis of Hittite and Akkadian terms for impurity", *Journal of American Oriental Society*, C. CXXXVI, no. 1, 2016, pp. 99-116.
- FRANCİONE, Gary L. *Animals property & the law*, Temple University Press, 2012.
- GAMAUF, Richard. "Slaves doing business: the role of Roman law in the economy of a Roman household", *European Review of History*, C. 16, no. 3, 2009, pp. 331-346.
- GAVAZ, Özlem Sir. "Hitit kanunlarında hayvanlarla ilgili maddeler üzerine bir değerlendirme, Ekonomik Yaklaşım", *Gazi Üniversitesi İktisat Bölümü Üç Aylık Dergi*, C. XXIII, no. 83, 2012, pp. 93-106.
- GİLHUS, Ingvild Saelid, *Animals, gods and humans: Changing attitudes to animals in Greek, Roman and early Christian thought*, Routledge, London, 2006.
- GİMENEZ, Marita- Candela. The legal status of animals in the Civil Code: The long-awaited de-objectification of animals Pouvoirs. *Revue française d'études constitutionnelles et politiques*, C. XII, no. 2, 2021 pp. 80-96.
- GLATZ, Claudia-Roger MATTHEWS. "Anthropology of a frontier zone: Hittite-Kaska relations in Late Bronze Age north-central Anatolia", *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, C. CCCXXXIX, no. 1, 2005, pp. 47-65.
- GORDLEY, James. "The moral foundations of private law", *American Journal of Jurisprudence*, C. XXXXVII, no. 1, 2002, pp. 1-23.
- GRADINARU, Nicolae. "Tort Liability for Damage Caused by Animals or Things under the New Romanian Civil Code", *Journal of Law and Public Administration*, C. I, no. 12, 2015, pp. 12-23.
- GROOT, Maaike. *Animals in ritual and economy in a Roman frontier community: Excavations in Tiel-Passewaaij*, Amsterdam University Press, 2008.
- GURNEY, Oliver Robert. Hititler, çev. Pınar Arpaçay, Dost Kitabevi, Ankara, 2001.
- HARRİES, Jill. *Law and crime in the Roman world*, Cambridge University Press, 2007.
- HELMHOLZ, R. H. "The Roman law of blackmail", *The Journal of Legal Studies*, C. XXX, no. 1, 2001, pp. 33-52.

- HOFFNER, Harry A. "Daily life among the Hittites", *Life and Culture in the Ancient Near East*, 2003, pp. 95-118.
- HOFFNER, Harry A. "Hititler Anadolu'sunda Yasal ve Sosyal Kurumlar", *Tarih Okulu*, Sayı: 6, 2010, ss. 223-244.
- HOFFNER, Harry A. *The laws of the Hittites: A Critical Edition*, C. XXIII, New York, 1997,
- HOLYDAY, Brian James. "Animal maltreatment law: Evolving efforts to protect animals and their forensic mental health implications", *Behav Sci Law*, C. XXXVI, no. 6, 2018, pp. 675-686.
- HOWARD, James Johnston. "Procopius, Torosların Kuzeyinde Roma Savunması ve Yeni Citharizon Kalesi", çev. Nevzat Keleş, *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 20, 1989, ss. 63-93.
- HUMPHREYS, Mike. *The Law of the Isaurian Era The Ecloga and its Appendices*, Liverpool University Press, 2017.
- IMPARATİ, Fiorella. *Hitit Yasaları*, çev. Erindiz Özbayoğlu, İtalyan Kültür Heyeti Arkeoloji Araştırmaları Bölümü, 1992.
- JACKSON, Bernard S, "Liability for Animals in Roman Law: A Historical Sketch", *Cambridge Law Journal*, C. XXXVII, no. 1, 1978, pp. 122-143.
- JACOB, Anaju Elizabeth. "Jurisprudential Status of Animals", *International Journal of Law Management & Humanities*, C. V, no. 5, 2022, pp. 1-7.
- JANOUSKOVA, Anazke, *Damage Caused by Animals: When Professionals Are Privileged*, *Common L. Rev*, 2017.
- JOANNES, Francis. "Social Aspects of Babylonian Names", (Ed: Caroline Waerzeggers-Melanie M. Grob), *Personal Names in Cuneiform Texts from Babylonia (c. 750–100 BCE): An Introduction*, 2024, pp. 19-36.
- JOCKSAN, Bernard S. "Liability for Animals: An Historico-Structural Comparison", *International Journal for the Semiotics of Law-Revue Internationale de Sémiotique Juridique*, C. 24, no. 3, 2011, pp. 259-289.
- JOHNSTON, David. *Roman law in context*, Cambridge University Press, 2022.
- JUSTINIAN. *The digest of Roman law: theft, rapine, damage and insult*, Penguin Classics, 1979.
- HAMPTON, Jordan O, vd., "Harms and Food Production: Informing Ethical Choices", *Animals*, C. XI, no. 5, 2021.
- KARAKAŞ, Güngör-Arif KUMAS, "Hititlerde Tarımsal Üretimde Bazı Suçlara Karşı Yaptırımların İncelenmesi ve Türk Hukukuyla Karşılaştırılması", *Journal of Academic Value Studies*, C. V, Sayı: 2, 2019, ss. 209-216.
- KARAKOCALI, Ahmet. *Roma Hukuku'nda Hâkim ve Sorumluluğu*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir, 2010.
- KARAUĞUZ, Güngör. *Hitit Yasaları, Çizgi Kitabevi*, Konya, 2018.
- KAYA, Fatih Hakan. "Roma Döneminde Anadolu Kökenli Korinth Başlıklarının Yayılım Alanı: Sanat ve Sanatçının Devinimi", *İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi*, S. 4, 2018, ss. 6-32.
- KEHOE, Dennis P. *Law and the rural economy in the Roman Empire*, University of Michigan Press, 2007.
- KEHOE, Dennis P.-Thomas MCHINN, *Ancient Law, Ancient Society*, University of Michigan Press, 2017.
- KELCH, Thomas G. "A short history of (mostly) Western animal law: Part I", *Animal Law Review*, Lewis & Clark Law School, 2012, pp. 23-62.

- KILIÇ, Yusuf- ERDEM, Fatih. “Eski Mezopotamya Hukûku’nda Meslekî Suçlara Verilen Cezalar”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. II, S. 7, 2015, ss. 1-30.
- KIRK, G. S. *Myth: its Meaning and Functions in Ancient and Other Cultures*, University of California Press, 1973.
- KITCHELL, Kenneth F. *Animals in the Ancient World from A to Z*, Routledge, London, 2014.
- KINDT, Julia. *On Gods, Humans, and Animals. In Animals In Ancient Greek Religion*, Routledge, 2020, pp. 1-13.
- KOÇAK, Talat. “Roma Hukukunda Çiftçi Yasaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, C. XIX, Sayı: 31, 2021, ss. 197-208.
- KROGER, John R. “The Philosophical Foundations of Roman Law: Aristotle, the Stoics, and Roman Theories of Natural Law”, *Cicero and Modern Law*, Routledge, 2017, pp. 229-268.
- KUMAŞ, Arif. “Hiti Hukuki metinlerinde Ataerkillik ve Anaerkillik Işığında Veraset”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. XI, S. 2, 2018, ss. 1497-1510.
- LEICK, Gwendolyn. *The Babylonian World*, Routledge, 2009.
- LESAFFER, Randall. “Argument From Roman Law In Current International Law: Occupation and Acquisitive Prescription”, *European Journal of International Law*, C. XVI, no. 1, 2005, pp. 25-58.
- LYMER, Kenneth J. *Animals, art and society: Rock art and material culture in ancient Central Asia*, (Basılmamış Doktora Tezi), Institute of Social Sciences University of Southampton, Southampton, 2002.
- MACCORMACK, Geoffrey. “On Thing-Liability (Sachhaftung) In Early Law”, C. XIX, no. 2, 1984, pp 322-349.
- MACQUEEN, James. *Hititler: ve Hitit Çağında Anadolu: 149 Resim, Harita ve Planla*, çev. Esra Davutoğlu, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2009.
- MADDEN, Stuart S. “The Graeco-Roman Antecedents Of Modern Tort Law”, *Brandeis*, C. XLIV, 2005.
- MAFTUNA, Tosheva. “History Of The Development Of Legislation On Responsibility For Crimes Against Morality”, *Current Research Journal Of History*, C. IV, no. 7, 2023, pp. 27-34.
- MAİNE, Hery Summer-SCALA, Dante J. *Ancient law*, Routledge, 2017.
- MARTIN, Susan D. “Imperitia: The Responsibility of Skilled Workers in Classical Roman Law”, *American Journal of Philology*, C. CXXII, no. 1, 2001, pp. 107-129.
- MARTIN, Susan D. “Servum Meum Mulionem Conduxisti: Mules, Muleteers And Transportation in Classical Roman Law”, *Transactions of the American Philological Association*, C. CXX, 1974, pp. 301-314.
- MISHRA, Suryansh. “Bestiality: Is It a Practice or Behavioural Problem?”, *International Journal of Law Management & Humanities*, C. V, no. 1, 2022, pp. 663-674.
- MİLLER, Fred D. Carrie-Ann Biondi, “Law in Roman philosophy. A Treatise of Legal Philosophy and General Jurisprudence”, *A History of the Philosophy of Law from the Ancient Greeks to the Scholastics*, C. VI, 2015.
- MİNİALE, Valerio Massimo. “Animals In The Nomos Georgikos An Attempt to Study the Technique of Compilation”, *Зборник радова Византолошког института*, C. LX, 2023, pp. 555-577.
- MOMİGLİANO, Arnaldo-HUMPHREYS, Sally C. “The Social Structure of the Ancient City”, *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Classe di Lettere Filosofia*, C. IV, no. 2, 1974, pp 331-367.

- MOUSOURAKIS, George. *Roman Law and the Origins of the Civil Law Tradition*, Springer, New Zealand, 2015.
- MOUSOURAKIS, George. *The Historical And Institutional Context of Roman Law*, Routledge, 2017.
- MURAVYEVA, Marianna. "Sex, Crime and the Law: Russian and European Early Modern Legal Thought on Sex Crimes", *Comparative Legal History*, C. I, no. 1, 2013, pp. 75-103.
- NEWMYER, Stephen T. *Animals in Greek and Roman Thought: a Sourcebook*, Routledge, 2010.
- NUSSBAUM, Martha C. "The moral status of animals", *Chronicle of Higher Education*, C. LII, no. 22, 2006, pp. 6-8.
- OĞUZ, Arzu. "Roma Hukuku'nda Mülkiyetin Devir İşlemlerinden Biri Olan Traditio'nun Sebebe Bağlılığı (Iusta Causa Traditionis)", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XLVII, no. 1, 1998, ss. 49-83.
- OKANDAN, Recai G. "Hamurabi Mecellesi", *Journal of Istanbul University Law Faculty*, C. XVII, no. 1-2, 1951, ss. 283-315.
- OKANDAN, Recai G. "Umumi Hukuk Tarihi Dersleri", *Genel Hukuk Tarihi*, Ed: İbrahim Erol Kozak, no. 195, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul 2011.
- OLYAN, Saul M-ROSENBLUM, Jordan D. *Animals and the Law in Antiquity (Brown Judaic Studies 368)*, SBL Press, 2021.
- ÖZGER, Gonca. *The Late Bronze Age Animal Mobility and Herding Strategies: A Geometric Morphometric Study of Ovis Aries and Capra Hircus Remains From Hittite Period Şapinuwa (Ortaköy/Turkey)*, (Unpublished Master's Thesis), The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, Ankara, 2021.
- ÖZGÜL, Oktay vd., "Sargonidler Devri (MÖ 722-626) Bail Seferleri", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. XI, no. 3, 2022, ss. 1234-1253.
- PALMIRSKI, Tomasz. "How The Commentaries To De His Qui Deicerint Vel Effuderint and Ne Quis İn Suggrunda Edicts Could Be Used on The Ground of Edictum De Feris", *RIDA*, C. LIII, 2006, pp. 323-334.
- PELED, Janes. "Bestiality in Hittite Thought", *Journal of the Ancient Near Eastern Society*, C. XXXIV, no. 1, 2020.
- PFEİFER, Guido. "The Legal Framework of a "Marketless" Economy in the Old Babylonian Period with regard to "Sale and Community" *EUT Edizioni Università di Trieste*, 2015, pp. 9-28.
- PHARR, Clyde. "The İnterdiction of Magic in Roman Law. in Transactions and Proceedings of The American Philological Association", *American Philological Association*, January 1932, pp. 269-295.
- PHİLLİPS, Canon A. "Animals and the Torah", *The Expository Times*, C. CVI, no. 9, 1995, pp. 260-265.
- POLAT, Cevdet vd., "Hırsızlık Suçunu Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi ve Geleceğe Yönelik Yaklaşımlar", *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, C. II, no. 1, 2016, ss. 1-34.
- POMERANZ, Jonathan A. "The Rabbinic and Roman Laws of Personal İnjury", *AJS Review*, C. XXXIX, no. 2, 2015, pp. 303-331.
- POTTAGE, Alain. "Law After anthropology: Object and Technique in Roman Law", *Theory, Culture & Society*, C. XXXI, no. 2-3, 2014, pp. 147-166.
- REYHAN, Esma. "Hititlerde Gündelik Hayata Dair İktisadi İlişkiler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXIX, no. 47, 2010, ss. 65-82.

- RICHARDSON, John. "Roman Law in the Provinces", *The Cambridge Companion to Roman Law*, 2015, pp. 45-61.
- RIGGSBY, Andrew M., *Roman Law and the Legal World of the Romans*, Cambridge University Press, 2010.
- RİVES, James. B., "Magic in Roman Law: the Reconstruction of a Crime", *Classical Antiquity*, C. XXII, no. 2, 2003, pp. 313-339.
- SABUNCUO, Tuğba, *Çivi Yazılı Belgeler Işığında MÖ 2. Binyıl Anadolu'sunda Tarım*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 2011.
- SAGGS, Henry William Frederick, *Babylonians*, University of California Press 2000.
- SAGCAN, Tamer, "Bey'e İltimas (Kayırma) Yapmayanların Hukuku: Hitit Yasaları", *Bilimdili*, 2017.
- SARI, İbrahim, *Babil İmparatorluğu*, Nokta e-kitap 2016.
- SASSOON, John, *Ancient Laws and Modern Problems: the Balance between Justice and a Legal System*, Intellect Books, Bristol, UK 2005.
- SAVAŞ, Abdurrahman, "Hitit, Roma, İslam ve Yahudi Hukukları Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 18, 2011, ss. 243-274.
- SAYGILI, Tahsin, "Babil Hukuku ve Hamurabi Kanunları", *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, C. II, Sayı: 2, 2015, ss. 1-22.
- SCHEİD, John, "Roman Animal Sacrifice and the System of Being", *Greek and Roman Animal Sacrifice: Ancient Victims, Modern Observers*, (Ed: Cristopher A. Faraone, F. S. Naiden), Cambridge University Press, 2012, pp. 84-95.
- SCHUMANN, Andrew, "On the Babylonian Origin of Symbolic Logic", *Studia Humana*, C. VI, no. 2, 2017, pp. 126-154.
- SCHWABE, W. Calvin, "Animals in The Ancient World", *Animals and Human Society*, Routledge, 2002, pp. 48-70.
- SELÇUK, Sami, "Eski Çağlarda Suç Hukuku", *Ankara Üniversitesi Yayınları: Prof. Dr. Nevzat Toroslu'ya Armağan*, C. II, 2015, ss. 1013-1059.
- SELZ, J. Gebhard, "Nineteen Power, Economy and Social Organisation in Babylonia" *The Babylonian World*, 2009.
- SHERWIN-WHITE, Adrian Nicholas, *Roman Society and Roman Law in the New Testament the Sarum Lectures 1960-1961*, Wipf and Stock Publishers, Oregon 2004.
- SHIELDS, Katharine, "Rewriting the Law: Diachronic Variation and Register in Greek and Hittite Legal Language" *Ancient Indo-European Languages between Linguistics and Philology*, Brill, 2022, pp. 234-253.
- SKAİST, Aaron, "Ancient Near Eastern Law Collections and Legal Forms and Institutions", New York: Oxford University Press, 2019, pp. 305-318.
- SOMOS, Mark-PETERS, Anne, "Christianity, Global Environmental Protection, and Animal Law", *Christianity and Global Law*, Routledge, 2020, pp. 365-383.
- STEİN, Peter, "Interpretation and Legal Reasoning in Roman Law", *Chicago-Kent Law Review*, C. LXX, 1994, pp. 1539-1556.
- STRAUMANN, Benjamin, *Roman Law in the State of Nature: the Classical Foundations of Hugo Grotius' Natural Law*, Cambridge University Press 2015.
- TAŞ, İlknur, "A Phenomenon in Hittite Religion: Reaching God by Burning Fire in the Hearth", *The Traditional Mediterranean Essays From the Ancient to the Early Modern Era*, (Ed: Jayoung Che, Nicholas C. J. Pappas), IMS. 2011, pp. 11-20.
- TAŞ, İlknur, "Hititlerde Ölçü Birimleri ve Bunların Hitit Metinlerinde Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme" *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. I, Sayı: 1, 2008, ss. 73-98.

- TIERNEY, Brian, *The Idea of Natural Rights: Studies on Natural Rights, Natural Law and Church Law 1150-1625*, William B. Eerdmans Publishing Company, Cambridge, U.K. 2001.
- TOPÇUOĞLU, Hamide, “Eski İsrail Hukukunun Menşei, Hususiyetleri ve Hamurabi Kanunu ile Olan Münasebetleri, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. V, Sayı: 1, 1948, ss. 284-322.
- TOSUN, Mebrure, “Hammurabi’nin Toprak Kanunları” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XXI, Sayı: 3-4, 1963, ss.127-141.
- TROUWBORST, Arie, “The Precautionary Principle in General International Law: Combating the Babylonian Confusion”, *Review of European Community and International Environmental Law*, C. XVI, no. 2, 2007, pp. 185-195.
- TUTKAOĞLU, Uğur Can, “Babil Hukukunda Awilum, Muškēnum ve Wardum” *OANNES -Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. II, Sayı: 2, 2020, ss. 209-223.
- TÜRKOĞLU Halide Gökçe, “Glossatorlar” *Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C. XXIII, Sayı: 3, 2017, ss. 55-96.
- TÜRKOĞLU-ÖZDEMİR, Gökçe, “Roma Hukukunda Hayvanların Yolaçtıkları Zararlardan Doğan Sorumluluk”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XIV, Sayı: 2, 2006, ss. 69-96.
- UÇARYILMAZ, Talya Şans- EMİROĞLU, Haluk, “Roma Hukukunda Haksız Fiil ve Suç İlişkisi Işığında Tazminatın Cezalandırıcı Fonksiyonu”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.LXIX, Sayı: 2, 2020, ss. 835-868.
- UMUR, Ziya, *Roma Hukuk Lüğatı*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1975.
- ÜNAL, Ahmet, Hitit Yasaları [*The Laws of the Hittite*]. *Arkeo Atlas*, C. III, Sayı: 41, 2004.
- ÜNAR, Şükrü, “Hitit Kanun Maddelerinde Yer Alan Bazı Tarım Ürünleri ve Kullanım Alanları”, *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IV, Sayı: 3, 2019, ss. 89-105.
- ÜNSAL, Veli, “Hayaşa Krallığı’nın Kuzeydoğu Anadolu’daki Varlığı ve Hayaşa-Hitit İlişkileri, *Researcher: Social Science Studies*, C.V, Sayı: 4, 2017, ss. 790-809.
- VALDİTARA, Giuseppe, “Roman Law and Civil Law Reflections upon the Meaning of Iniuria in Damnum Iniuria Datum” (Ed: Paul J. du Plessis), *Wrongful Damage to Property in Roman Law British Perspectives*, Edinburg University Press, 2019, pp. 224-254.
- VARONA, Gema, “Restorative Justice for Illegal Harms Against Animals: A potential Answer Full of Interrogations”. *In The Palgrave Handbook of Environmental Restorative Justice*, (Ed: Brunilda Pali, Miranda Forsyth, Felicity Tepper), Cham: Springer International Publishing.2022, pp. 305-331.
- VEENHOF, R. Klass, “Before Hammurabi of Babylon: Law and the Laws in Early Mesopotamia” *In The Law's Beginnings*, Brill Nijhoff 2000, pp. 137-159.
- VERSTEEG, Russ, Early Mesopotamian Commercial Law, *U. Tol. L. Rev.*, 30, 1998, 183.
- WAPNİSH, Paula, “Towards Establishing a Conceptual Basis for Animal Categories in Archaeology” *In Methods in the Mediterranean*, (Ed: David B. Small), New York: Brill 1995, pp. 233-273.
- WATSON, Alan, *Roman Law & Comparative Law*, University of Georgia Press, Athens GA, 1991.
- WATSON, Alan, *The spirit of Roman Law*, University of Georgia Press, 2008.
- WESTBROOK, Raymand, “Reflections on Neo-Babylonian Law”, *NIN*, C. IV, no. 1, 2003, pp. 133-146.

- WIEWIÖROWSKI, Jacek-Petr Dostalík, “The Specific Position of the Animal, Especially a Dog in the Roman and Modern Czech Law”, *The Lawyer Quarterly*, C. VII, no. 1, 2017, pp. 12-28.
- WISE, Steven M., “The Legal Thinghood of Nonhuman Animals”, *Boston College Enviromental Affairs Law Review*, C. XXIII, no. 3, 1995, pp. 471-546.
- WRIGHT, David P.- WELLS, Bruce, “The laws of Hammurabi as a Source for the Covenant Collection" (Exodus 20: 23-23: 19), *Maarav; a Journal of the Northwest Semitic Languages and Literatus*, C. X, no. 1, 2003, pp. 11-87.
- WRIGHT, David P., *Inventing God's Law: How the Covenant Code of The Bible Used and Revised the Laws of Hammurabi*, OUP USA 2009.
- YEŞİLLER, Mehmet, “Roma Hukuku’nda Locatio Conductio Rei’nin Temel Özellikleri Üzerine Bir İnceleme” *Karatekin Hukuk Dergisi*, C.I, Sayı:1, 2023, ss. 19-39.
- YILMAZ, Bülent, “İlkçağ Anadolu Uygarlıklarında Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapı Bağlamında Kütüphane/Arşiv Kurumu”, *Türk Kütüphaneciliği*, C. XXII, Sayı: 3, 2008, ss. 351-376.
- YÜCE, Tunay, “Roma ve Türk Hukuklarında Hayvanın Yol Açtığı Zararlardan Dolayı Hayvan Tutucusunun Sorumluluğu”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.VIII, Sayı: 2, 2017, ss. 393-422.
- ZIMMERMAN, Reinhard, *Roman Law, Contemporary Law, European Law: The Civilian Tradition Today*, Oxford University Press 2001.

EKLER DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
Ek 1: Babil-Asur Coğrafyası.....	70
Ek 2: Hitit Krallığı Dönemi'nde Anadolu.....	71
Ek 3: Geç Antik Çağ'da Roma-Pers Sınırı	72
Ek 4: II. Yüzyıl Başlarında Roma İmparatorluğu'nun Hakimiyet Alanı	73
Ek 5: Hitit Devleti ve Komşuları	74
Ek 6: Hitit Kanunları.....	75

Ek 1: Babil-Asur Coğrafyası

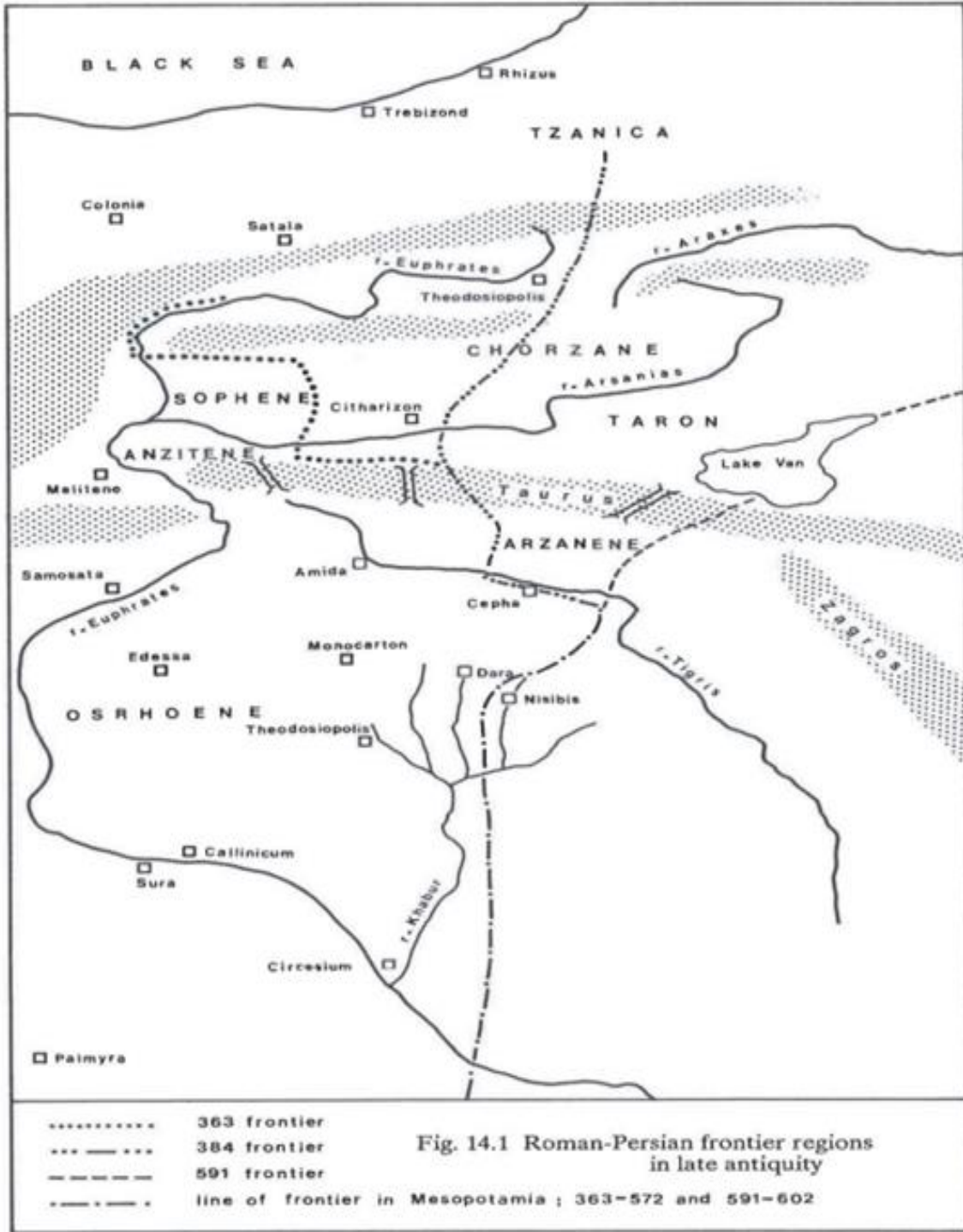
Kaynak: Özgül, vd., 2022:1247.

Ek 2: Hitit Krallığı Dönemi'nde Anadolu

Kaynak: Cevher, 2021: 30.

Ek 3: Geç Antik Çağ'da Roma-Pers Sınırı

Kaynak: Johnston 2024:68 ; Keleş, 2024: 68.

Ek 4: II. Yüzyıl Başlarında Roma İmparatorluğu'nun Hakimiyet Alanı

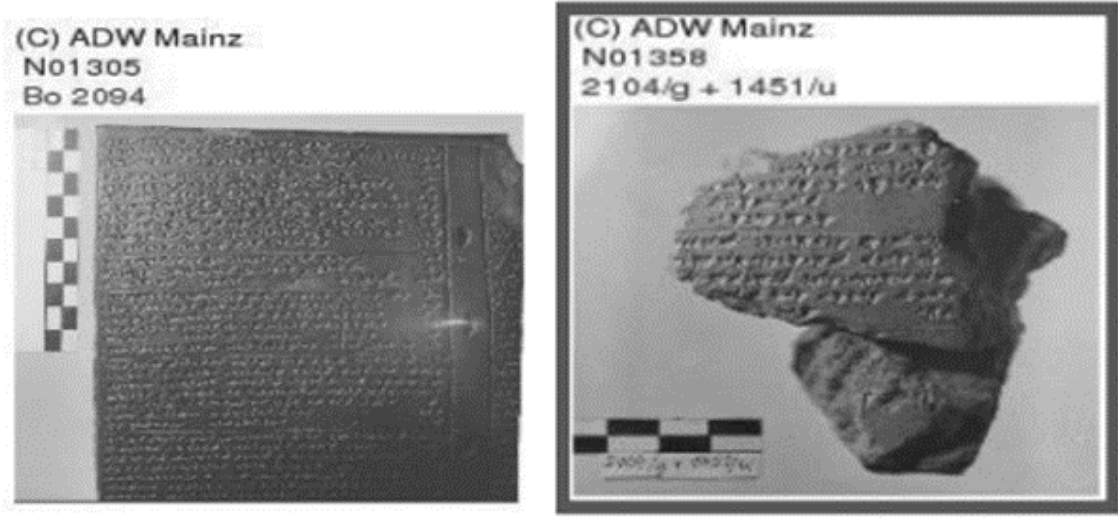
Kaynak: Kaya, 2018: 8.

Ek 5: Hitit Devleti ve Komşuları

Kaynak: Ünsal, 2017: 805.

Ek 6: Hitit Kanunları

Kaynak: TAŞ, 2008: 87-88.